Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

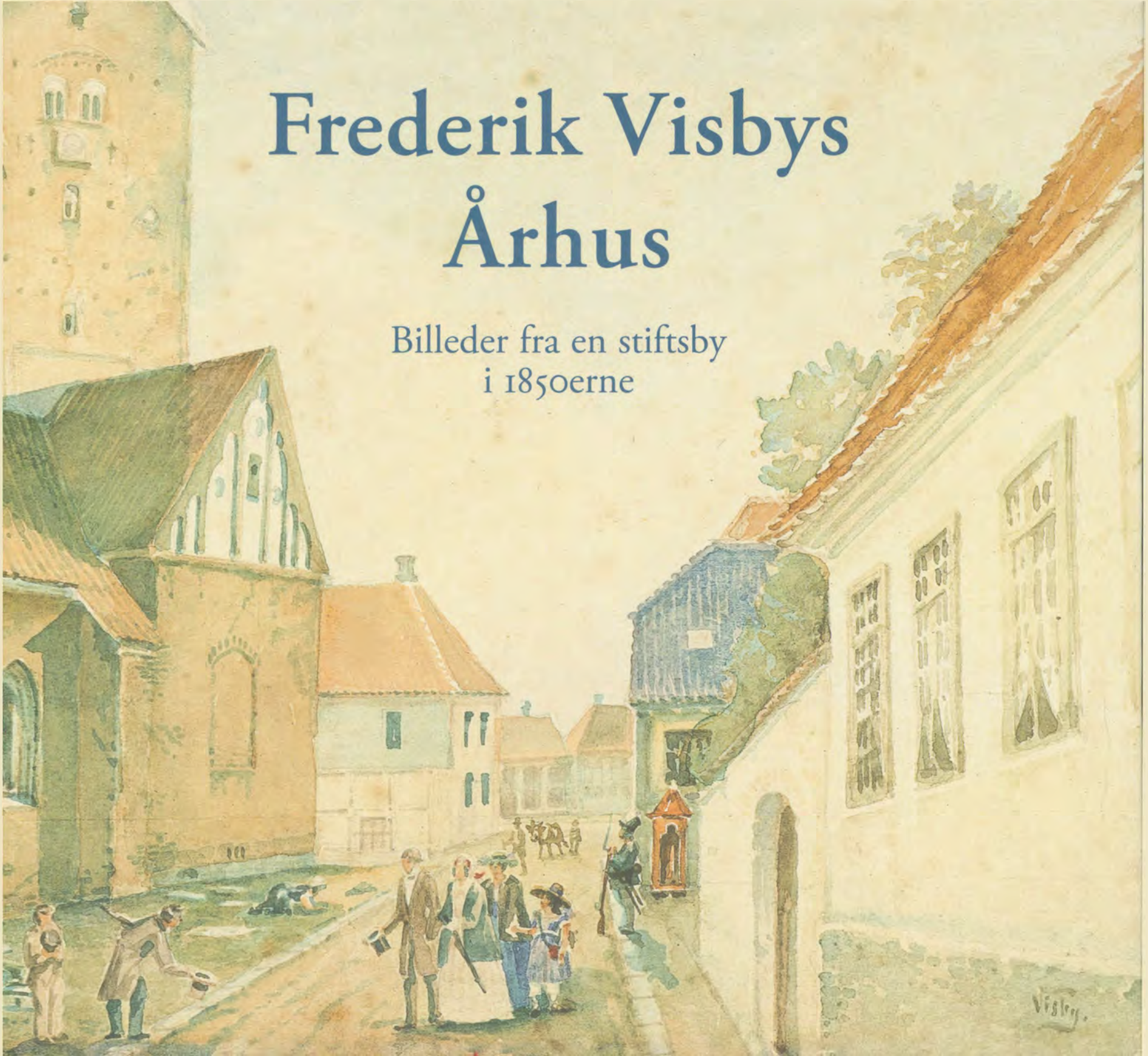
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Frederik Visbys Århus

Billeder fra en stiftsby
i 1850erne

Den Gamle Bys skriftrække bind IX.

Frederik Visbys Århus

Billeder fra en stiftsby i 1850erne

Birgitte Kjær

Den Gamle By er under protektion af
Hendes Majestæt Dronning Margrethe II

Birgitte Kjær:
Frederik Visbys Århus. Billeder fra en stiftsby i 1850erne.
2005.
Den Gamle Bys skriftrække bind IX.
Fotograf: Knud Nielsen
Papir: Chorus Satin
Skrift: Garamond
Sats og tryk: Narayana Press, Gylling
© Den Gamle By og forfatteren
ISBN nr. 87-89328-25-6

Udstilling og bog er blevet til med støtte fra:
Vilh. Kiers Fond
Aage og Ulla Filtenborgs Fond af 8. november
C.A.C. Fonden

Den Gamle Bys hovedsponsorer:

MORGENAVISEN
Jyllands-Posten

Nykredit

Indholdsfortegnelse

Forord 7
Forfatterens indledning 9

Frederik Visby, akvarellerne og Århus
Frederik Visby 12
Frederik Visbys liv i årstal 19
Akvarellerne 20
Visbys Århus 28

Katalog over Frederik Visbys akvareller
Aarhus Katedralskole og andre skoler . 33
Domkirken, bispegården og deromkring 59
Garnison og borgervæbning 85
Brand i by 99
Mejlgade og Mejlgades bagside mod vandet 111
Havnen . 131
Festdage 147
Byens hverdag . 173
Bønder, borgere og andet godtfolk 203
Ud af byen – og uden for portene 235

Noter 251
Billedoversigt 263
Litteratur m.m. 265

Forord

Frederik Visby havde glimt i øjet, da han i sin manddom malede sin store føljeton af livet, som det formede sig i barndomsbyen Århus som byen tog sig ud i hans skoletid i 1850erne. På en forunderlig måde taler Visbys akvareller derfor stadig til os, samtidig med at de er en interessant kilde til dagliglivet fra en tid, hvor fotografier endnu var en stor sjældenhed.

Akvareller er skrøbelige og bør derfor kun udstilles i kortere perioder. Det er baggrunden for, at de ikke siden 1900tallets første årtier har været præsenteret samlet som en udstilling.

Den løbende interesse fra publikum og fagfolk for denne enestående samling har imidlertid her i foråret 2005 foranlediget, at museet har programsat udstillingen „Frederik Visbys Århus. Billeder fra en stiftsby i 1850erne". Da der utvivlsomt vil gå mange år før en lignende udstilling atter kan vises, har museet følt det naturligt at supplere udstillingen med en samlet publikation af hele samlingen af Visbys billeder fra 1850ernes Århus.

Overinspektør Birgitte Kjær har forestået både udstilling og bog. Til grund ligger både grundige studier i Visbys motivverden og en enestående viden om Århus, byhistorie og ikke mindst om dagliglivets detaljer. Museet skylder Birgitte Kjær stor tak for det meget store arbejde, hun har lagt i dette projekt.

Bog og udstilling var imidlertid ikke blevet realiseret uden ekstern støtte, og det er mig en stor glæde at takke Vilh. Kiers Fond, CAC Fonden samt Aage og Ulla Filtenborgs Fond af 8. november.

Thomas Bloch Ravn
Museumsdirektør

Forfatterens indledning

Det er længe siden, Frederik Visbys akvareller har været udstillet. Ikke siden Landsudstillingen i Århus i 1909 og Den Gamle Bys første år har de været udstillet samlet, og senest har et udvalg af akvarellerne være udstillet i 1976. De er sarte og tåler kun dårligt lys. Efter rensning og konservering i 2004 fremtræder akvarellerne nu igen med klare og friske farver, selv om papiret er gulnet i årenes løb.

Denne udgivelse viser samtlige de af Frederik Visbys akvareller, Den Gamle By har haft i sin varetægt siden museets start i 1914, og som koncentrerer sig om Århus i 1850erne. De er her samlet i grupper med hver deres tema med udgangspunkt i, at det er en ung katedralskoleelevs verden, de afspejler. Enkelte, lidet fortællende billeder vil naturligvis være vanskelige at placere klart efter indhold. Alle billeder bliver lukket op for nutidslæseren med en kulturhistorisk, topografisk og personalhistorisk kommentar. Teksterne er udformet, så de kan læses enkeltvis. Læses de fortløbende, vil der være enkelte gentagelser.

Frederik Visby har oprindeligt selv kommenteret sine akvareller med ofte lange, stikordsagtige, blyantsskrevne tekster på billedernes bagside. Senere har han lavet kortere, kalligraferede overskrifter, der muligvis stammer fra udstillingen i Den Gamle By i 1914.[1] Kommentarerne gengives i kursiv efter min kulturhistorisk kommenterende tekst. Visbys kommentarer er udgangspunkt for identifikationerne af de enkelte personer. Hans bogstavering af navne er ikke altid i overensstemmelse med navnets korrekte staveform. Det samme kan gælde titler. Højre og venstre kan sammenblandes. Undertiden gengiver han ord på en måde, der skal afspejle deres udtale, i andre tilfælde stiller han teksten grafisk op.

Alle billeder i katalogdelen gengives med anførelse af originalens mål. Hvor intet andet er anført, tilhører de gengivne billeder og fotografier Den Gamle By.

De enkelte billeders museumsnummer i Den Gamle By kan findes forrest i den til hver tekst knyttede note. Her anføres henvisninger til den specifikke litteratur samt til eventuelt yderligere eller mere generelle oplysninger.

Arbejdet med udstilling og publikation af Frederik Visbys akvareller har strakt sig over et par år og med lange afbrydelser. Mange har hjulpet undervejs, og alle skal have stor tak. Fhv. rektor for Aarhus Katedralskole, Henning Spure Nielsen, har på et tidligt tidspunkt i forløbet læst mig over skuldrene og givet gode råd. Tilsvarende har direktionssekretær i Den Gamle By, Fritse Meyer i den afsluttende fase læst manuskriptet igennem med kritiske øjne. Begge skylder jeg tak for et stort arbejde. Den Gamle Bys bibliotekar, Anne-Grete Roed Jensen, har tålmodigt løst besværlige og mærkelige bibliografiske spørgsmål. Og min mand, forskningsbibliotekar Jørn Street-Jensen, har med stor overbærenhed, men også med medleven og engagement tålt, at min optagethed af livet i Århus i 1850erne undertiden har vundet over livet i Århus her og nu.

Birgitte Kjær

Frederik Visby, akvarellerne og Århus

Frederik Visby

Frederik Visbys urolige liv er beskrevet udførligt flere steder.[2] Det skal derfor kun gengives her i væsentlige træk dels med henblik på en kort karakteristik af Frederik Visbys person, dels med henblik på, hvad der har betydning for denne bogs tema: den store suite af Århusbilleder, der skildrer Århus, som han havde oplevet byen i sin skoletid i 1850erne.

Århus 1851-1858

Frederik Visby var 12 år, da han i 1851 kom til Århus for at begynde sin skolegang på Aarhus Katedralskole. Hans far havde fra 1844 været præst i Vester Velling/Skern pastorat nogle kilometer vest for Randers. Visby blev i Århus indlogeret hos en af familiens gamle bekendte, den 28årige lærer på friskolen, Johan Michaelsen, der boede på Møllestien og – trods sin unge alder – gik under navnet Onkel Michaelsen. Lærer Michaelsen var en meget aktiv person også udenfor skolearbejdet og var en af det lille Århus' kendte personer. En periode boede den unge Visby også i Rosensgade hos frøkenerne Lewerkhuusen. Frem til 1858 var Visby elev på katedralskolen.

København 1858-65

Efter sin afgangseksamen fra Aarhus Katedralskole begyndte den unge Frederik Visby at studere i København. At han endnu ikke helt var klar over, hvad han ønskede at beskæftige sig med, ses af, at han de første par år fulgte forelæsninger på både Københavns Universitet, Polyteknisk Læreanstalt og Teknisk Institut; valgene forklares blandt andet af, at naturhistorie, tegning og skrivning havde været hans bedste fag i skoletiden.[3] Fra oktober 1860 lod han sig imidlertid indskrive på Kunstakademiet og fulgte det traditionelle undervisningsforløb, først på frihåndsskolen, fra december 1861 på gipsskolen og fra december 1862 til december 1864 på

„Erindring fra Studenter Mødet 1862".
Efter ca. to år på Kunstakademiet i København malede Frederik Visby i 1862 dette yndefulde billede af en ung pige, måske søsteren Frederikke, der fra et vindue i Valkendorfsgade kaster en blomsterbuket ned til de nordiske studenter på Amager Torv.[4]

modelskolen, hvor der tegnedes efter levende model. Hans bevarede malerier fra akademitiden vidner om ham som en ganske habil maler, men måske ikke den store kunstner. Hans ambition var nu som færdiguddannet 25årig at leve af at være kunstner. At han samtidig med studierne på Akademiet også havde været i malerlære, kom ham imidlertid til gode.

De urolige år 1865-88

For at overleve økonomisk måtte Frederik Visby tage arbejde som håndværksmaler. Det var for en ung mand med kunstnerambitioner en så skuffende livsudsigt, at han allerede i 1865 rejste udenlands. Ikke som håndværker på valsen til det nære udland, men til de danske tropekolonier i Vestindien, hvorfra han efter et års tid fortsatte til Guatemala og gennem Mexico frem til Californien. Han arbejdede og eventyrede sig frem og tjente lidt penge både som kunstner og håndværksmaler.

I 1870 vendte han som nu 31årig hjem og nedsatte sig som malermester i Vestergade 45 i barndomsbyen, Århus. Dog tilbød han sig også med mere kunstneriske opgaver. Han annoncerede i Aarhuus Stiftstidende 13. januar 1870, at han kunne foretage ind- og udvendige bygningsarbejder, tapetopsætning, dekoration af offentlige og private lokaler, restaurering af altertavler samt male malerier. Hans gamle interesse for naturvidenskab fik ham til også at interessere sig for den nye teknik, fotografering, og i sommeren 1871 etablerede han sig med eget fotografisk atelier i Vestergade 5, mens han lod en malersvend passe malerforretningen. I disse år blev han også frimurer.[5]

To år efter flyttede Frederik Visby sit fotografiske atelier til en mere central adresse, Store Torv 14, for endelig i 1875 at flytte til Store Torv 1. De ret få fotografier, der kendes fra hans hånd, viser ham igen som en habil håndværker, ikke som en kunstner, der kunne formidle virkelig portrætkunst gennem sine fotografier.

I atelieret i Vestergade 5, Århus har Frederik Visby og hans første kone, Laura Dorothea Juliane Loria, her i begyndelsen af 1870erne ladet sig fotografere i en pudsig situation. Århus kommunes biblioteker. Lokalhistorisk Samling.

Et visitkortfoto fra Frederik Visbys atelier i Vestergade 5, Århus. Den unge kvinde er ukendt. Kjolelivet knappes ned foran, og der er ganske smalle besætninger ved halsen og håndledene. Helfigurs-portrætter i visitkortformat var den store mode i disse år.[6]

Gadebillede fra en by på Skt. Thomas? Allerede her ses det træk, at placere figurer som staffage i et rent arkitektonisk motiv, som Frederik Visby senere dyrker til fulde i sine Århus-akvareller. Det er usikkert, om maleriet er fra hans første eller andet ophold på de dansk vestindiske øer.[8]

Mens Frederik Visby med familie boede i New York 1882-84, malede han dette charmerende billede af badelivet på byens populære badested, Coney Island, på Long Island.[9]

Men allerede i 1877 var Frederik Visby igen i København, denne gang for at læse til tandlæge, og med denne profession nedsatte han sig i København i 1878, nu 39 år gammel. Allerede efter 2½ år var han imidlertid atter på farten. Han rejste igen til de dansk vestindiske øer, denne gang for at arbejde på øerne som tandlæge, og han var der frem til 1882. Han malede en del under dette ophold, blandt andet ser man, at han allerede nu også malede billeder med det karakteristiske, anekdotiske indhold.[7] Derefter var han to år i New York, for endelig i sommeren 1884 atter at vende hjem til Danmark, igen med bopæl i København. At det seriøse kunstmaleri stadig var en del af hans liv ses af, at han omkring 1885 frekventerede P.S. Krøyers studieskole.

Endelig i ro 1888-1926

I 1888 endte Frederik Visby sit urolige rejseliv. Han var næsten 50 år gammel og slog sig nu definitivt ned i Århus som

Frederik Visby fotograferet omkring år 1900, hvor hans store lokalhistoriske akvarelserie blev til. Senere affotografering ved fotograf Riis Knudsen. Århus kommunes biblioteker. Lokalhistorisk Samling.

tandlæge med klinik først i Vestergade 15, senere i Søndergade 8. Fra 1891 betjente han også patienter i Hobro, indtil byen fik egen tandlæge. I Århus stod han i 1903 bag oprettelsen af en Folketandklinik. Han lukkede sin egen tandlægeklinik omkring 1909.

Hans kunstneriske produktion i disse år falder i to afsnit, dels de ofte humoristiske og anekdotiske erindringsbilleder fra skoletiden i Århus, dels mere seriøse landskabsmalerier. Småbillederne med erindringsglimt fra skoletiden er blevet til i tiden 1888-1909, mens han endnu drev sin tandlægevirksomhed. Sideløbende hermed malede han også samtidssatiriske akvareller.[10] Da han ophørte som tandlæge i en alder af ca. 70 år, fik han nu tid til helt at hellige sig den seriøse malerkunst. Der kendes flere større lærreder fra hans hånd fra disse år med motiver fra for eksempel Kalø eller fra Århus og nærmeste omegn, der alle vidner om ham som en habil maler, der fulgte med tiden.

Frederik Visby har malet Kalø vig med borgruinen på den lille ø en dag med en dramatisk, mørk himmel.[11]

Fra omkring 1911 var han i flere år på Skagen om sommeren, hvilket resulterede i flere malerier samt fotografier med postkortsalg for øje.[12]

Frederik Visby malede næsten til sin død. Han døde i 1926, 84 år gammel.

Visbys knap 100 lokalhistoriske akvareller med motiver fra skoletiden 1851-58 blev i 1909 udstillet i Den gamle Borgmestergaard på Landsudstillingen i Århus, hvor de vakte stor interesse. Flere fremtrædende historikere anbefalede en samlet udgivelse, ligesom også Århus by var interesseret i at erhverve dem.[14] Forhandlingerne gik imidlertid trægt, for Frederik Visby var også forretningsmand og ville have reproduktionsrettighederne til billederne.[15] Byen erhvervede dog den store samling og overdrog den til Den Gamle By, dengang Den gamle Borgmestergaard, hvor akvarelserien straks fra åbningen i 1914 igen blev udstillet.[16]

Der kendes ud over den store samling i Den Gamle By til

Frederik Visby afbilder omkring 1910-15 tre unge kvinder i klitterne på Skagen.[13]

enkelte andre akvareller med motiver fra 1850erne. Varianter af de to akvareller fra friskolen i Grønnegade, er på Skoledirektørens kontor, Århus[17], og Post og Tele Museet ejer en akvarel, der viser en scene fra Spørring kro, hvor postføreren er standset for at spise[18].

Den næsten 80årige Frederik Visby fotograferet af Michele Alessio Caprani i 1918. Århus kommunes biblioteker. Lokalhistorisk samling.

Frederik Visbys liv i årstal

1839	Hans Frederik Meyer Visby fødes i Tikøb i Nordsjælland som søn af den residerende kapellan ved kirken
1844	familien flytter til Vester Velling/Skern pastorat ved Randers, hvor Visbys far bliver præst
1851	Frederik Visby starter i Aarhus Katedralskole
1858	Frederik Visby tager afgangseksamen fra Aarhus Katedralskole
1860	optages på Kunstakademiet i København
1864	afgang fra Kunstakademiet
1865	Frederik Visby arbejder som håndværksmaler
1865	første rejse til De vestindiske øer, hvor Frederik Visby arbejder som kunstner og håndværksmaler
1866	videre rejser til Guatemala, Mexico og Californien
1870	Frederik Visby etablerer sig i Århus med borgerskab som malermester
1871	etablerer sig tillige som fotograf i Århus
	Frederik Visby gifter sig med Laura Dorothea Juliane Loria, født 1848 i Kiel
1877	familien rejser til København
1878	Frederik Visby tager tandlægeeksamen og nedsætter sig i København
1880	Frederik Visby rejser til De vestindiske øer. Hustruen og de fire døtre følger efter
1882	i New York
1884	tilbage i København
1885	på P.S. Krøyers studieskole
1886	Frederik Visbys første hustru, Laura dør
1888	nedsætter sig som tandlæge i Århus
1892	Frederik Visby gifter sig med Anna Chatinca Sørensen, født 1844
ca. 1909	Frederik Visby ophører med sin tandlægepraksis
1909	udstiller ca. 100 lokalhistoriske akvareller i Den gamle Borgmestergaard på Landsudstillingen i Århus
1909	Visbys anden hustru, Anna Chatinca dør
1911	maler på Skagen om sommeren i nogle år
1926	Frederik Visby dør

Akvarellerne

Frederik Visbys akvareller skildrer Århus, som han huskede byen fra sin skoletid i 1850erne. Det er deres anekdotiske fortællinger om en svunden tids uskyld, der har gjort dem meget efterspurgte. Samlet giver de et livfuldt og charmerende billede af et stykke provinsielt hverdagsliv, som mange har kunnet ønske sig tilbage til, efter at industrialiseringen i sidste halvdel af 1800årene havde ændret livsvilkårene radikalt. Men billederne er med Visbys store evne til at huske og gengive detaljer også fine skildringer af dagliglivet.

Frederik Visby og akvarellerne

Akvarellerne var udstillet på Landsudstillingen i Århus i 1909[19], og flere så samlingen som væsentlig at bevare for Århus, fordi billederne fortalte om en svunden tid, og Frederik Visby var da også selv interesseret i at få billederne publicerede.

I et brev af 7. februar 1910 til professor Troels Troels-Lund[20] skriver Frederik Visby følgende:

Da jeg muligvis nu har en Forlægger til medfölgende Samling af „Aqvareller fra det gamle Aarhus", tillader jeg mig herved ærbödigst at forespörge, om Hr. Professoren maaske godhedsfuld kan tiltræde Hr. Overbibliotekar V. Grundtvigs[21] saa velvillige Erklæring, hvilket for mig vil have den störste Betydning med Hensyn til Billedernes Reproduction.

Da jeg for circa 14 Dage siden var i Kjöbenhavn, var det min Agt personlig at forelægge Hr. Professoren mine smaa Arbeider, der jo ere komne til Verden under vexlende Forhold, og ikke med nogen Udstilling for Øie. Men den voldsomme Snestorm gjorde det umuligt at fremstille mig i en nogenlunde presentabel Tilstand, og da nu Hr. Kunstforlægger Warburg gjerne vil se Samlingen for at gjöre et Tilbud, tager jeg mig den Frihed först at presentere denne for Hr. Professoren.

Meget skal det glæde mig, om denne Henvendelse ikke tages mig ilde op, og opmuntrende for mig vil det være, om De finder nogen Fornöielse ved at gjennemblade disse gamle Minder.

Med höiagtelse
Ærbödigst
Fred. Visby.

p.s.
En Art Text findes paa Billedernes Bagside. – Samlingen vil blive afhentet af Hr. Warburg ved Tilsendelse af vedlagte Convolut eller Brevkort.[22]

Forfatter til Akvarelsamlingen „Det gamle Aarhus"

Frederik Visby forsynede langt de fleste af billederne med en hel forklaring eller en dialog mellem billedets personer på bagsiden. Der var så megen tekst bag på billederne, at Visby i 1921 ligefrem benævnes Forfatter til Akvarelsamlingen „Det gamle Aarhus".[23]

Med 50 års afstand

For at kunne vurdere akvarellernes værdi som illustration af Århus i 1850erne, er det vigtigt at kunne datere deres tilblivelse. De må være blevet til i Visbys sidste Århus-periode, altså mellem 1888 og 1909, i hvilket sidste år de blev udstillet.

Men fremstillingstidspunktet kan for flere billeders vedkommende indsnævres yderligere. Frederik Visby daterer al-

drig sine værker. Men en mere præcis datering kan for eksempel fås, når Visby i sine bagsidetekster på nogle af billederne refererer til en tilstand fra omkring år 1900. Et eksempel herpå er det charmerende billede af Skolebakken set fra nord (se side 137), hvorom han skriver: „Skolebakken mod „tydske Havn", hvor nu (1904) Toldboden ligger ...".[24] Et andet billede benævnes „... Nu – 1909 – Terrain for Landsudstilling" (se side 141).[25] En endnu senere datering har en variant af det ene billede fra friskolen (se side 55), der i dag tilhører skoledirektørembedet i Århus, nemlig 1907, hvilket fremgår af papirets vandmærke. Det lille billede af domkirkens gamle fontelåg (se side 67)[26] kan ikke være lavet tidligere end 1893, hvor fontelåget blev genfundet.

Selvfølgelig kan det ikke udelukkes, at akvarellerne er malede tidligere og påskrifterne bagpå yngre, men der er så stor sammenhæng mellem billedernes og teksternes indhold, at begge dele må være tænkt samtidig. Med teksterne støtter og udvider Frederik Visbys sin erindring om de oplevelser og stemninger, han ville vise billedligt.

Litterære inspirationskilder

Rasmus Nielsens bog, Aarhus i Fyrrerne, der første gang udkom 1901, og Rasmus Nielsen: Fra det gamle Aarhus, der fulgte straks efter i 1902, kan have inspireret Frederik Visby til at male visse af billederne. Rasmus Nielsen nedskrev i år 1900 erindringer om sin barndom i Århus i 1840erne. Han var født i 1838 og altså kun et år ældre end Visby. Givetvis har der ikke været megen forskel på det Århus, de to unge mennesker oplevede i 1840erne og 1850erne. Visby har derfor kunnet genkende mange af sine egne erindringer i Rasmus Nielsens beskrivelser.[27]

Rasmus Nielsens litterære skildring af Skt. Olufs marked og Frederik Visbys maleriske skildring er så tæt på hinanden, at man næsten kan se Visbys akvarel som en illustration til Rasmus Nielsen, tilsat egne erindringer.

Rasmus Nielsen skriver:
Bondepigerne holdt meget af at holde hinanden under Armen, undertiden er syv otte Stykker fast kjædede sammen. Naar en af dem fik Øie paa en fristende Gjenstand i en Bod, og standsede, standsede hele Geledet, mens Byens mere behændige og livlige, til Løier oplagte Drenge, uden at Pigerne mærkede det, ved Hjælp af en Stoppenaal og et langt Stykke tyndt Seglgarn syede deres Kjolenederdele sammen, saa at de ikke kunde komme fra hinanden. Der opstod da en Hvinen og Grinen, som inderligt godtede de spøgefulde Gjerningsmænd.[28]

Det centrale motiv af Frederik Visbys gengivelse af et Skt. Olufs marked i 1850erne er bønderpigerne, der opdager, at nogle uvorne knægte har syet deres skørter sammen, mens de betragtede udbudet i de mange boder.[29]

Et andet sted skriver Rasmus Nielsen:
Naar Ildebrande opdagedes, skyndte man sig hen til Domkirketaarnet, og ved Hjælp af et nedhængende Reb satte man Stormklokken i Bevægelse.

Den, der kom først, fik 10 Rigsdaler i Douceur. Derefter søgte Vægterne at gjøre den størst mulige Larm ved at støde i deres Piber og brøle Brand! Brand!. Trommen gik. Stadstambourens Trommehvirvler vækkede dem, som Vægterens Skraal ikke havde vækket. Dragonregimentets Trompetere blæste Allarmsignaler. Folk styrtede ud paa Gaden, og gjorde hvad de kunde for at forøge Larmen. Alle de, som havde Heste, havde også Sluffer, en Slæde med en Vandtønde paa og Bjælder, og disse Sluffer foer af sted med trampende Heste hen over den knudrede Stenbro til Brandstedet. Sprøiterne kom rullende, naar de i Brandkorpset indrullerede Karle og Haandværkssvende vare arriverede til Sprøitehuset ved Domkirken. Brandmajoren og Brandofficererne, i graa Uniformskjoler med sorte Rabatter og trekantede Hatte med gule Fjerbuske, kommanderede.[30]

Også Visbys humoristiske illustrationer til borgervæbningens optræden i byen ligger meget tæt på Rasmus Nielsens erindringer, for eksempel oplysningerne om medlemmernes vekslende buksefarver.[32]

På samme måde som Rasmus Nielsens skrevne erindringer blev akvarellerne for Visby således illustrationer til at fastholde pudsige oplevelser og erindringer fra skoleårene. Samtidig viste de det forandrede bybillede og fastholdt hans erindring om en by i en uskyldstilstand. Men Visbys evne til at huske og gengive detaljer gør dem til levende skildringer af dagligdagen.

Frederik Visbys gengivelse af udrykningen til brandslukning hen over Skt. Clemens Torv har alle de samme elementer som Rasmus Nielsen skildrer; blot er der ikke den samme dramatik i Visbys fremstilling. Akvarellen står i gæld til et maleri af Skt. Clemens Torv, hvor Visby har fjernet torvehandelen og indsat byens brandbekæmpelse i stedet.[31]

Frederik Visbys arbejdsmetode

Akvarellerne i billedserien har en ujævn kunstnerisk karakter. Det tyder på, som Frederik Visby også selv skriver, at de fra starten har været tænkt som personligt erindringsmateriale og ikke oprindeligt været beregnet til offentliggørelse. Som det neden for skal vises, skyldes den ujævne karakter, at han under tiden arbejdede med fotografier som inspiration, og indsatte forskellige figurer som staffage i disse billeder.

Ved forskellige tilføjelser husker Visby sig selv på, at proportionerne kan være forkerte på nogle af billederne, således på billedet nedenfor, hvor kusken er blevet alt for stor, hvilket Visby erindrer sig ved en påskrift på forsiden. Han må have haft planlagt flere udgaver af billedet. I andre tilfælde er det noteret, at en port skal flyttes et par fag til højre eller venstre. Endelig fremgår det også, at nogle billeder rent faktisk har foreligget i flere versioner, som for eksempel billederne fra friskolen (se side 49-55). På enkelte noterer Visby omhyggeligt „Eneste!" (se for eksempel side 151 og 175).

Billedet illustrerer, hvordan Visby arbejdede med sine motiver i flere omgange. Her har han ved en senere lejlighed indføjet en herskabskusk i det ellers vellykkede billede af dragonerne ved domkirkens kor.[34]

Fotografier som inspiration

Billedernes ujævne kvalitet skyldes, at Frederik Visby undertiden brugte eksisterende billeder som støtte for erindringen. Han indtegnede så erindrede figurer og handlinger i disse eksteriører, og undertiden hænger figurer og omgivelser ikke vellykket sammen. Da Visby malede i årene omkring år 1900 var mange af hans barndoms lokaliteter nedrevet eller stærkt ændrede, så han måtte hente støtte for hukommelsen andetsteds. Den århusianske amatørfotograf, Ketel Ketelsens udgivelse af både egnes og andres topografiske fotografier samt andre billeder har her kunnet være ham til hjælp.[35]

Ketel Ketelsen var født i 1833, havde en ganske omfattende skræddervirksomhed og levede som rentier fra han var 50 år. Først her begyndte han for alvor at fotografere, altså efter 1883.[36] Han havde en særlig interesse i at „bevare Minderne fra det gamle Aarhus"[37] og fotograferede selv omkring 250 motiver. Aarhuus Stiftstidende skrev 19. april 1904: „Vi have paa vort Redaktionskontor liggende en Samling paa henimod halvtredie Hundrede saadanne Billeder, som Hr. Ketelsen har taget, og som i Virkeligheden giver et værdifuldt Bidrag til Forestillingerne om det gamle Aarhus. Vi give gerne Publikum Adgang til at se det sjældne Album."[38] Ketelsens store interesse for det gamle Århus betød, at han i sin billedserie også indføjede lokalhistoriske fotografier af ældre, århusianske fotografer, for eksempel Andreas Fritz og I. F. Dresler.[39] For eksempel er

Andreas Fritz' fotografier af bispegården fra 1865 gengivet hos Ketelsen og tydeligt forlæg for Visbys billeder fra bispegården, der blev nedrevet i 1882. Ketelsen gengav også enkelte malerier og tegninger af århusianske lokaliteter i sin serie, for eksempel af Bertha Weis.[40]

Ketelsen synes at have fremstillet sine fotografier med salg for øje.[41]

Her sammenstilles nogle få af Frederik Visbys akvareller med tilsvarende motiver fra Ketelsens udgivne fotografier.

Til venstre Frederik Visbys akvarel og til højre A. Fritz' fotografi af bispegårdens gårdside. Fotografiet er oprindelig optaget af Andreas Fritz i 1865, senere gengivet af Ketel Ketelsen. Gengivelsen hos Frederik Visby er korrekt i mange detaljer. Visby benytter motivet til at fortælle en erindring om sit bekendtskab med biskoppens søn, Johannes, og om at de fløj med drage i gården og ved et uheld „knipsede Hs. Højærværdighed paa Næsen" med dragens halespids.

Til venstre Frederik Visbys akvarel og til højre et fotografi fra Ketel Ketelsens fotoserie fra ca. 1895, der begge viser Mejlgades Port. Kun lidt har øjensynligt ændret sig fra Visbys skoletid. Ved blot at fjerne det moderne pissoir til venstre i fotografiet samt erstatte de tre mænd med Egå-fiskere er stemningen fra 1850erne retableret.

Frederik Visbys akvarel ses til venstre og et fotografi fra Ketel Ketelsens fotoserie til højre. Det moderne oste-reklameskilt på hjørnet af Rosensgade og Mejlgade er væk på Frederik Visbys akvarel ligesom også det yngre hus i billedets venstre side. Her gengives korrekt fra 1850erne muren fra provstegårdens have, som blev nedrevet i slutningen af 1850erne.

Et Ketelsen-foto til højre udgør her hukommelsesstøtte for en episode yderst i Skolegade, hvor Frederik Visby på akvarellen til venstre lader en sømand kurtisere en ung pige, mens der losses kartofler fra et par både.

Frederik Visby har også brugt fotografier af eksteriører, der endnu stod på hans tid til akvarelserien som inspiration. Således har han brugt Hans Andersen Ebbesens foto fra 1904 af Marcus Bechs Gård i Badstuestræde (se side 201).[42]

Akvarellernes indhold

Optrinene fra dagliglivet i Århus er Visbys egne erindringer, og her viser akvarellerne byens mange forskellige beboere enkeltvis eller i samspil med hinanden, livfuldt og charmerende gengivet af en mand med megen sans for tilværelsens skæve vinkler og med en god hukommelse. Han har husket klædedragter, farvedetaljer og -sammensætninger samt interiører, og der er et væld af detaljer at gå på opdagelse i for nutidsbetragteren. En gang i mellem sniger der sig en anakronistisk detalje ind i form af en person iklædt tøj fra omkring år 1900, men de er nemme at sortere fra.

Det kan undre, at der ikke er scener fra en af de dramatiske begivenheder, der ramte byen i Frederik Visbys skoletid, nemlig koleraepidemien i 1853. I betragtning af, at han i 1853, hvor koleraen i juli og især august hærgede i byen, sikkert boede hos lærer Johan Michaelsen, der privat påtog sig meget hjælpearbejde hos de syge, er det påfaldende, at denne dramatiske periode i byens liv overhovedet ikke skildres. Forklaringen må findes i, at han på den tid var hjemme i præstegården i Vester Velling, fordi skolerne lukkede. Var han blevet i byen – og havde haft fri fra skole – var nogle af billederne nok blevet

betegnet „Da vi havde fri på grund af koleraen". De sørgelige begivenheder, der dagligt ramte byen, var heller ikke det, han ønskede at fastholde.

Det væsentligste for Frederik Visby har været, at hans ungdomserindringer, der må have værer lyse, blev fastholdt. Men da folk begyndte at vise interesse for billederne og for en offentliggørelse, har det også været nødvendigt for ham, at de topografiske gengivelser blev nogenlunde rigtige, og her kom fotografierne ham til hjælp. Det må ikke overses, at på det tidspunkt, hvor akvarellerne første gang blev udstillet i 1909, levede der endnu mange mennesker, der kunne huske 1850erne. I andre tilfælde maler han frit efter hukommelsen.

Det, folk var – og er – tiltalt af, er at akvarellerne på kunstnerisk vis satte de anekdotiske erindringer, der viser lillebyen i en uskyldstilstand ind i et bybillede, der på godt og ondt nu var stærkt forandret.

Visbys Århus

Århus var en lille by i 1850erne, og det var muligt for en dreng at kende hele byen. I 1850 var der således kun 7.886 indbyggere.

Det er alligevel tydeligt, at Frederik Visbys erindringsbilleder er en katedralskolediscipels erindringer. Det var skolen og dens lærere, der var hovedpersoner i hans hverdag, og det var det Århus, han oplevede som elev på katedralskolen, han malede. Det var også morsomme begivenheder fra fritiden, der blev skildret. Det var gaderne tæt på skolen og domkirken, der blev gengivet. Et andet omdrejningspunkt var Møllestien, hvor Frederik Visby boede en tid, og i mindre grad den verden, han blev indført i via sin vært, lærer Johan Michaelsen. Forlystelserne i Risskov har også tiltrukket ham.[43]

Morgenstemning i Skolegade set mod domkirken og stiftsprovstegården.

Katalog over
Frederik Visbys akvareller

Aarhus Katedralskole og andre skoler

Domkirkebyerne havde katedral- eller latinskoler i tilknytning til kirken. De var frem til reformationen stort set byernes eneste skoler og havde udelukkende uddannelse til kirke og senere universitet for øje.

Katedralskolen i Århus kan dateres tilbage til slutningen af 1100tallet. Den lå forrest langs den nuværende Mejlgades østside ud for domkirkens kor. Den skolebygning, Frederik Visby kendte, var bygget i 1766 men forhøjet og udvidet i 1849. Også et gymnastikhus langs med Skolegyde var kommet til.

På Visbys tid løb Skolegade helt frem til og med katedralskolen; først derefter startede Mejlgade. I dag starter Mejlgade allerede ved Skolegyde, og katedralskolen ligger således nu langs Mejlgade. I de kommenterende tekster bruges de moderne gadenavne.

Rektor i Frederik Visbys skoleår var Hans Henrik Blache, der lagde hele sit voksne liv ved Aarhus Katedralskole. Måske var han uden det store, pædagogiske udsyn, men var, hvis man skal tro Visby, vellidt af eleverne og kendt og skattet blandt byens borgere som en stor selskabsmand.[44]

Ved siden af byens lærde skole, katedralskolen, var der flere andre skoler, både offentlige og private. Borgerskolerne var for børn, hvis forældre havde råd til at betale skoleskatten. Den tidligere fælles borgerskole i Vestergade var i 1847 blevet opdelt i en ren pigeskole, pigeborgerskolen, og drengeborgerskolen, der flyttede til Østre Møllesti. Børn af fattige forældre var henvist til friskolen i Grønnegade (nu Klostergade). Derudover fandtes mindre, private skoler andre steder i byen.[45]

Skolebakken og katedralskolen

Katedralskolen lå mellem domkirken og vandet. Vi ser ind mod Skolebakken, hvor Skolegyde til venstre fører forbi katedralskolens skole- og gymnastikbygninger op til domkirken.

Forrest i billedet til højre står katedralskolens rektor, Hans Henrik Blache, og ser op mod sin have og Mejlgades huse, mens den hjulbenede Lars Larsen, med tilnavnet Lars Agurk, med langpibe i venstre hånd og kalot på hovedet udpeger noget for ham. Rektor er iført høj hat og brun kjol med tidens uundværlige røde lommetørklæde stikkende ud af lommen i frakkeskødet. Som den lærde mand han er, har han en tung bog under armen. Foran muren ind til haven bag katedralskolen bøder et par fiskere garn. Frederik Visby benævner dem Lars Sode og Røde Dreis (Andreas).

Husene i Skolegade og Mejlgade havde haver, der gik helt ned til stranden, og flere havde lysthuse eller udsigtsbalkoner. I løbet af 1800tallet blev det populært med lysthuse, ofte med udsigt. Der blev bygget flere i Århus, dels ud mod bugten, dels langs den del af åen, hvor der ikke kunne sejle større skibe. Fra et par af haverne var der port ud til stranden. Haven med lysthuset til venstre bag Skolegades huse tilhørte ifølge Visby smakkekasserer Møller, mens haven med bænken var sadelmagerenken, madam Løvgrens. Forrest på hendes plankeværk sidder en propel på en høj stang.[46]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Latinskole. „Gymnastik-Salen". Rectors Have og Lars Larsens nye Eiendom. Skolebakken med „Lars" Sode og „Röde" Dreis-(Andreas.) (I latin-Præresproget „Rödgreiseren"). Skolegyde. Md. Lövgrens Have og W. Möllers Lysthus, hvor man lærte at ryge „Pontenborre" by Ninaber og Zoonen. (Forhandledes ved Weinholdt Secher Lille Torv. – Flerstemmig Sang Möde der paa L. Larsens Kvist (hos W. Buchhave, der faldt paa Als ved Kjær By 8 Mai 1864.) samt i Fabricius s Hjem eller Havehus. –
I Forgrunden Lars Larsen (alias L.- Agurk), der præsenterer sin Nybygning for Rector.

Skolegyde og Skolebakken, i Forgrunden Lars Larsen, der præsenterer sin Nybygning for Rektor

H. 14,7 cm., B. 22,0 cm.

Lærere og elever

Det er katedralskolen, der præger livet på dette billede, selv om den ikke er synlig. Personerne er nemlig fire af skolens lærere samt en af eleverne. Sidstnævnte omtaler Frederik Visby som Louis Lazarus, måske søn af købmand Magnus Lazarus på Lille Torv. To af lærerne er hastigt på vej over til skolen, der ligger lige bag domkirken, mens de to andre har bedre tid til at gøre deres passiar færdig. Alle har bøger i hånden eller under armen.

Visby har set motivet fra Skolegyde hen over det åbne område, der opstod, da kirkegården omkring domkirken blev nedlagt i 1813. Tilbygningerne på tværskibets sydlige arm er i dag ændret, så de fremtræder i den skikkelse, de havde i 1400tallet.

Til venstre ses bispegården og det nordligste hjørne af dens have. Alle huse i billedets venstre side er i dag nedrevet.

Billedet viser noget af bredden i tidens herremode. De brune kjoler med sorte fløjlskraver og skøder kan kombineres med både stilfuld, høj, sort hat og med afslappet, blød kasket. Ud af adjunkt Schaldemoses skødelomme flagrer det moderne, røde lommetørklæde. Den høje, sorte hat kan også bruges til brun frakke og til den elegante sammensætning af lyse benklæder og sort vest og jakke. Stokken med det runde hoved bruges ikke nødvendigvis kun til at spadsere med, men kan udtryksfuldt understrege samtalen. Eleven fra katedralskolen er i typisk tøj for unge drenge, nemlig benklæder og kort jakke og stiv kasket.[47]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Bispegaarden.
Schaldemose med sin „brune Ven".
Overlærer Funck. („Dunk".)
Hovgaard. („Ole Anton.")
A. Fabricius. (Vor störste Adam.)
Louis Lazarus. (der forlod Skolen senere end os andre, da vi af og til vilde „klö ham", fordi han var Jöde. – Barbarer!)

Bispegaarden, Latinskolens Lærere: Schaldemose; Funch, Hovgaard og A. Fabricius.

H. 28,0 cm., B. 19,2 cm.

Rektor, censor og lærer ved eksamenstid

To ældre herrer hilser med stor høflighed hinanden på latin. Det er katedralskolens rektor, Hans Henrik Blache, i midten, der i skolens gård modtager den berømte klassiske filolog, Johan Nicolai Madvig. De talte begge latin lige så godt som dansk.

Madvig siger: „Min broder, De den mest dannede og forstandige og …" og Blache skynder sig høfligt at afbryde „Og De den lærdeste, berømteste og …". I baggrunden kommer også overlærer Ludvig Arntzen, der underviste i de lavere klasser i latin og græsk og nok skulle have Madvig som censor, frem for at hilse på.

Madvig var en af tidens mest berømte sprogforskere. Han var også som kultusminister dybt involveret i reformeringen af latin- og græskundervisningen på landets latinskoler.

Rektor Blache, egentlig teolog og klassisk filolog, var en alsidig begavelse og en skattet deltager i byens selskabsliv.

Latinlærer Arntzen var ikke den lærer, Frederik Visby satte højest, og han har sikkert ikke set frem til eksaminationen hos ham med den lærde Madvig som censor.

Frederik Visby benævner i sin bagsidetekst fejlagtigt rektor H.H. Blache med dennes søns navn, Christian Blache, der da var en kendt maler.[48]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Censor (Madvig) hilses af Rector (Chr. Blache)
Overlærer, Inspector Ludvig Arentzen. (L.A.) Lærer i Latin og Græsk for de lavere Klasser. – Da jeg overflyttedes fra Borgerskolen satte man mig i en Klasse, hvor man i et Aar havde læst Latin. Det var mig ikke muligt at følge med, og L.A.s Tilraab som: Gröftegraver! Litterair Pjaltekræmmer! Kludesamler paa Litteraturens Mödding! p p lod mig tabe Smagen for Latin. – Destoværre!

[på forsiden:] *Humanissime! Sapientissime! frater! et … / Doctissime! Illustrisime et ….!*

Censor (Madvig) hilses af Rektor (Blache), Overlærer, Inspector, Ludvig Arentzen.

H. 15,9 cm., B. 30,7 cm.

Kordrenge leger på Vor Frue kirkegård

Katedralskolens elever havde pligt til at synge ved kirkelige handlinger både i byens to kirker, på kirkegården og i private hjem. Den ældre, sortklædte herre, der krumrygget er på vej op mod Vor Frue kirke, benævner Frederik Visby som denne kirkes korleder, kantor Jens Kahr, der synes at have lidt besvær med at få sine elever til at løsrive sig fra klinkspillet for i stedet at øve på korsangen i kirken. Måske blander Visby Jens Kahr sammen med Johannes Kabell, der til 1855 var kantor ved Vor Frue kirke, men som også havde været sanglærer ved katedralskolen.

Her på Vor Frue kirkes kirkegård udfolder der sig et hyggeligt, verdsligt liv. Til højre leger et par børn, mens lugekonens datter ordner blomster. Vi ser kirken til højre og hospitalsfløjen midt for, alt set fra sydvest. Forrest ligger den allerede i begyndelsen af 1800tallet nedlagte kirkegård. Kirkegården ser anderledes ud end vor tids kirkegårde. De enkelte gravsteder er ikke særligt indhegnede, og gravstenene er lagt ned i fritvoksende græs. Kirkegårdene var byernes åbne rum og blev brugt af borgerne til for eksempel tørring af tøj.[49]

Den hvide bygning til venstre lå der indtil 1929. Den husede den ene af byens to klubber, Harmonien, der især samlede byens håndværkere.

Frederik Visbys egne kommentarer:
„Hospitalet" set fra Vor Frue – Kirkegaard. Cantor Kahr og „hans Skraalere".d: Chordrenge

Vor Frue Kirkeplads

H. 18,2 cm., B. 27,6 cm.

Østenstorm

En hård efterårsstorm har undermineret kysten så meget på den udsatte Skolebakke, at et af plankeværkerne ind mod Mejlgades haver er styrtet sammen. Drengene fra den nærliggende katedralskole er på pletten for at tage skaderne i øjesyn. De brugte Skolebakken til mange fornøjelser, også til mere drabelige slagsmål.

Lysthusene er rektor Blaches til venstre, og lidt længere ude justitsråds Fabricius' havehus. Otterstrøm, hvis have ligger imellem de to haver med lysthuse, og hvis plankeværk stormen er gået ud over, er sikkert bestyreren af Nationalbankens filial i Århus, C. R. Otterstrøm. Han var i Århus 1837-59.

Nord for den inderste del af Mejlgade ses en rygende fabriksskorsten i den yderste ende af gaden, måske Bangs Oliemølle.[50]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Da Havet bröd igennem, og underminerede Otterströms Plankeværk. (Filiboms nye Kasket var nær tabt.) – (Den Dag blev der næppe læst meget paa Lektierne).

Da Havet brød igennem og underminerede Otterstrøms Plankeværk. Filibums nye Kasket var nær tabt.

H. 14,8 cm., B. 11,5 cm.

Badning er sundt

I begyndelsen af 1800tallet var man begyndt at indse, at badning var sundt. Der blev oprettet søbadeanstalter i flere byer, og i Århus var der omkring 1850 to offentlige badeanstalter.

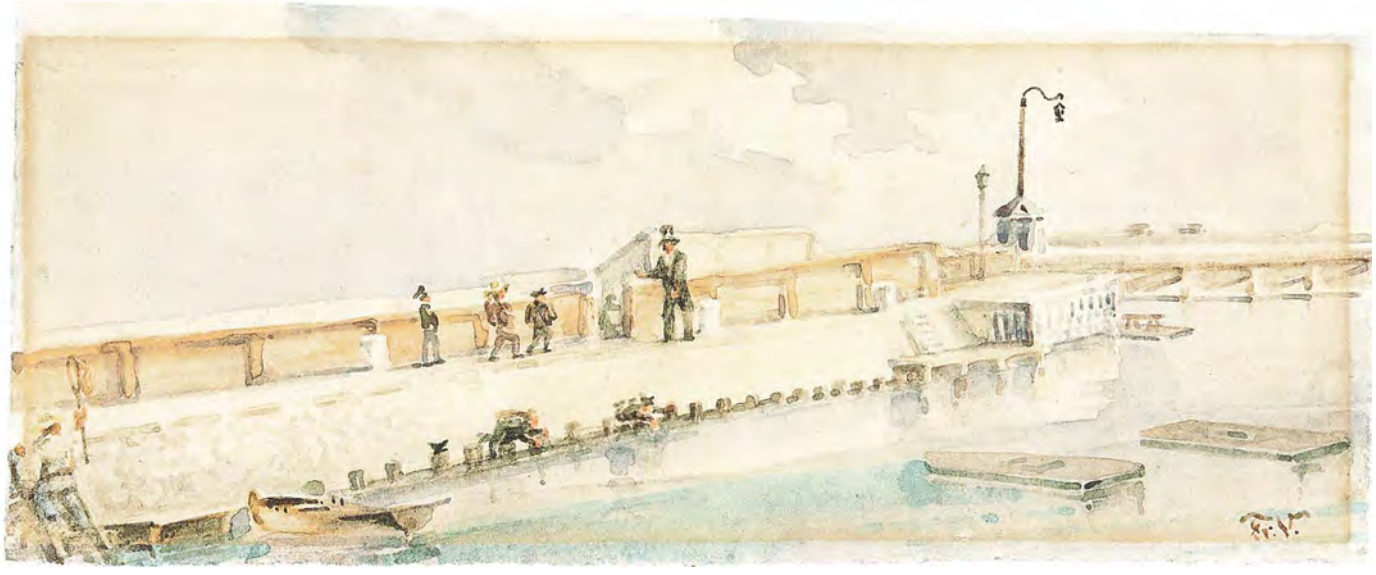
Også Aarhus Katedralskole fulgte med. Her havde man midt i 1800tallet både gymnastik og svømning på skemaet. Gymnastikken foregik i egen gymnastikbygning og svømningen om sommeren i bugten i sikker læ inde bag den nordlige mole eller stendæmningen, der netop udgik ud for katedralskolen. Det er denne primitive badeanstalt, Frederik Visby her gengiver. Yderst på molen fører en trappe ned til badebroen. Eleverne følges til svømning af læreren, kaptajn Robertson, yderst bymæssigt klædt i lang, sort frakke og høj, sort hat. Han står ved en åbning i rækværket og leder drengene ned til omklædningsskuret. Et par drenge er dog stukket af og er sprunget ned til vandkanten, hvor de har smidt sig og fisker med hænderne i vandet. En fisker yderst til venstre betragter det livlige sceneri.[51]

Er flåderne til at øve udspring fra – eller er det hyttefade?

Bagved ses den søndre molearm med lampefyret yderst.

Frederik Visbys egne kommentarer:
Latinskolens Badeanstalt paa „den nye Mole". (hvor nu Blikpakhuset og Anlægsplads for Kbhns Damperen o.l. findes).
Kaptain Robertson
Fisker Sebis
Begge meget populaire blandt – „Pærerne".

Latinskolens Badeanstalt paa „den nye Mole"

H. 7,6 cm., B. 18,2 cm.

Vinter på Skolebakken

Det er vinter på Skolebakken. Husene langs Mejlgades østlige side havde haver, der gik ned mod bugten; her var haverne afgrænsede af hegn, plankeværker og lignende, og uden for dem løb en simpel sti. Her står rektor, Hans Henrik Blache, ved indgangen til sin egen have og ser ud over vandet. Han er sammen med en kollega, der ud over pelskasketten ikke er særlig vinterklædt, men som dog har smøget buksebenene op, for at de ikke skal blive våde i sneen. Visby har moret sig over rektors eneste beskyttelse mod kulden, de røde bælgvanter.

Flere af haverne havde lysthuse ned mod vandet. Her ses forrest lysthuset i rektors egen have og bagved justitsråd Fabricius' havehus.

Kystlinjen gik omtrent midt i den nuværende gade, Skolebakken.[52]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Jeg saa aldrig min Rector bære Overfrakke. Naar det var meget koldt, benyttede han de krapröde Bælgvanterr, som hans Hustru havde strikket. –. (Gjorde sig i Landskabet!)
Rectors foroverböiede Holdning var en Fölge af Operation for Tarmslyng. Den ældste Læge Weis (Physicus's Fader). Narcose da ukjendt! Fastspændt paa et Bord har han, som gl. Slagter Jörgensen udtrykte sig, set hele sin Indmad foran sig i to Truge! Arme flinke Rector!

Rektor bar aldrig Overfrakke, men i meget koldt Vejr brugte han røde Bælgvanter.

H. 14,6 cm., B. 10,8 cm.

Ved friskolen i Klostergade

Skoledrengene til højre hilser høfligt på overlærer Pape, før de forsvinder ind af porten til friskolen, den gratis skole for børn af byens mindre bemidlede forældre.

Bag den lave skolebygning ligger det såkaldte Hospitals store gårdsplads, og en af det gamle klosteranlægs kamtakkede gavle ses. Hospitalet var indrettet i det middelalderlige kloster til Vor Frue kirke, der efter reformationen blev anvendt som bolig for byens ubemidlede syge og fattige.

Der er ikke megen trafik i gaderne, så man kan ganske ugeneret standse op og passiare, endda iført noget så hjemligt som slåbrok, tøfler og lang pibe. Det er docent N.J. Fjord, senere kendt for sit arbejde med landbrugsforskning, der er faldet i snak midt på gaden. Han var omkring 1850 ansat ved friskolen.

Frederik Visby ser motivet fra Grønnegade mod øst ned ad Klostergade. I dag hedder også denne stump af Grønnegade Klostergade.

Billedet kendes i en variant med lidt flere personer og porten ind til friskolen placeret yderst til venstre i skolebygningen (se side 55). På side 51 ses skolelokalet i friskolen.[53]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Den gl. Friskole i Grönnegade t.h. – Den senere Docent Fjord i Slaabrok. – Overlærer Pape. I Hjstedet t.v. boede Hospitalsforstander Thomasen.

Den gamle Friskole i Grønnegade, den senere Docent Fjord i Slobrok, Overlærer Pape.

H. 16,4 cm., B. 25,0 cm.

En time i friskolen

Der er nogen uro og snak på de bageste rækker i lærer Johan Michaelsens time. Klasserne var store, for der var mange elever i friskolen i Grønnegade (senere Klostergade). I denne klasse er der 37 drenge, der sidder på lange bænke eller ved flermandspulte med deres tavler. Klasseværelset er møbleret med en tavle, et Danmarkskort og et enkelt skab til materialer, ellers intet ud over den nødvendige kakkelovn. Skolestuen virker rummeligt og højloftet. Det var dog ikke tilfældet. Friskolens hus var en lavloftet bindingsværksbygning (se side 49).

Frederik Visby har tegnet sig selv ind i situationen, hvor han som ung katedralskoleelev bringer en kurv med frokost til lærer Michaelsen. Der er da også en markant forskel mellem hans egen elegante fremtræden og de mere beskedne friskoleelevers tøj.

Lærer Johan Michaelsen havde kendt familien Visby gennem flere år. Det var derfor naturligt, at den unge Frederik Visby, da han i 1851 skulle begynde sin skolegang i Århus, blev indkvarteret i Michaelsens hjem i Møllestien. Lærer Michaelsen var en kendt person i byen. Han var engageret i byens anliggender, og under koleraen i sommeren 1853 ydede han en uforfærdet indsats for at hjælpe de syge.

Dette billede kendes i to forskellige udgaver, idet den unge Visby er udeladt på det ene, se side 53.[54]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Naar jeg bragte Frokost til „Onkel Johan". (Michaelsen) i „Friskolen", Grønnegade, kunde det lyde f. Ex., med ... Stemme) Stille! (Fanden tordne i jer Hals). Haanden af Buxelommen! Snyd Næsen! --- Naa! – Springkvarter! (Alm. Jubel.) (dog Hilsen som „Latinpære" o. A.). – („De geistlige Herrer" = „Vrælerne" = „Plebs" o.l. var os til tider Bitre Concurrenter ved Begravelse og Fest i Kirken. –
[tilføjet] *Bör vel – naar den Dag indtræffer – overlades Laura Michaelsen.*

Interiør fra Friskolen i Grønnegade. Lærer Michaelsen paabyder Ro.

H. 17,9 cm., B. 26,0 cm.

En time i friskolen

Lærer Johan Michaelsen har svært ved at holde ro i sin klasse. Her er der knap 40 elever samlet til time.

Frederik Visby lavede flere udgaver af visse af sine motiver. De følgende to akvareller, der er næsten identiske med Den Gamle Bys, er venligst udlånt af skoledirektørembedet i Århus. Også disse er forsynet med tekster på for- og bagside, men de afviger i mindre detaljer fra akvarellerne i Den Gamle By.

Det fremgår af påskriften på bagsiden af begge disse akvareller, at Visby har sikret sig reproduktionsretten til dem.

Frederik Visbys egne kommentarer:
[på forsiden]
J. Michaelsen i Function.
Stille!
Haanden af Buxelommen!
Snyd Næsen! Lad Toppen ligge!!
F. tordne i Jer Hals!!!

[På bagsiden er skrevet]:
ReproductionsRet forbeholdes Fr. Visby.

H. 17,3 cm., B. 25,3 cm.

Ved friskolen i Klostergade

Skoledrengene hilser høfligt på en lærer, før de forsvinder ind af porten til friskolen. Bag skolebygningen ligger det såkaldte Hospitals gårdsplads. Det var indrettet i det middelalderlige kloster til Vor Frue Kirke.

Der er ikke megen trafik i gaderne, så man kan ganske ugenert standse op og passiare, endda iført noget så hjemeligt som slåbrok, tøfler og lang pibe.

Billedet er en variant af det billede, der gengives side 49. Her gengives flere personer, og porten er flyttet til venstre.

Billedet tilhører skoledirektørembedet i Århus ligesom det forrige billede.

[På forsiden]:
Kaer i „SeminarieStadsen" etc. N. Fjords „Purpurskrud". „Gladprocken".

[På bagsiden]:
ReproductionsRet forbeholdes Fr. Visby
t.v. i Billeder Frisholm i Grönnegade
v. Porten Lærer Østergaard
i Gruppen N. Fjord (senere Docent). Overlærer Pape og Kahr i den Fatmulses de „manskeste" og Kravestövler samt Hat vog [?] Pd.
v. Hushjörnet J. Michaelsen. (Stik i rend.)
yderst tilh. Nuværende Hospitalsforstander Thomsen.
Adjunkt Freuchen og Elev Ramsing. (Stileböger)

H. 16,7 cm., B. 25,2 cm.

Borgerskoler i Østre Møllesti

Fra 1838 kunne alle landets borgere mod betaling sende både deres sønner og døtre til de nye borgerskoler. Det havde man dog kunnet i Århus allerede fra 1818.

Til venstre ses forrest den tre etager høje drengeborgerskole i Østre Møllesti, der i 1847 var blevet opført i tilslutning til Vor Frue sogns borgerskole, der nu blev reserveret pigerne. Vestergade løber på tværs i billedets baggrund.[55]

Møllestien med de små huse løb parallelt med Vestergade, men havde mod øst en stikvej frem til Vestergade med dens større huse.

I sin tekst nævner Frederik Visby at „Aae og Egelund boede nær Vestergade". Egelund kan være en skolekammerat til Visby, måske en søn af Christian Egelund, der i 1819 kom til byen som lærer på friskolen i Grønnegade. Det samme kan gælde Aae, der i så fald er en søn af overlærer, senere førstelærer Aae ved pigeborgerskolen.[56]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Möllestien med Drenge og Pige-Borgerskolen. (Aae og Egelund boede nær Vestergade. Paa det andet Hjörne Farver Worsaa. Da Pastor Kragerup salvelsesfuld talte for Confirmanten Jens W. löd det, Tá ve Bienet Jens! To ta da ve Bienet!! (d: Foden af Glasset.)

Møllestien med Drenge- og Pigeborgerskolen. Nær Vestergade boede Aae og Egelund.

H. 22,6 cm., B. 13,9 cm.

Domkirken, bispegården og deromkring

Domkirken har fra sin opførelse omkring år 1200 præget det kvarter, den var centrum for. Bispegård, kapitelhus og adskillige kannikegårde lå indtil 1536 omkring kirken. Katedralskolen lå lige øst for kirkens apsis. Store Torv opstod foran domkirken mod vest, og her lagde man byens rådhus foran kirkens vestlige indgang. Reformationen ændrede brugen af de mange huse, der hørte til domkirken, og mange af dem blev revet ned de følgende århundreder.

I Frederik Visbys skoletid i 1850erne lå stiftsprovstegården, som var blevet udvidet og ombygget i 1766, nord for domkirken, mens bispegården, der var blevet renoveret i midten af 1700tallet, lå syd for. Byens rådhus lå stadig foran kirkens vestindgang, nu i en nybygning fra 1752. Og katedralskolen sluttede kredsen af bygninger, der relaterede sig til kirken, mod øst, nu i en bygning fra 1766 med ombygning og udvidelse i 1849.

Pladsen omkring domkirken var indtil 1813 benyttet som kirkegård. Dens brug ophørte i 1813, og kirkegårdsmuren blev nedbrudt i 1818, hvorved domkirken kom til at ligge frit i gaderummet, selv om der endnu lå huse tæt på kirken.[57]

På vej til kirke

Folk er på vej til gudstjeneste i domkirken, og kirkegængerne fra gaderne nord for kirken benytter døren i det nordlige tværskib. Kun kvinden til venstre for døren og herren med den høje hat er iført det gammeldags, sorte kirketøj, de andre er i almindeligt, tilmed let kulørt tøj. Apoteker Dahlerup bærer endda lys sommerhat og grøn jakke. Et par mindre drenge har travlt med at komme ned til stranden og flyve med drage.

Til venstre i billedet ligger stiftsprovst Dahlerups gård, og billedet lukkes af rektor Blaches bolig i Mejlgade til venstre for katedralskolen, hvis yderste, nordlige vinduer lige ses. På stiftsprovstegårdens havemur hænger en stige på to knægte, omhyggeligt beskyttet mod vejr og vind af et halvtag og mod tyve af en kæde.

Domkirken var fra midten af 1700tallet rødkalket med hvidmalede vindueslysninger. Det nordlige tværskibs indgangsdør var sammen med de to andre hovedindgange i 1744 blevet indrammet af barokke portaler, som blev fjernet ved kirkens restaurering omkring 1880.[58]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Min tvungne Kirkegang med Apotheker Dahlerup, Datteren Regina og Gustav Hagemann. Det var „Dragen" og ikke Præsten, som drog mine Tanker – mod det Höie. –
Den gamle Rectorbolig. (Blache.)
do. do. Stiftsprostegaard. (Dahlerup)

Min Kirkegang med Apoteker Dahlerup, Datteren Regina og Gustav Hagemann, til venstre den gamle Stiftsprovstgaard, ligefor den gamle Rektorbolig.

H. 24,4 cm., B. 18,2 cm.

I kirke

Gudstjenesten er i gang i domkirken, og ikke alle kirkegængerne har fundet plads i midterskibet. Her i det nordre sideskib er nogle forskellige bænke stillet ind og taget i brug. Der er koldt i kirken, og de tre kvinder til højre varmer hænderne i deres muffer. Alle er i mørkt tøj, som traditionen bød til kirkegang. Kvinderne beholdt kysen på, mens herrerne tog hatten af. En enkelt har lidt respektløst anbragt sin høje hat på lysestagen på toppen af stolegavlen.

Vi ser bagsiden af et lukket pulpitur til venstre, og til højre apoteker Jacob Gesius' kapel fra 1694. Det er udsmykket foroven med store, tykke engle, der blæser i basun samt grædende figurer. Kapellet blev nedbrudt 1867. For enden af gangen i dens vestlige ende anes Laurids Ebbesens kapel med sit fornemme smedejernsgitter.[59]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Vor Kirkegang med Apotheker Dahlerup.
Den nordl. Sidegang i Sct. Clemens – med Gesei Begravelse; dennes Basunengle anbragtes ved Kirkens Restauration ved Dandse-Pladsen i Risskov d: Ferdinands Pladsen.

**Ludvig, Heinerich og Gustav Hagemann logerede sammen med mig. Senere kom en 4de Broder (Valdemar?).*
Eneste.

Den nordlige Sidegang i Domkirken

H. ca. 25,0 cm.,
B. 21,5 cm.

Dåbskapellet

Domkirkens dåbskapel lå oprindelig i søndre sideskib, altså syd for vestindgangen foran indgangen til Jens Iversen Langes kapel, den senere Landemodesal, hvis indgang ses bagest i sideskibet. Det er den høje, mørke egetræsdør med trekantfronton foroven.

I dåbskapellet i bunden af billedet stod den senmiddelalderlige malmdøbefont fra 1481 med den himmel, den i 1612 fik sat over. Øverst på himlen troner Johannes Døber. Himlen hang ned fra loftet i kæder. Bag ved døbefonten ses dele af det fornemme dåbshus, borgmester Mikkel Mikkelsen Malling og dennes hustru i 1697 skænkede domkirken. Det bestod af en balustrade med søjler og med 12 forgyldte statuer af apostlene mellem søjlerne. Egentlig var det et lukket rum med fløjdøre.

Der er mange gravsten i gulvet, et levn fra den tid, hvor man kunne blive begravet inde i selve kirken. Det blev forbudt i 1806.

Midt i billedet til højre er opgangen til prædikestolen og lige overfor præstekammeret fra 1692, hvis grønne gardiner for de to vinduer allerede findes beskrevet i 1800tallets begyndelse. Det er nu nedrevet.

Frederik Visby har ikke set dåbskapellet sådan her. Allerede i 1840 blev døbefonten flyttet op i koret og fontelåget forsvandt. Også dåbshuset så anderledes ud. Måske har han, da man i 1893 genfandt fontelåget (som tårnkuppel på et lysthus i Løve apotekets have!) prøvet at lave en rekonstruktion af, hvordan han mente, domkirkens søndre sideskib kunne have set ud.[60]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Det sydlige Sideskib i Sct. Clemens. 1864.
„Döbefunten" og „Præste-Sacrestiet" –
Eneste Tegning der kjendes.

Søndre Sideskib i Domkirken med Præsternes Sakristi og Daabskapellet.

H. 21,0 cm., B. 13,6 cm.

Døbefontens himmel

Dette døbefontelåg skænkede rådmand Willum Worm sammen med sin hustru, Inger Olufsdatter, i 1612 til domkirken.

Det er knap en meter højt, ottesidet og kraftigt kuplet. På den nederste trærammes messingplader har giveren indsat inskriptionen „Gud til ære og den hellige dåb til prydelse".

Baldakinen lukkes af otte forgyldte metalplader med hver en figur, der symboliserer forskellige dyder.

Fontelåget forsvandt ved døbefontens flytning til Domkirkens kor i 1840, men blev i 1893 genfundet som lysthustag. Frederik Visby må have malet fontelåget ved denne lejlighed.[61]

Frederik Visbys egne kommentarer:
[intet bagpå]

Funtelaaget i Domkirken

H. 16,2 cm., B. 10,5 cm.

Indkørslen til bispegården

Bispegården lå lige syd for domkirken. Dens hovedindkørsel var fra Kannikegade, og den var mod gårdspladsen flankeret af et par træer.

Biskop Brammer skal på tilsynsrejse til en kirke eller en skole, men ses ikke selv på billedet. Det er forberedelsen til afrejsen, vi ser. Den lette kalechevogn er kørt frem men er endnu ikke forspændt, kusken venter, og en pige bringer biskoppens præstekjole ud. Biskoppens kone ser til i døren.

I et rum i en af de lave længer til højre og venstre for hovedbygningen må der have været hønsehus, men hønsene fik om dagen lov til at gå frit på gårdspladsen.

Over bispegårdens tag ses domkirkens kortårne med de små løgkupler.[62]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Interiör af Bispegaarden c. 1852. – Ved Indkjörselen fra Kannikegade. Biskoppen skal paa Visitats.

Fra Bispegaarden 1857. Biskoppen skal paa Visitats.

H. 17,3 cm., B. 24,9 cm.

Drengene flyver med drage på bispegårdens gårdsplads

På bispegårdens gårdsplads leger et par drenge med drage, men de har åbenbart ikke helt styr på den, for dens halespids rammer den ærværdige biskop på næsen. Drengen i de blå og hvidstribede benklæder og den blå trøje er sikkert Frederik Visby selv. Foran døren ind til bispegården står biskoppen med sin familie og ser på drengenes leg. Biskop Brammer selv er i slåbrok, tidens vanlige hjemmepåklædning, bispinden i lys kjole med sort silkemantille over og iført kyse – man var jo udendørs. Hos hende står døtrene, en pige iført kortærmet, lys sommerkjole og med trillebånd samt en voksen, ung pige.

Der hørte flere bygninger til bispegården, blandt andet den lave vestlænge af bindingsværk til venstre i billedet. Den rummede gårdens bryggers og vaskehus, men var bygget over rester af domkirkens middelalderlige kapitelhus. Her foran står en værdig herre med en stak bøger under armen, også han i hjemmetøj, nemlig nathue og let frakke.

Bispegården har egen vandpost midt på gårdspladsen, hvilket kun større gårde og huse havde.

Domkirken fremtræder med markerede hvide blændinger og sit lave spir fra slutningen af 1700tallet. Porten i muren mellem hovedbygningen og den lave længe er bispegårdens direkte udgang til den smalle passage, der løb langs domkirkens sydlige side. Herfra var der direkte indgang til kirken i den sydlige korsarm (se side 75).

Bispegården blev nedrevet i 1882 for at skaffe byen større torveplads. Senere nedrivninger i karreen gav plads for Aarhus Teater og Bispetorvs parkeringsplads.[63]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Det indre af Bispegaarden c. 1852 Da jeg med Johannes Brammer knipsede Hans Höiærværdighed paa Næsen. NB med vor Drage. –. Troede mig – en Forbryder. – Meget ulykkelig: grædefærdig. Den venlige Bispinde tröstede med Rödgröd. –

Bispegaarden, hvor jeg sammen med Johanne Brammer knipsede Hs. Højærværdighed paa Næsen.

H. 16,9 cm., B. 25,7 cm.

En afslappet stund i eksamenstiden

Bispegårdens store have øst og syd for bispegården er her ramme for en afslappet havevandring under et sommerselskab i bispegården. Haven er anlagt i tidens typiske form med runde bede i græsrabatter og med brede grusgange rundt i haven. På nordmuren er et par planter espalieret, hvor de får maksimal sol fra syd. Fra en bænk i nichen i billedets nederste højre hjørne har man kunnet se ud over alle havens bede. Udgangen til haven sker fra en lille veranda i bispegårdens østlige gavl.

Sammensætningen af gæster lader os forstå, at selskabet foregår i eksamenstiden, idet værten, biskop G.P. Brammer, var katedralskolens tilsynsførende forstander, og der er mindst en udefra kommende censor til stede. Det lærde, teologiske selskab har nemlig suppleret sig med to selskabsklædte, verdslige herrer, der dog er lige så lærde – om ikke mere. Det er forrest til højre den kjoleklædte professor J.N. Madvig fra København, der sammen med værten, biskop Brammer selv, beundrer udsigten op mod domkirken. Yderst til venstre står katedralskolens rektor, H.H. Blache sammen med pastor Knudsen, der tidligere havde været adjunkt på katedralskolen. Stiftsprovst Dahlerup og sognepræsten ved Frue Kirke, pastor Kragerup, beundrer sammen med biskop Brammers hustru et af havens bede, mens en anden præst konverserer familiens to unge døtre.

Havemuren mod øst gik ud til Skolegade. Bag bispegården ses til venstre domkirken med løgkuplerne på de to kortårne. Stiftsprovstegårdens tag ses over havemuren, og til højre i nuværende Mejlgade ses katedralskolen med sin forhøjede bygning og elegante frontispice.[64]

Frederik Visbys egne kommentarer:
I Biskop Brammers Have. Bisp og Madvig. Rector Blache og hans tidl. Adjunct Pastor Knudsen (Blegind.) Pastor Theilmann. (Ormslev. tunghör). Dahlerup og Kragerup converserer Fru Bispinden.

I Biskop Brammers Have, Biskoppen og Madvig, Rektor Blache og hans tidligere Adjunkt, Pastor Knudsen, Pastor Theilmann fra Ormslev (tunghør), Dahlerup og Kragerup konverserer Fru Bispinden.

H. 18,1 cm., B. 25,9 cm.

Biskop og sognebørn

Biskop G.P. Brammer er på vej over til domkirkens indgang i det sydlige tværskib og går værdigt ned ad trappen fra bispegårdens sideport. Her hilses han respektfuldt af et af sognebørnene. Ganske upåvirket sjokker adjunkt Arntzen ned mod katedralskolen med stokken i højre hånd og en stak bøger under venstre arm. Bagest kommer skolens pedel med en kurv under armen.

Kirkegården uden om domkirken var blevet nedlagt i 1813 og området åbnet. Af husene på billedet er i dag kun domkirken og katedralskolen tilbage. Den sidste ses med sit røde tegltag til højre for kirken i den stand, den fik ved ombygningen i 1849, hvor den lange, lave bygning fra 1766 blev forhøjet med en etage. Bispegården blev nedrevet i 1882, og der opstod nu en åben plads syd for domkirken, hvor der i nutidens Århus er parkeringspladser. Huset med Bæhrs Conditorie på hjørnet af Skolegyde blev revet ned, da man gjorde gaden bredere.[65]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Den gamle Bispegaard 1857. Bisp Brammer. Pens: Gorm. („Den Gamle.)" Adjunkt L. A. = „la". Pedel Hansen. („Kringle" = H).

Den gamle Bispegaard, Biskop Brammer, Pensionist Gorm, Adjunkt Arentzen og Pedellen „Kringle-Hansen".

H. 20,3 cm., B. 22,8 cm.

Tidlig morgen ved domkirken

Frederik Visby viser den gotiske domkirkes overvældende højde over for den lave by, som det kunne have taget sig ud en tidlig morgen.

De to herrer i samtale står på den øde Skolegade (senere Mejlgade) foran katedralskolen, hvis hjørne mod Skolegyde stikker frem yderst til venstre. Mon ikke det er et par af katedralskolens lærere? Den ene af de to smådrenge i baggrunden har tornyster på ryggen, den anden bærer sine bøger under armen: De er på vej til skolen. Midt i billedet ses bispegården med sin have bag den hvide mur. Til højre tårner domkirkens kor med de to tvillingetårne med små løgkupler, som sad frem til restaureringen omkring 1880, sig op. De høje vinduesåbninger er endnu hvidkalkede.

Den fredelige morgenstemning understreges af en bonde, der i træsko og gammeldags knæbukser kommer trækkende med to får omme fra pladsen mellem domkirken og provstegården, der ikke ses på billedet.

Kirken ligger åbent i bybilledet. Kirkegården blev ikke benyttet efter 1813, og straks efter blev kirkegårdsmuren nedrevet, så de gamle gravsten lå åbent i gaden, således som det ses ved det forreste kortårn. I dag er der indhegning rundt om kirken. Aarhus Teater, der blev bygget i 1900, lå på en del af bispegårdens plads.[66]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Set fra Meilgade (mod Syd ad Skolegade til)

Domkirkens Kor, Bispegaarden med Have set fra Meilgade.

H. 22,7 cm., B. 19,2 cm.

Domkirkens naboer: rådhus, arrest og gæstgiveri

Domkirken og arrestbygningen bag rådhuset til højre for kirkens tårnindgang dominerer billedet, og dets personer er da også knyttet til disse to institutioner. Den elegante herre, der med sammenrullet paraply vandrer hen imod os, er alterdegn Schytte. Til venstre har tårnvægteren stillet sin morgenstjerne og lygte fra sig og er gået i gang med at slå timeslag, så duer og alliker forskrækkede flyver ud af tårnets glugger. Og endelig er kirkens strøkone, der mod betaling til kirken strøede blomster på gravene, på vej væk med spand og kost. Hun var også alterdegnen behjælpelig med kirkens rengøring og andet forefaldende arbejde i kirken. Billedets sidste person har tilknytning til arresten, hvis port til gården ses med bom og hængelås for. Her står arrestforvareren med sit store nøglebundt og en kurv. Ophold i arresten udgjorde ikke straffen i sig selv. Arrestophold varede kun, medens straffesagen stod på. Det var ikke vanskeligt at flygte fra arresten, hvilket der også gik mange historier om i byen.

Det frie udsyn op mod domkirkens tårnindgang var fra senmiddelalderen spærret af byens rådhus, der lå klos op ad kirken, kun 12 meter fra tårnindgangen. I middelalderen var dette rum yderligere snævert, idet der var kirkegård på den halvdel, der vendte ind mod kirken. Her i midten af 1800tallet, var kirkegården nedlagt og murene fjernet.

Den gamle bindingsværksbygning fra 1600tallets midte bagest i billedet husede i 1850erne Fullings og senere Weinschencks gæstgiveri. Husene her syd for domkirken blev i flere etaper revet ned i forbindelse med etableringen af Bispetorv. Rådhuset og arresten blev nedrevet i 1859, så udsynet fra Store Torv op til domkirken blev frit. Det nye rådhus blev bygget lige nord for domkirken, en bygning, der siden 1984 har dannet ramme for Kvindemuseet i Danmark.[67]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Strædet mellem Domkirken og Raadhusarresten 1849.
I Baggrunden Fullings Gjæstgivergaard. – Hvor jeg som 8 Aars Dreng maatte dele Seng med min Gouvernante Frk. S Seidelin.
Overordentligt „genant." Tog derfor ogsaa en betydelig Del blaa Farve af Tapetet, saa jeg næste Morgen lignede en „Blaamand".
Alterdegn Schytte. (Skött skæve).
Taarnvægter
Strökone
Arrestforvarer. Tambour med 1 Sölvepaulette. Moustache som en – Tandbörste. – Stok=militair. „Holsteiner". – „Nadyrlich".
[med en anden skrift] *Stöckel?*

Strædet mellem Domkirken og Raadhusarresten, i Baggrunden Fullings Gæstgivergaard, Alterdegn Schytte, Taarnvægteren, Strøkonen og Arrestforvareren.

H. 25,1 cm., B. 16,3 cm.

Torvehandel foran stiftsprovstegården

Det er lørdag og torvedag. Et par pottesælgere er ved at stille deres varelager frem direkte på jorden på den lille plads, der i årene efter 1813 var opstået mellem stiftsprovstegården, katedralskolen og domkirken. I 1813 var domkirkens kirkegård nemlig blevet nedlagt, og langsomt forsvandt kirkegårdsmuren og gav plads til bredere gadeforløb nord og syd for kirken. Et par gravsten lå dog stadig i jorden.

Den ene pottemager har bragt sit lertøj ind til byen på en vogn, mens kvinden har haft dele af sit varelager i en kurv. Personerne på torvet ænser dog ikke pottesælgerne, men er fredeligt optaget af deres eget. Forrest er en borgerlig herre, sikkert rektor Blache fra den nærtliggende katedralskole, faldet i snak med en af borgervæbningens drabelige medlemmer. Nede fra Store Torv kommer en anden fra væbningen hånd i hånd med en lille dreng på kæphest.

Ved lygtepælen til højre er en af byens vægtere ved at hælde tran på en af byens få gadelygter, og til venstre står byens kommunale udråber og annoncerer med trommehvirvler og opråb om, for eksempel hvilke fisk der var at få på Fisketorvet ved Frederiksbro.

Stiftprovstegården lå på domkirkens nordside. Frederik Visby har kun kunnet se dette fine, lille torv i få år. Den smukke stiftsprovstegård fra 1765 midt i billedet blev nedrevet midt i 1850erne for at give plads for byens nye rådhus, der blev taget i brug i 1859. Tranlygterne forsvandt også på denne tid, idet den meget kraftigere gasbelysning blev indført i 1854, og allerede i 1855 var der 146 gaslygter i byen.[68]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Stiftsprovsteboligen som Dahlerup beboede denne F Aar 1850

Foran den gamle Stiftsprovstebolig.

H. 17,4 cm., B. 25,0 cm.

Promenade mellem domkirken og stiftsprovstegården

De spadserende hilser høfligt på hinanden i det åbne gaderum mellem domkirken og stiftsprovstegården. Der promeneres på kørebanen. Det er sommer og kvinderne i den elegante, borgerlige familiegruppe bærer lette kåber. Den lille pige har bare arme, og under den knækorte kjole ses hendes mamelukker. På den nedlagte kirkegård ligger en lugekone på knæ, og hendes trillebør og lugejern står forrest til venstre.

Den hvide bygning nord for domkirken til højre i billedet er stiftsprovstegården. Bagved den ses den sydlige ende af Nationalbankens filial, bygget i 1842, fem år efter at banken i 1837 havde etableret sig i Århus. Banken bevogtes behørigt af en soldat, der ifølge uniformen synes at være fra borgervæbningen, selv om dragonerne havde vagtstue lige om hjørnet i rådhuset. Rådhuset og arrestens gård ses lige bag domkirken på Store Torv. Herfra kommer også gadens eneste trafik: en ko, der trækker af sted med en lille dreng.

I dag er både rådhuset, Nationalbankens filial og stiftsprovstegården væk. Nationalbankens filial fik i 1926 en ny, imponerende bygning, der blev drejet, så den ligger parallelt med Domkirken. Stiftsprovstegården blev nedrevet i 1856 for at give plads til det nye rådhus, og det gamle rådhus foran Domkirken blev nedrevet i 1859.[69]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Nord-Parti af Domkirken mod Arrest, Raadhus og Store Torv. – Faml: Dahlerup, hvoraf jeg mödte Frk.: Caroline vel de 25 Aar senere i – San Fransisco. (som Fru Gregersen)

Nordparti af Domkirken imod Arrest, Raadhus og Store Torv.

H. 16,6 cm., B. 25,0 cm.

Garnison og borgervæbning

Århus havde haft militærforlægning siden 1600tallet, men da der endnu ikke var bygget kaserner, var alle soldater indkvarteret hos private. Tredje dragonregiment, Prins Frederik Ferdinands lette dragoner, blev forlagt til Århus i 1819, og med tiden kom der flere regimenter til, hvilket medførte at den private indkvartering måtte opgives. Efter at den almindelige værnepligt var blevet indført i 1849, blev der bygget tre store kaserner i byen i 1870erne og 1880erne, dragonernes ridehus ved Frederiksport dog allerede i 1860.

Århus var den største garnisonsby efter København.[70]

Kendskabet til borgerlige, væbnede korps går tilbage til den sene middelalder, men deres militære betydning var aldrig stor, og korpsene sygnede hen.

I 1801 blev de genoprettet under det gamle navn: Borgervæbning. Under Napoleonskrigene havde korpsene nogen betydning, men deres væsentligste funktioner blev hurtigt reduceret til rene politimæssige opgaver. I 1873 blev borgervæbningerne endeligt helt afskaffede og dets officerskorps overgik til brandvæsenet.

I Århus førte borgervæbningen i 1800tallet et stille, vegeterende liv, så stille, at der ikke var nogen, der var stillet op til parade, da Frederik VII i 1852 besøgte Århus med grevinde Danner. Kongen opfattede det som en fornærmelse mod grevinden men forstod, at det blot var, fordi korpset stort set var ikke-eksisterende. Han befalede det derfor reorganiseret, og det havde i nogle år en vis funktion ved for eksempel brandslukning.

Det er korpsets sidste opblussen efter 1852, Frederik Visby har set med et godt øje til dets anakronistiske pudsighed. Visse borgere kunne lokkes med flotte uniformer og mulighed for paradering ved officielle lejligheder, andre lod sig lokke af, at deres hustruer steg i tiltaleform fra madam til frue. Byens mest betydende mænd undslog sig for at deltage.[71]

Dragonernes parade ved domkirken

Dragonerne holder parade på den lille plads ved domkirkens kor, der opstod, da kirkegården blev opgivet i 1813 og murene kort efter nedrevet. Her paraderer mindst 10 heste, hver med deres rytter i hvide staldarbejdsjakker, samt fire officerer i dragonernes mørkeblå våbenfrakker. Deres patrontaskebandolerer er blevet lidt for fine i Visbys farvesætning; de er ikke gyldne men af sølv.

Frederik Visby har indføjet en ældre herregårdskusk iført stramme bukser, støvler med opslag, rød dobbeltradet vest, blå halsklud og lang skødefrakke og pelshue som modsætning til dragonernes retlinede parade. Han er gammeldags klædt, ikke i liberi. Han spolerer billedet lidt. Visby har da også selv tilføjet „NB. *For höj!*"

Udsigten mod Mejlgade mod nord blev ændret, da provstegården blev nedrevet i 1856 for at give plads for byens tredje rådhus. Siden 1984 har Kvindemuseet i Danmark haft til huse i det gamle rådhus.[72]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Parade ved Domkirkens Chor.
Herregaardskudsken afgiver Honneur for sit tidligere Corps – Officerer.
Ridtmester Brock.
– Frederiksen
Lieutn Bylow
– Stenstrup m.m.

Parade ved Domkirkens Kor. Blandt Officererne Ritmester Brock og Frederiksen, samt Løjtnanterne Bülow og Steenstrup.
Herregaardskusken ser paa sit gamle Korps.

H. 18,1 cm., B. 25,6 cm.

Oberst Juels gård

Garnisonen prægede byen på mange måder. Dragonernes chef, oberst H.A. Juel, boede stateligt i en stor, rødkalket gård i Kannikegade, mens de menige soldater var privat indkvarteret ude i byen. Billedet her garneres med et par ryttere, hvoraf den forreste er officer, og et par menige soldater. Visbys hukommelse svigter ham; officerens patrontaskebandoler og buksestriber var ikke af guld men af sølv.

Gaden har virket lidt rodet. Oberst Juels store gård fra 1808, hvor kun facaden var bygget i grundmur, mens resten var i bindingsværk, dominerer gaden. Oberstboligen havde sin have liggende på den anden side gaden, og lågen står åben ind til den. Til højre ligger bispegårdens store gårdsplads bag den lave, hvidkalkede mur. Det lille bindingsværkshus til venstre virker helt klemt i det fine selskab.

I 1880erne blev hele området ændret, og Juels gård blev nedrevet. I dag er der Bispetorvs parkeringsplads. Og hvor oberstens have lå, ligger der i dag en af Århus' mest præsentable bankbygninger. Det lille hus fra 1700tallets første halvdel blev i 1916 overflyttet til Den Gamle By, hvor det ligger med sin karakteristiske gavlkvist ud mod Brostræde.[73]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Kannikegade.
Oberst Juuls Eiendom og Have.
Længere tilbage Muren om Bispegaarden.

Kannikegade med General Juuls Gaard og Muren om Bispegaarden.

H. 14,0 cm., B. 25,9 cm.

Ved eksercerpladsen uden for Frederiks Port

En deling dragoner holder parade på den åbne eksercerplads, hvor Ridehuset fra 1860 i dag ligger som en af de sidste rester af et større kasernebyggeri. Det var i næsten landlige omgivelser lige uden for Århus' nybyggede og grundmurede byport, Frederiks Port, fra 1824. Den stod kun til 1857 og lå, hvor den nuværende Frederiksgade munder ud i Sønder Allé. Vejen i forgrunden, der først i 1872 fik navnet Frederiks Allé, gik over Viby til Skanderborg og Horsens. Frederiksgade var ikke udbygget frem til porten på den vestlige side. Her var et par store tømmerpladser.

Til højre for byporten ses en stor gård i rødt og gult bindingsværk fra 1723. Den var i Frederik Visbys barndom ejet af købmand Henrik Schandorff. Gården blev i 1941/42 flyttet til Den Gamle By, hvor den ligger ved Lilletorv.

Kirkegården til højre eksisterer heller ikke længere. Den var i 1818 blevet anlagt som afløsning for den middelalderlige kirkegård rundt om domkirken inde i byen.

Den lille bygning i kirkegårdsmuren yderst til højre, er Kjøbmændenes Vogn- eller Liighus, der i 1837 var blevet flyttet til den nye kirkegård inde fra den nedlagte kirkegård ved domkirken. Efter 1861, da ligbærerlaugene var blevet opløst, blev det lille hus brugt som garage for den nye, sydlige bydel, Frederiksbjergs brandsprøjte. I 1941 blev også det skænket til Den Gamle By.

Samtidig var hele kirkegårdsområdet efter 1937 blevet saneret til fordel for Arne Jacobsen og Erik Møllers nye rådhusbyggeri.[74]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Frederiksport og Exerserpladsen.

Frederiksport.

H. 7,7 cm., B. 16,3 cm.

Efter eksercitsen på Galgebakken

Borgervæbningen har med borgerskabet som tilskuere ekserceret på Galgebakken, men en grisetransport standser deres stolte hjemmarch. Grisen er åbenbart blevet forskrækket over menneskemængden og den enlige tromme og springer af trillebøren. Et enkelt medlem af borgervæbningen går tappert til angreb med fældet bajonet.

Der er også andet, der ikke er reglementeret: I forreste geled har et svedigt medlem taget sin høje uniformshat af og går med den i hånden. Der småsnakkes folk imellem, og bagest er et af medlemmerne kommet i klammeri med en af byens borgere. Uniformeringen er også lidt vaklende, sorte, hvide og grå benklæder veksler. Eksercitsen synes at have været en folkefornøjelse, både børn, elegante kvinder og unge og ældre mænd ledsager borgervæbningen.

Korpset er på vej hjem mod Munkeport og har netop passeret det militære krudttårn, der lå i sikker afstand til byen. Fra 1860erne begyndte en omfattende bebyggelse af området. Gaderne Hjortensgade, Langelandsgade, Grønnegade, Lollandsgade og Ny Munkegade fører nu nordpå til det område, der dengang hed Galgebakken.[75]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Hjemmarsch fra „Galgebakken".
„Svine-Sören" contra Borgerchoret.
Krudttaarnet
Veien er den nuværende „Ny Munkegade.

Hjemmarsch fra Galgebakken, Svine-Søren kontra Borgerkorpset, Krudttaarnet.

H. 27,1 cm., B. 14,0 cm.

Borgervæbningens morgeneksercits

Ni ældre, menige medlemmer af byens borgervæbning eksercerer lidt forpustede, mens køer og heste forskrækkede flygter for det drabelige optog. Der er åbenbart ikke helt fodslag i korpset om, hvorvidt uniformen ved denne lejlighed krævede hvide eller sorte benklæder.

Selv om den århusianske borgervæbning i dets sidste årtier mest kun havde repræsentativ funktion, så byens militær skævt til den. Men medlemmerne af borgervæbningen tog deres hverv ganske alvorligt, fordi det gav prestige i byen. Man optrådte ved officielle lejligheder, og hustruerne steg fra at være madam til frue. Den selvhøjtidelige holdning gav dog ofte anledning til andres morskab.

Borgervæbningen brugte Galgebakken, det højtliggende område oven for Munkeport som eksercerterræn. I dag afgrænses det af gaderne Langelandsgade, Kasserneboulevarden og Ny Munkegade.[76]

Frederik Visbys egne kommentarer:
[forsiden for neden] *Morgen. Motion paa Galgebakken. Parade! M. arsch!*

Morgenmotion paa Galgebakken: „Parade: Marsch!"

H. 16,6 cm., B. 25,0 cm.

Ret ind til højre
Borgervæbningen prøver at rette ind til højre. Dets aldrende medlemmer udgør en noget uregelmæssig skare. De opstillede tilskuere og torvekonen samt hestepærerne antyder, at scenen måske er fra parade inde i byen.[77]

Frederik Visbys egne kommentarer:
[forsiden for neden] *Bata – li – o – n! Rrrr…et!*

Bataillon: Ret!

H. 16,6 cm., B. 25,0 cm.

Brand i by

En ildebrand var en farlig situation i byerne, da slukningsmulighederne var begrænsede. Undertiden var det mest virkningsfulde at rive nabohusene til det brændende hus ned, men ofte var det ikke nok, og branden bredte sig til store dele af byen. Håndkraftsprøjten (pumpen) med den lange vandslange var et fremskridt, der bredte sig i byerne i 1700tallet, men der skulle stadig bringes mange tønder vand samt vand i spande frem til brandstedet, for at det hjalp. Århus fik to slangesprøjter allerede i slutningen af 1600tallet.

Det hjalp for alvor først, da byerne fra midten af 1800tallet langsomt fik bygget vandværker og fik tryk på ledningsnettet, som slangerne kunne kobles på.

I 1837 havde det århusianske brandkorps ca. 10 officerer og 400 mand, der disponerede over 7 sprøjter, der var fordelt rundt om i byen. Brandkorpset var organiseret som endnu et borgerligt korps på linje med borgervæbningen, hvis funktion det var at sørge for „ordens opretholdelse", når byen stod på den anden ende under en ildebrand.

Først med ophævelsen af de private, borgerlige korps i 1873 blev byens brandvæsen nyorganiseret effektivt.[78]

Brandslukning

Det er en farlig situation, der her er under udvikling. Der er udbrudt brand i et lille bindingsværkshus, og med datidens kun alt for utilstrækkelige brandslukningsudstyr kan det nemt koste hele huset.

Der er allerede folk på vej med vand i de rødmalede læderspande, en enkelt er allerede tømt og ligger på gaden sammen med en løbflettet vandspand. Ved hjælp af brandhagen er man ved at rejse brandstigen med husets ejer som modvægt. Imens har husets beboere lidt forvirrede travlt med at fjerne indbo. Den store pige forrest har i skyndingen tabt sin ene træsko, men har dog fået reddet husets baby, som er blevet svøbt i det fine bordtæppe. Drengen har reddet kanariefuglen. Tjenestepigen med tøfler og natkappe slæber af med et gammelt spejl, måske et arvestykke, endnu et bordtæppe, en lampe og det pressejern, husherren bekymret beder hende passe på. Er han mon skrædder?

Sådanne småhuse lå der i flere af byens gader, og det kan, som nogen har foreslået, godt være Møllestien.[79]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Brandstigen reises. „Pas paa Persejernet Rikke"!!

Brandstigen rejses. „Pas paa Pressejernet, Rikke!"

H. 16,0 cm., B. 27,3 cm.

Brandfolkene samles

Det brænder et sted i byen. Vi er på Svinetorvet, det nuværende Skt. Clemens Torv, og ser fra syd op mod domkirken.

Det er byens stadstambour, Johan Støckel, der foran urmager Morten Pallesen Rohdes hus (til venstre bag vandposten) lader trommen gå for at melde brand. Pallesen Rohde var stadshauptmand i borgervæbningen, der også blev udkommanderet i tilfælde af brand, og et par medlemmer har da også allerede indfundet sig.

Ellers er det byens menigmand, der har opgaver i denne situation. Ved en af de offentlige pumper fylder man de store, røde vandkar, der på bærestænger fragtes til brandstedet, og man fylder de røde tønder, der på en sluffe skal trækkes derhen. Bagest og ude til venstre kommer mænd med de små, røde læderbrandspande, der dog ikke kunne rumme mange liter vand. Og yderst til højre er et par mænd på vej til brandstedet med en stige. Er det nede ad Kannikegade, det hele foregår? En nysgerrig familie er på vej i løb dernedad, mens vægteren sindigt ser på halløjet på torvet.

Figurerne på billedet tager den farlige situation lidt vel roligt. Det skyldes, at Frederik Visby har indføjet hele sceneriet i et motiv, han har andetsteds fra.[80]

Stormklokken i domkirkens tårn bliver også rørt, når der er brand i byen. Det sker ved træk i et tov nede fra gaden. Hvis branden var opstået om natten, kunne den være blevet opdaget oppe fra de små udbygninger øverst i domkirkens tårn, hvorfra en vagt hele natten overvågede byen.

Området er ændret meget siden 1850erne. Pallesen Rohdes hus er væk; her blev senest bygget en bankbygning i 1930erne. Rådhuset foran domkirken forsvandt allerede i 1859. Domkirkens tårn har siden 1770erne, hvor arkitekt Zuber opsatte den lave hætte, haft to spir. Og bindingsværkshusrækken mellem domkirken og Kannikegade er nedrevet og har givet plads for den vestlige ende af Bispetorv.[81]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Arrestforvarer Tambour-Major (p.t.v. – Borgerkoret:) Stöckel! Slaaer (med Fynd og Klem) Brand Alarm ud for „Chefen" d: Uhrmager Pallesen Rohde. – „Svinetorvet" = St. Clemens Torv. – („Stads-Hauptmann"! Bevares) Klokkeringning og –Desertion fra – Vandbærer-Laauget. Æh! Hurrah! – Stort Hallöj.

Arrestforvarer, Tambourmajor Stöckel slaar med Fynd og Klem Brandallarm udenfor Chefen, Urmager Pallesen-Rode. Svinetorvet, St. Clemenstorv, Stadthauptmann, bevares, Klokkeringning og Desertion fra Vandbærerlavet. Æh! Hurræ! Stort Halløj!

H. 16,2 cm., B. 24,9 cm.

Brandøvelse på Store Torv

Store Torv danner ramme for en brandøvelse for byrådet. Folk fra byens andet distrikt demonstrerer deres færdigheder med pumpe, sprøjte og vandslange samt deres evne til at bringe vandtønder hurtigt frem på de hestetrukne sluffer samt til at levere vand i de røde læderspande i en kontinuerlig række, så sprøjten kan holdes fyldt. Og byens drenge får en kærkommen lejlighed til en vandgang.

Ud over byrådets herrer til venstre har også mange af byens borgere taget opstilling for at se øvelsen, blandt andet foran den statelige apotekergård på Store Torv nr. 5, der her endnu ses i sin oprindelige skikkelse fra 1746. Huset blev gennemgribende ombygget i 1876 og fik den udformning, der i dag kan ses over butiksetagen.

Billedet er set mod vest ned mod Borgporten og lukkes af købmand Lazarus' gård på Lille Torv. I baggrunden knejser Vor Frue kirkes slanke tårn. Det gråkalkede hus til højre i Borgporten er købmand Marcus Bechs store gård, hvoraf en sidelænge i 1946 blev genopført i Den Gamle By.[82]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Byens Festdag.
Spröjterne præsenteres for Byraadet ved
Oliemöller Bang Næst-Comd.
Snedsker Theilgaard Chef.
Pallesen Rohde. Chef for Borgerchoret.
– yderst til venstre Lærer Michaelsen, der jo var allestedsnærværende. –

Byens Festdag, Sprøjterne præsenteres for Byraadet ved Oliemøller Bang, Næstformand, Snedker Theilgaard, Chef, Pallesen-Rode, Chefen for Borgerkorpset, yderst til venstre Lærer Michaelsen, der jo var allestedsnærværende.

H. 16,7 cm., B. 25,0 cm.

Manglende omhu

Endnu en brandparade – eller øvelse – i byen. Bagest til højre frembærer medlemmerne af de forskellige branddistrikter, her ottende og sjette distrikt, de rødmalede læderbrandspande, som man fyldte den egentlige sprøjte med. Byens embedsmænd ser på.

Gudskelov det er en øvelse. Havde det været et virkeligt brandtilfælde, kunne situationen være blevet farlig. Den forreste vandtønde, en såkaldt so, er blevet utæt af at stå uden vand, selv om reglementet krævede, at den skulle stå vandfyldt, så den altid var tæt. Alt vandet vil helt klart være løbet ud, inden bærerne nåede frem til brandstedet. Tønden bæres frem af to arbejdsklædte mænd med bærestænger imellem sig, men i følge Visbys tekst er bærerne også helt ude af vane med at holde den takt, der kræves, for at ikke al vandet skal skvulpe ud.

Billedet har en fortsættelse i billedet side 109, hvor resultatet af den usikre parademarch ses: bærerne har tabt tønden, alt vandet er løbet ud og tønden faldet i staver![83]

Frederik Visbys egne kommentarer:
[forsiden f.n.] *Hold „Foslaw" for Helvede!*
Hows aapo te de' æ Paradi-Marss! Træd-om! – Saa for Satan!

Sobærere

H. 16,1 cm., B. 25,6 cm.

Katastrofale følger

Billedet er en fortsættelse af handlingen i billedet side 107, hvor Frederik Visby skildrede den usikre march med den utætte tønde. Her er den uafvendelige katastrofe indtruffet: alt vandet er løbet ud af tønden. Den har øjensynlig været alt for tør, hvorfor staverne er faldet fra hinanden og bunden ud.

De øvrige vandbærere bagved morer sig over uheldet, og synes i øvrigt at tage hele paraden som en stor fornøjelse, når man ser den måde, hvorpå de har udsmykket deres skilt. Den befalingsmand, der på forrige billede stod med ryggen til, kommer nu bestyrtet farende.[84]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Malheur ved Brand-Parade!

Malheur ved Brandparaden.

H. 15,2 cm., B. 23,2 cm.

Mejlgade og Mejlgades bagside mod vandet

Mejlgade er en af de gamle gader i det centrale Århus. Dens oprindelse må ses i forbindelse med det begyndende domkirkebyggeri omkring år 1200. Navnet nævnes første gang i 1400tallet. Gaden havde sit udspring ved domkirken lige efter katedralskolen og førte nord ud af byen, i hvilken retning den gennem århundrederne efterhånden blev en meget lang gade. I dag hedder også gadestykket foran katedralskolen Mejlgade.

På Visbys tid var Mejlgade en af byens vigtigste gader. Der lå flere store og mindre købmandsgårde, men gaden lå også bekvemt for adgangen til bymarken. Derfor boede der i 1800tallets begyndelse også avlsmænd, der havde stalde og gårde i byen, og hvis kreaturer blev drevet gennem gaden et par gange om dagen: ud til græsning og hjem til malkning.

Fra 1830erne fandt også nogle af byens første industriforetagender deres plads i Mejlgade.

De store gårde lå indtil midten af 1800tallet oftest på gadens østside mod vandsiden. Mod vest var husrækken lavere og husene mindre. Husene på gadens østside havde afskærmede haver ned til vandet. Langs haverækken fra Skolegyde frem til Skt. Olufs Gyde gik der en lille sti, der hed Skolebakken. Nord herfor gik de afskærmede grunde helt ned til vandet, flere steder med husenes toiletter indbygget i plankeværket, så man bekvemt blev af med affaldet, der faldt ned i strandkanten.

På Frederik Visbys tid var gaden allerede godt på vej til at vokse nordpå ud over det nuværende Nørreport.[85]

Mejlgades Port

Nord fra er tre personer med fiskekurve på ryggen på vej ind ad Mejlgade for at sælge fisk i byen. Vi er i udkanten af Århus, omtrent ved det nuværende Østbanetorv. Byens bebyggelse flader ud i lave skure og tømmerpladser ved overgangen til det åbne land. Som det kan ses, løb Mejlgade tæt ved vandet.

Alle indfaldsvejene til byen blev afsluttet med en port ved overgangen mellem land og by. Her blev der betalt afgift af de varer, der blev indført til byen til salg. Også Mejlgade, der førte nordpå mod Grenå, havde en port, omtrent ved det nuværende Molsgade.[86] Porten blev revet ned i 1851, i sammenhæng med at afgiften blev afskaffet. Men navnet, Mejlgades Port, blev overført til gadestykket, og hang ved et stykke tid.

Frederik Visby gengiver sikkert motivet, som han husker det fra sin første tid i Århus fra 1851-58. Men hans erindring kan være blevet bekræftet af et fotografi fra omkring 1895, da han malede billedet. I årene 1896-98 blev det pompøse boligkompleks, Mejlborg, bygget tæt på stedet.[87]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Meilgades Port. Egaa-Fiskere.

Meilgades Port, Egaa Fiskere.

H. 13,0 cm., B. 22,0 cm.

Gader, der forsvandt

En sommerlig brise ude fra Århus bugt sætter sus i den unge piges skørter, da hun passerer Havgyden på sin vej ind ad Mejlgade. I følge Frederik Visbys tekst hedder hun Emma Meisner og kan være datter af købmand P. Meisner, hvis brændevinsbrænderi netop lå i Mejlgade. Hun bærer en stor mappe under armen; den kan rumme noder, bøger, tegninger eller lignende. Hendes korte skørt viser, at hun endnu ikke er konfirmeret; efter den begivenhed ville hun blive anset for voksen og bære hellangt skørt.

I de to midterste huse er der butikker, og de har fået indsat høje butiksvinduer i stedet for de oprindelige, små vinduer. En del af fortovet er inddraget til udstilling: et bord med nogle varer, et par skovle. Ejeren af butikken i hjørnehuset står selv i døren iført skødeskind. En hjælper er på vej op ad trappen fra kælderen.

Mejlgade er en af Århus' ældste gader. Nogle huse går tilbage til 1500tallet, hvoraf enkelte endnu er bevaret på stedet. Husene var stort set alle af bindingsværk men kunne, som det ses på gården i midten af billedet, få facaden oppudset, så huset så ud som en grundmuret bygning. I enkelte tilfælde kunne facaden også blive sat regulært om i grundmur. Det røde hjørnehus i bindingsværk til højre er fra begyndelsen af 1600tallet. Det blev nedrevet omkring 1920 og i 1923 genopført i Algade i Den Gamle By i sin oprindelige skikkelse som gavlhus med navnet Tværgadehuset.

I dag er alle huse på billedet nedrevet. I stedet ligger her det store gadekryds Nørreport/Mejlgade.[88]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Havgyden og lidt af Meilgade. Emma Meisner „i Vinden". –

Havgyden og lidt af Meilgade
Emma Meisner i Vinden.

H. 11,1 cm., B. 23,2 cm.

Borrebækken

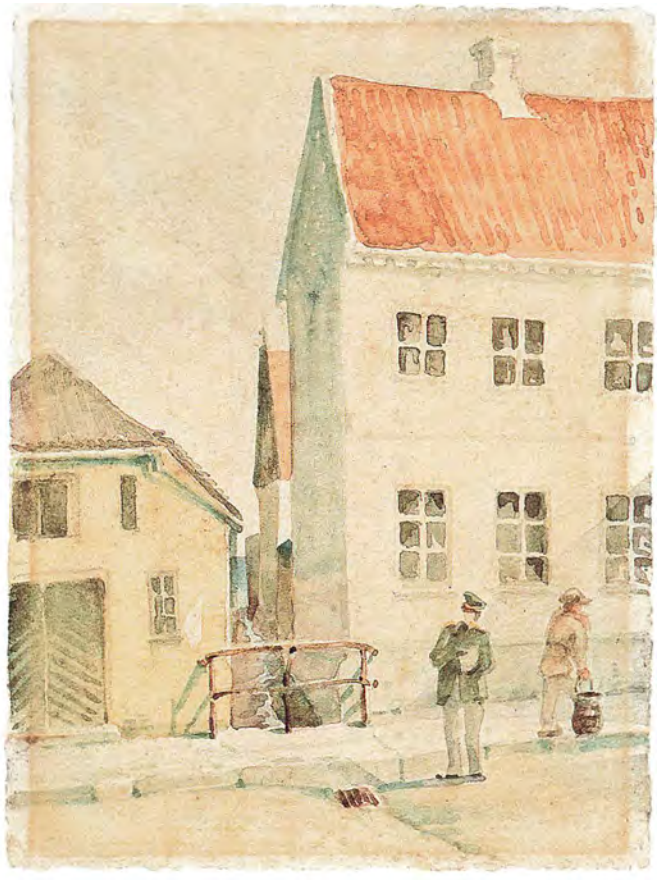
Mellem husene langs Mejlgades østside løber den lille Borrebæk ud i Århus bugt. Vejen er bygget hen over bækken på en bro, men snavset vand fra gadens rendestene kan gennem renden løbe ned i bækken og på den måde komme væk, men også forurene bækken.

Borrebækken passerede Mejlgade ved det nuværende nr. 55, men den er ikke mere synlig i gadebilledet, idet den i 1880erne af forståelige, sanitære grunde blev lagt i kloakrør.

Borrebækken var oprindelig en større å, der kom oppe fra skrænterne i den nuværende Universitetspark, og i byens første tid var den ved en sidearm vandholdig nok til at give vand til voldgraven uden om byen. Da byens befæstning forsvandt, mistede åen i løbet af 1400årene langsomt sin betydning. Der var ikke megen strøm i Borrebækken, og samtidig var det lidt for nemt for byens borgere at smide affald her, så åløbet var meget uhumsk. Og ligesom det skete i den meget større Århus å, blev der i 1800tallet ledt kloakker ud i Borrebækken.[89]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Borrebækkens Udlöb i Havet.
Meilgade

Borrebækkens Udløb i Havet, Meilgade.

H. 11,0 cm., B. 8,1 cm.

Byens gader med dyr og skarn

Billedet er en god illustration til roderiet i byens gader, her Mejlgade ved nr. 55. Hønsene går frit på gaden, og det flyder med kokasser og tilfældigt affald.

Mejlgade er med en bro ført over Borrebækken, hvis delvist udtørrede løb billedet følger mod nordvest ind i byen. Borrebækkens sider er meget regulære, ligefrem stensatte, mens bunden er dækket af et tykt lag slam. Åløbet tjente som afløb for flere husstande og virksomheder, hvorfor mudderet i bunden, især om sommeren, var meget ildelugtende. Der kom ligefrem klager fra beboerne langs åen over, at stanken kunne være så fæl, at man om sommeren måtte sidde bag lukkede vinduer, og i hvert fald slet ikke kunne spadsere i haverne, der gik ned til åen. Åløbet må have været et dejligt område for smådrengene at udforske.

På billedet ses til venstre tobaksfabrikant Grarups toetages bindingsværkshus fra 1500tallets midte. Han var en af byens mindre tobaksfabrikanter med kun 4-5 ansatte. Huset brændte i 1882, mens det store pakhus bagved stadig eksisterer. Frederik Visbys gengivelse er ikke korrekt i detaljer; der mangler en nordlig sidelænge, der kendes fra andre gengivelser.[90]

Frederik Visbys egne kommentarer:
„Borrebækken" ved Grarups Eiendom. – Flere Vinduer?

Borrebækken ved Grarups Ejendom.

H. 18,2 cm., B. 16,5 cm

Rebslageren i Mejlgade

En mand med fejekost og trillebør fejer gaden men bliver – modvillig – kaldt ind for at blive vasket! En anden mand, rebslager Guldmann, er på vej rundt om hjørnet fra Mejlgade ned ad Skt. Olufs Gyde med en stor portion blår.

Rebslager Guldmann var anden generation af rebslagere på hjørnet af Mejlgade og Skt. Olufs Gyde. Herfra var der ikke langt til stranden, hvor selve rebslageriet lå, og hvor der var plads til den lange reberbane (se billedet side 123). Han boede i det gråblå hus midt i billedet, og på gavlen ses hans rebslagerskilt, en række tovender, der stikker ud fra hushjørnet. Anlæggelsen af Kystvejen i 1871 standsede imidlertid rebslagerproduktionen, og samtidig blev også Skt. Olufs Gyde udvidet og rebslager Guldmanns hus med den lille grønne tilbygning nedrevet.

Bindingsværksgårde og –huse af forskellig alder ligger side om side. Kun få af husene eksisterer i dag, selv om Mejlgade har bevaret et gammelt præg.

Mejlgade synes uendelig bred på dette billede, hvor den vestlige husrække ikke er gengivet.[91]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Ved St. Olufs Gyde, Rebslager Guldmann i sit Blaar.
NB Porten skal flyttes fem Fag til høire.
Kom nu ind G: nu ska do waskes!
Graad!

Ved Sct. Olufsgyde. Rebslager Guldmann i sit Blaar.

H. 21,8 cm., B. 28,0 cm.

Skt. Olufs kirkegård

Nord for domkirken lå der i middelalderen endnu en kirke, Skt. Olufs. Den blev nedlagt i 1548, men kirkegården var i funktion til lidt op i 1800tallet. Kirkegården endte mod øst i en lav jordskrænt mod havet og var meget udsat i østenstorm. Det var ikke ualmindeligt, at der blev vasket knogler og kranier ud af skrænten. En kvinde og et barn samler udvaskede knogler i en spand. Blev de pulveriseret og brugt som gødning?

Kirkegården var blevet nedlagt i 1820, så rebslager Guldmann fra hjørnet af Mejlgade og Skt. Olufs Gyde har uhindret kunne opstille sin lange reberbane, der starter ved det grå skur, tværs hen over kirkegården.

Også haverne fra husene langs Mejlgades østside var udsatte i østenstorm og var derfor beskyttet af høje plankeværker mod havet.

Billedet er set nordpå fra stranden, omtrent ud for katedralskolen. De første industribygninger præger byens nordlige kvarter. De to høje skorstene er Bangs oliemølle og Lottrups spritfabrik (brændevinsbrænderi). Kystlinien, som den ses her, løber omtrent midt i de nuværende gader, Skolebakken og Kystvejen.[92]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Fra Skolebakken mod Nord. – Bangs og Lottrups Oliemölle og Brænderi. –
Kirkegaardsskrænten – Bensamling.
Rebslager Guldmann.
Zebiss i sin Baad. –

Fra St. Olufs Kirkegaard, Bensamlere, Rebslager Gulmann.

H. 11,7 cm., B. 16,1 cm.

Skolebakken

Skolebakken en sommerdag set mod nord langs kysten. Der løber en beskeden sti langs havernes plankeværker, hist og her afbrudt af et lysthus. I slutningen af 1850erne var stien blevet planeret og skrænten styrket med en græstørvsbeklædning, og endelig i 1862 blev der anlagt en mere officiel promenade med en allé af træer med bænke imellem. Det var noget ganske andet end den halvoffentlige losseplads, Skolebakken havde været blot få årtier før. I dag løber den stærkt trafikerede gade, Skolebakken, hen over stien.

Det er vel justitsråd Fabricius selv, der betragter sit havehus fra stien? L.S. Fabricius var kasserer ved Nationalbankens Århus-filial.[93]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Justitsraad Fabricius's Havehus, Skolebakken.

Justitsraad Fabricius's Havehus, Skolebakken.

H. 13,4 cm., B. 8,1 cm.

Lagerpladser og lokummer

Husene langs Mejlgades østside længst ind mod byen havde haver ned mod vandet. Længere ude kom lagerpladserne med ikke særligt velholdte stakitter, der markerede adskillelsen mellem grundene ud til stranden. En enkelt gård har port i plankeværket ud mod vandet, hvor havarerede tønder og kurve og andet affald flyder på stranden.

Af hensyn til de høje bølger, der kunne brage ind mod kysten ved østenstorm, var der lagt beskyttende stenbræmmer og opført høje plankeværker. Her kunne der udvendig hænges lokummer, en slags toiletskure, hvis indhold faldt direkte ned på strandens sten og som senere blev skyllet ud i vandet. Her stortrivedes krabberne til stor fornøjelse for byens drenge, der her havde et godt krabbested.

I Frederik Visbys barndom var renovationen endnu dårlig målt med senere tiders standarder. I hjemmene havde man udendørs lokummer eller retirader, der blev tømt med mellemrum, mere velstillede havde også indendørs „natstole", hvis indhold skulle bringes ud af huset. Den slags affald blev afhentet af natmanden og dryppende bragt ud først gennem husene, derefter gennem byens gader. Først i 1909 besluttede man at indføre vandklosetter i byen.[94]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Et for visse Aarsagers Skyld – godt „Krabbested" nede mod Meilgades Port.

Et – for visse Aarsagers Skyld – godt „Krabbested" nede mod Mejlgades Port.

H. 14,7 cm., B. 22,1 cm.

Mejlgade ved Rosensgade

Det blev forventet at byens vægtere kunne klare mange ting, således også at hjemkalde er par duer til deres reglementerede dueslag. En snedker og hans arbejdsdreng kikker bekymret op på duerne på gavlen af hjørnehuset.

Havemuren til venstre i billedet omkranser den have, der hørte til stiftsprovstegården. Gård og have blev nedrevet 1856 for at give plads for byens nye rådhus.

Gaden til højre, der går nordpå, er Mejlgade, og det er Rosensgade, der til venstre fortaber sig mod vest.[95]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Hiörnet af Rosens- og Meilgade med Mur mod Stiftsprovsteboligens Gaardsplads og Have. Töiiberg. (senere Vægter. Vagtmester!) i Function – og som Sportsmand. Et dengang her i Landet ukjendt Ord. –
Enkeboligerne. Bogbinder Böeghs Eiendom. (II Etager, gul)
[Med blyant på forsiden af akvarellen]: *Morgen-Appel til Øvrigheden.*

Hjørnet af Rosensgade og Meilgade med Muren mod Stiftsprovsteboligens Gaardsplads og Have, Vægter Tøjberg, Enkeboligen, Bogbinder Bøghs Ejendom.

H. 18,1 cm., B. 24,4 cm.

Havnen

Fra 1830erne gik Århus økonomisk bedre tider i møde. Det medførte, at der i 1840erne og 1850erne blev behov for at udvide den havn, der indtil da i århundreder havde været bundet til selve åmundingen. Nord for åmundingen blev der langs kysten anlagt en decideret dampskibsbro, og der blev bygget beskyttende moler ud fra kysten ud for Skolegyde og mod øst ud fra den søndre side af åmundingen. Byen havde nu en moderne yderhavn, men den gamle inderhavn i selve åens udløb var dog stadig i brug.

Det er disse havneudvidelser, der sammen med udbygningen af det jyske jernbanenet i tiden efter 1862 førte til det opsving for Århus, der på langt sigt gjorde den kun mellemstore købstad til Danmarks næststørste by. Varer kunne nu med tog fragtes til Århus fra næsten hele Jylland og derfra videre med skib.[96]

Åhavnen

Klapbroen i den indre havn i åen er netop blevet lukket op for smakken til Kalundborg. I det snævre åløb bliver den trukket ud ved hjælp af et tov. Broen betjenes ved håndkraft af to mand på hver side. Broen blev i 1860erne erstattet af en sindrig svingbro.

Frederik Visby maler fra åens nordre bred og ser på bygningerne på sydsiden. Den store bygning til venstre er byens anden toldbod, der blev bygget i 1838 og fungerede frem til 1869 på denne plads på sydbredden. Derefter rykkede toldboderne igen over på åens nordbred. Det nuværende gadenavn, Toldbodgade, nord for svømmehallen i Spanien erindrer endnu om den tid, hvor toldboden lå på sydsiden.

Skibsværftet med et stort skib på bedding ligger foran Dynkarkens småhuse, idet gaden slog et knæk, så også området mod åen blev regnet som en del af Dynkarken. Der er i dag ikke meget tilbage af den gamle gade. Den gik til under de store saneringer omkring Europaplads i slutningen af 1960erne.[97]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Klapbroen. Den daværende Toldbod. – Skibsbyggeriet. – Smakke „Svanen" ell. Örnen.

Klapbroen, den daværende Toldbod, Skibsbyggeriet, Smakken

H. 11,2 cm., B. 19,4 cm.

Stabelafløbning

Det er en festdag i den indre havn yderst i åløbet. Der er stabelafløbning fra skibsværftet på sydsiden, og i Dynkarkens nordligste del flager husene og også toldboden med sit officielle splitflag. Et enkelt hus flager med svensk flag. Var beboeren mon svensk konsul? Skibsværftet var i 1850erne ejet først af skibsbygmester Hans Thomsen, senere af Niels Ulstrup.

Der er stor sammenstimlen for at se det festlige øjeblik, hvor trosserne kappes, og skibet ad den sæbeindsmurte slisk glider ned i vandet. Pladsen i åløbet var snæver og vandet lavt, så skibet er på siderne beskyttet af fendere, tovværk og planker, for ikke at lide overlast, hvis det skulle ramme bolværket. Derudover er der i hver side bundet kraftige trosser for at bremse fremfarten i åen.

Midt i billedets højre side ses det runde beghus, hvor der blev kogt tjære.

Frederik Visby har stået på havnens nye anløbsbro på åens nordside og set på stabelafløbningen.[98]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Ved Mindegades Værft – Aflöbning af et Fartöj bygget af Thomsen – Ankersmed – Meisner.
Betjent Verscherau forbyder at „skrabe Sæbe".
I Hjörnestedet „Toldbod-Vinhus" ved Bölck. Senere Linds – Bule!

En Stabelafløbning fra det gamle Skibsværft i Aaen.

H. 14,7 cm., B. 23,1 cm.

Havnen udvides

Der foregår anlægsarbejder ud for Skolegyde. Billedet viser et sceneri fra 1846-47, hvor man byggede den stendæmning, der skulle sikre det nye havnebassin, som netop blev bygget i 1840erne. Frederik Visby kan altså ikke have oplevet netop dette byggeri under sine skoleår i 1850erne. I det lave vand foran haverne har man lavet en lille inddæmning, og her tumler drengene sig med tømmerflåder. Byggearbejderne blev ledet af ingeniør P.A. Freund, der ses yderst til højre iført en meget moderne, kort jakke men dog med en traditionel, høj hat. Det er en af byens originaler, Jens Kaptajn, der iført søstøvler, sydvest og pisk med lang snert forklarer ham noget.

I dag er det Havnegades travle trafik, der kører hen over den daværende strandkant.

Husene i Skolegade havde alle indhegnede haver ned til stranden, og det er dem, man ser i billedets højre side. Haven yderst til højre grænser op til Skolegyde, der fra domkirken her gik ned til stranden. Mange af haverne langs kysten havde lysthuse. I den anden have fra højre ses kassereren for skibstransporten mellem Århus og Kalundborg, smakkekasserer Møllers lysthus. Derefter følger smed Nielsens have, som havde egen dør ud til stranden, og hvor han for enden havde forhøjet sit plankeværk med en veritabel udsigtsbalkon.

Allerbagest antydes skovene syd for byen mod Marselisborg og Moesgård, og man ser den østlige, også kaldet søndre havnemole med fyrtårnet og længere inde mod byen lodshuset. Foran, på den nordre åbred, er det gaden Revets forlængelse, der ses til venstre for husrækken.[99]

Frederik Visbys egne kommentarer:

Skolebakken mod „tydske Havn", hvor nu (1904) Toldboden ligger.
Smakkekasserer Möllers Lysthus.
Smed Nielsens Altan med Flöj, som vi jævnligt stak til Maals efter!
Kjöbmand Gluds Gaard. M.
t.v. Ballastplads, hvor mangen Kamp har raset.
Seilads paa Tömmerflaader; en herlig Sport.
Stor Jubel, naar man paa en saadan fik en Skinke eller Flæskeside (fra Tydskernes Proviant) pirket frem af Dyndet. – Ved slig Leilighed fandtes et Lig af en Sömand. – Reierne sprang ud af Buxelommerne paa Cadaveret. – Alm. Rædsel! Og Kvalme!
Jens Captain.
Ingenieur Freund. En Nyhed i – Jakke. –

Skolebakken mod Tyskehavnen, hvor nu Toldboden ligger, Smakkekasserer Møllers Lysthus, Smed Nielsens Altan, Ingeniør Freund og Jens Kaptajn.

H, 16,2 cm., B. 25,0 cm.

Dampskibe og sejlskibe

Århus havn blev udvidet flere gange fra 1830erne og i årtierne derefter. Det var det økonomiske opsving fra 1830erne, der endeligt gjorde den gamle åhavn for lille og nu krævede udvidelser. Det skete udefter mod øst i bugten.

Vi er yderst mod øst i den indre havn, altså ved åens udløb til højre i billedet. Bagest til venstre ses et igangværende arbejde fra 1840erne, der forlængede den søndre mole mod øst fra lodshuset ud i bugten. Der rammes pæle ned fra en tømmerflåde. Forrest ses den nordlige åbreds yderste spids. Her har en gammel mand tålmodigt slået sig ned med sin fiskestang og endnu tomme kurv, mens et par smådrenge har smidt alt tøjet og er på vej til at hoppe i vandet. Det lille, pyntelige lodshus fra 1805 ses yderst til højre, helt inde ved den lange molearms udspring på åens sydlige bred. Det er skovene på skrænterne syd for byen, der ses i baggrunden.

Hjuldampskibe havde man på denne tid endnu kun kendt i ca. 30 år, fra 1819. Derfor er hjuldampskibet Lolland, der er på vej ud af havnebassinet, også endnu den eneste af denne type på billedet. De tre andre skibe er sejlskibe. Forrest ligger en skonnert ved kaj ved stendæmningens indvendige side; det er smakken til Kalundborg, Ørnen. Over for ligger et stort, sort/hvidt handelsskib, en brig, hvis kanonporte er påmalede. Sørøveri mod handelsskibe, især ud for Marokkos kyst, var ikke ualmindeligt, og de malede kanonporte skulle narre eventuelle sørøvere til at tro, skibet var et krigsskib. Det sidste skib med sejlet sat er en jagt.

Den del af havnebyggeriet, der vises på billedet, påbegyndtes i 1830erne og blev afsluttet i 1853 noget længere østpå, end billedet viser.[100]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Havnebygning c. 1849. Dampskib „Lolland", – Smakke „Örnen". – Lodshus m.m. –

Havnebygningen 1849, Dampskibet „Lolland"

H. 12,8 cm., B. 19,4 cm.

Fra skibsværftet

Vi er ved den østligste ende af Høyers store skibsværft, der lå på åmundingens sydside. Et par værftsarbejdere er i gang med at save planker på savbukken med den tomandsbetjente sav. Den ene arbejder står i en såkaldt grøft. Ved savbukken står en økse og en kilehammer. Skal man dømme efter ankeret og det færdige ror, der ligger ved jollen, er det et stort skib, der er under bygning. Til venstre er værftets lokum bygget på pæle ud i vandet.

Til højre i billedet og midt for i billedets baggrund er anlagt to reberbaner med deres karakteristiske, svære trækamme på pæle. Rebslagerier lå ofte på stranden, hvor der var plads til at lave de lange reb, der skulle bruges på skibene.

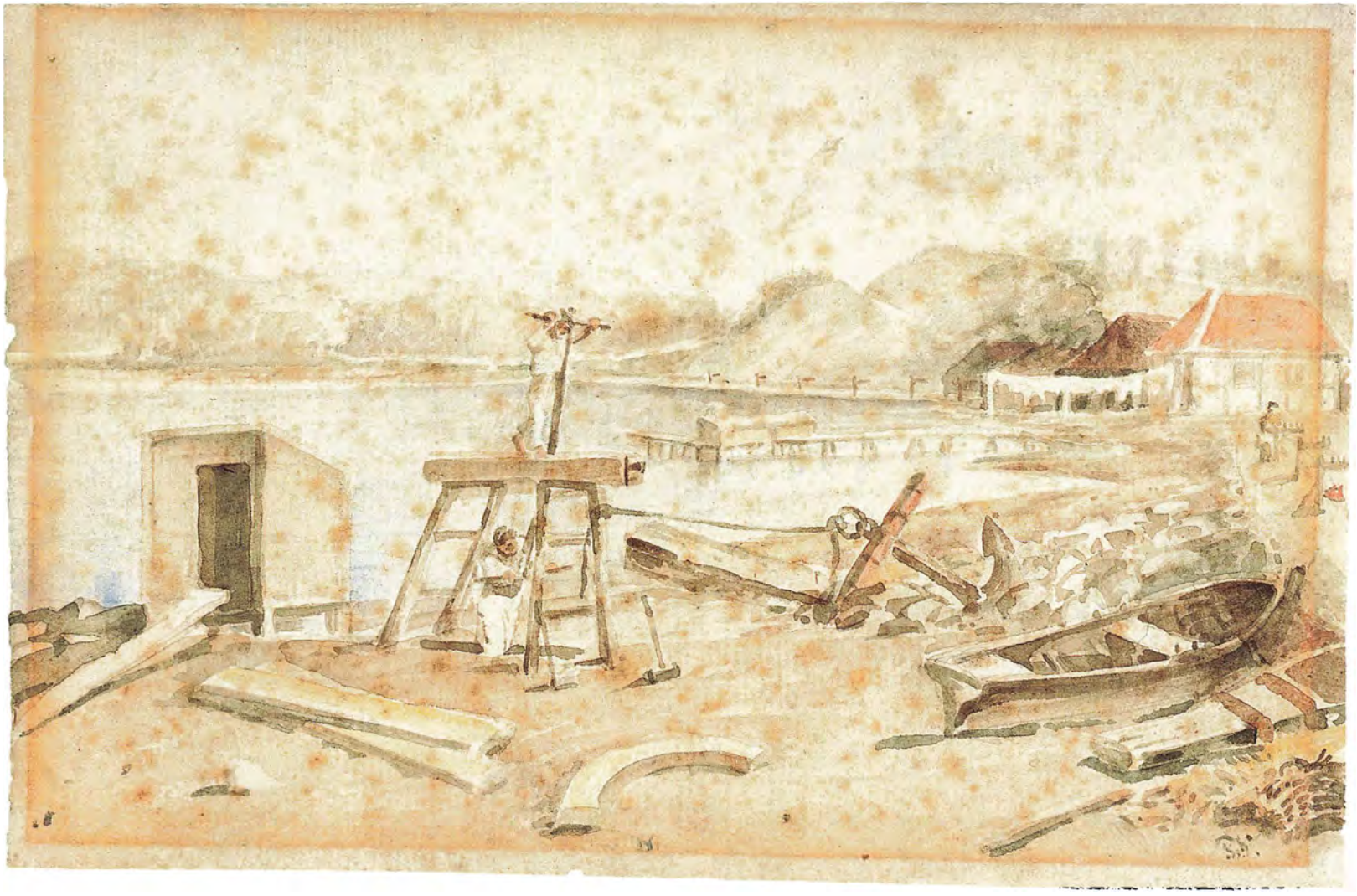
Husene til højre er forrest badeanstalten fra 1848 og bagved dragonernes eksercerhus. Søbadning var nyt i midten af 1800tallet. Den nuværende badeanstalt i Spanien ligger tæt på den afbildede lokalitet. Eksercerhuset fra 1819 var dragonernes, men det blev også brugt til møder for større folkeforsamlinger, for eksempel i 1848 og 1849, hvor der her blev holdt animerede folkemøder op til junigrundlovens vedtagelse.

Hvis der lå en kalkovn, som Frederik Visby skriver, kan den have tilhørt den driftige købmand og teglværksejer, C.C. Langballe, hvis teglværk lå ved det nuværende Vesterbro Torv.

Hele området er i dag bebygget. På pladsen, hvor de højtliggende skanser fra 1600tallet lå, blev der op til Landsudstillingen i 1909 bygget et par herskabelige boligkarréer, der tog navn efter stedet.[101]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Udsigt (syd for Lodshuset) mod Bade-Anstalten. Langballes Kalkovn. Exerserhus (for Dragoner) og Skandsen. P.p. – f. 1857.)
Nu – 1909 – Terrain for Landsudstilling

Udsigt mod Badeanstalten, Langballes Kalkovn, Eksercerhuset og Skansen.

H. 13,5 cm., B. 20,4 cm.

Skibe hakkes fri af isen

Det er isvinter, og Århus havn er frosset til. En snes mand er i arbejde med at få de tre indefrosne sejlskibe fri af isen, så de kan komme helt ind til Århus med deres eftertragtede last af kul. Al arbejdet foregår med håndkraft. Der bores huller og hakkes med økser i isen, så man flage for flage kan bryde en rende. Derefter skal skibene trækkes ind til havnen. Lodsen, Petri, med pelshue på hovedet, tyk stortrøje, bælgvanter og søstøvler er begyndt på den hårde tjans at trække det forreste skib og lægger kræfterne i, mens han løber fremad – men har overset, at hans trosse endnu ikke er fastgjort til skibet!

Det var ikke altid muligt at få indefrosne skibe ind til havnen på denne måde. Skibene skulle først og fremmest være ret tæt på, for at det overhovedet kunne lykkes at bugsere dem ind på denne måde. Dernæst måtte isen ikke være så tyk, at man ikke kunne save og hugge i den, men den skulle samtidig være tyk nok til at kunne bære det talstærke mandskab. Endelig måtte det ikke fryse så kraftigt, at isen frøs til i renden, mens arbejdet stod på.

De tre skibe tilhører købmand og teglværksejer C.C. Langballe. Han sejlede på både Vestindien, Kina og Australien, men hyppigst på England, hvorfra kul var en vigtig importvare.[102]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Da Langballes Kulskibe indisedes, og Lods Petri „löb löbsk". – „desformedelst, begrundet po", o.s.v. Tog „for Alvor Fat i den gale Trosse". Hive aah vihöi – aahöi". Overlandmæ'en! –

Da Langballes Kulskibe indisedes og Lods Petri „løb løbsk" – desformedelst og begrundet po – o.s.v.!

H. 18,2 cm., B. 25,1 cm.

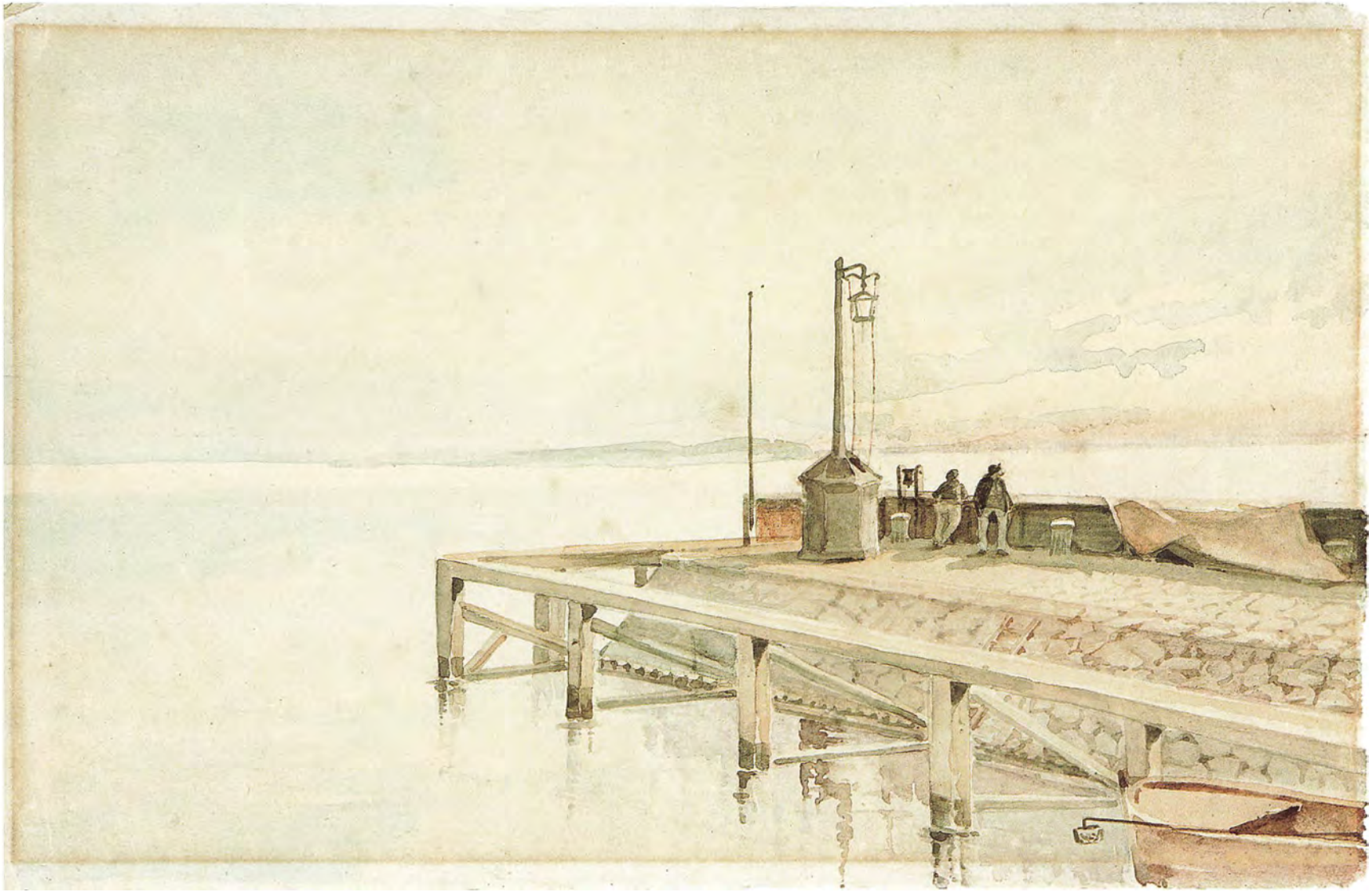
Havnefyret

Den søndre mole blev forlænget nordpå gennem 1830erne og 1840erne, og i 1853 kom den næste forlængelse, som allerdrst blev forsynet med et fyr, kaldet lampefyret. Dette spinkle fyr var vanskeligt at passe, især i blæsevejr, hvor lodserne, der passede fyret, skulle være påpasselige med, at lampen ikke blæste ud. Allerede i 1859 blev fyret da også erstattet af et mere driftsikkert jernfyrtårn med glaskuppel.

To mænd nyder en tidlig, stille morgen solopgangen og udsigten til Mols. Lampen er endnu hævet i fyrstagen. Til venstre for dem er ophængt en klokke, der har været brugt til at afgive advarsel i tåge. Et sejl er lagt til tørre over molens rækværk.[103]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Havnefyret c. 54

Havnefyret 1854

H. 16,4 cm., B. 24,9 cm.

Festdage

Der var mange muligheder for forlystelser. Frederik Visby afbilder kun scener fra nogle stykker.

Skt. Olufs marked i Århus havde århundreder på bagen i 1850erne. Som de andre store krammarkeder strakte det sig over flere dage og fandt sted en gang om året. Da hele det århundredgamle handelsmønster ændrede sig med næringsfrihedens indførelse i 1862, blev krammarkedernes betydning for byerne mindre, og gøgl, underholdning og dårlige markedsvarer tog mere og mere over. Skt. Olufs marked var det krammarked i landet, der levede længst; det ophørte først i 1896.[104]

Helligkilderne trak mange mennesker til, og der opstod ofte mindre markeder på den pågældende helgens navnedag. Troen på kildevandets helbredende evner levede videre i flere århundreder efter reformationen, og Skt. Nicolaus kilde syd for Århus blev stadig besøgt i 1850erne.[105]

Den årlige skovtur har stået klart i erindringen hos mange selv et helt liv efter. Her var hele familien nemlig samlet, mens børnene i dagligdagen i højere grad var knyttet til moderen. Og blot det at leje en hestevogn og køre uden for byen! Men også de voksne nød dagens frigjorthed, keglespil og muntre stemning.

Den mandlige del af borgerskabet havde sine særlige, standsprægede fornøjelser. I 1834 havde en mindre kreds af agtede Århus-borgere stiftet Aarhus borgerlige Skydeselskab, men der havde været afholdt skiveskydning i selskabeligt lag i Århus helt tilbage til slutningen af 1700årene. Efter et par års forløb var skydeselskabet begyndt at afholde fugleskydninger i Risskov.[106]

Fastelavnsoptog var også en af de ting, der skabte underholdning i byerne. Blandt søens folk var det en gammel skik, at man med raslende indsamlingsbøsser drog gennem byen med en båd, hvori der sad søfolk. Andre gik rundt om båden og dansede, og så besøgte man byens velhavende gader eller passerede forbi huse, hvor der boede ældre søfolk, man ville hædre.

Baller var den mest legale måde, hvorpå borgerskabets unge piger og drenge kunne møde hinanden. Begge køn skulle lære at danse, men de blev undervist hver for sig. Drengene kunne blive undervist af en ældre officer eventuelt på den lokale skole, hvorimod pigerne oftest samledes i private hjem og modtog undervisning her.

Klublivet var meget yndet, og der var i slutningen af 1700tallet dannet et par klubber i Århus. I 1815 blev de alle samlet i én klub, Polyhymnia, der året efter rykkede ind i nye klubbygninger i Kannikegade. Her blev der indrettet en stor teatersal, der blev rammen om byens teaterliv frem til 1900, hvor det nuværende Aarhus Teater blev indviet i en ny bygning tegnet af arkitekt Hack Kampmann på det område, der var blevet frigjort ved nedrivningen af Bispegården.[107]

I Den Gamle By kan man med teatret fra Helsingør, bygget i 1817, få et indtryk af, hvordan et provinsteater fra begyndelsen af 1800tallet så ud.

Frederik VII (1848-63) ægtede i 1850 den borgerlige Louise Rasmussen. Hun skulle præsenteres for folket, og kongen og Louise Rasmussen, nu Louise, lensgrevinde af Danner, indledte derfor fra 1851 en serie rejser rundt i Danmark.

I sommeren 1852 fandt en tre-ugers rundrejse i Nørrejylland sted, og man rejste med et følge af 33 personer, fra hofmarskal til mundskænk. Den 3. juli var man nået til Århus.[108]

Skt. Olufs marked

Markedsdag under Skt. Olufs marked – eller rettere én af de knap fire dage i slutningen af juli det varede. Der skete noget mange steder i byen, også som her på Skt. Clemens Torv, hvor der både er varesalg og gøgl. Både oplandets bønder og byens borgere var tiltrukket af det spændende udbud. Der var mange slags varer til salg på markederne, men gøgl var ved at vinde stærkt indpas.

Til venstre har træskæreren og pottemageren indrettet deres simple udsalg af træ- og lervarer: udskårne heste, sparegrise, piv-i-røv-fugle og lignende, og drejeren har sin bod med piber bagved. Midt i billedet optræder en Pjerrot og en sabelsluger på en tribune, og bagved stikker en dreng hurtigt hovedet ud af en pakhusluge og sender markedsgæsterne kitkugler i nakken. Forrest foregår endnu en gavtyvestreg. Et par drenge har sneget sig til at hæfte tre bønderpigers skørter sammen …

De store, årlige markeder inde i byerne sang i disse år dog mange steder på sidste vers. Varerne var for dårlige, og konkurrencen skadede byernes handel.

Billedet er set mod nord op mod domkirken, der endnu har Joseph Zubers lave spir fra 1770erne på tårnet, og rådhuset med det røde tegltag ligger endnu klos foran kirkens hovedindgang. Den senere nedrevne husrække syd for Domkirken hen til Kannikegade i billedets højre side er endnu også intakt.[109]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Wolls-Markedets (3 Dage) störste Fornöielse var dog maaske det, ved Pusterör og Kitkugler „at knipse" paa de Nedenstaaendes Hovedtöier. – Havde jo dog sin Risiko – Av!. En yndet Markedsgave var en – Piv-i-R..Hejst eller (den langt billigere Sparegris, Pipfowl o l.

St. Olufs Marked. For Drenge var det maaske St. Olufs Markedets største Fornøjelse med Kitkugler og Pusterør at angribe Folk fra Pakhusluger samt at hægte Bønderpiger sammen.

H. 18,6 cm., B. 23,1 cm.

Valborg aften ved Skt. Nicolaus kilde

Mange århusianere fejrede 30. april Skt. Valborg aften med at tænde bål. Her sker det på de høje Wallensteins Skanser oven for Skt. Nicolaus (den hellige Niels) kilde, og flere folk er på vej derop med fakler, men aftenen giver også lejlighed til lidt sværmeri.

Navnene Skansen og Skansepalæ vidner endnu i dag om den gamle betegnelse for området, Wallensteins Skanser.

Der var en gammel, folkelig tradition for, at man på Valborg aften valfartede til Skt. Nicolaus kilde. Nede ved kilden i skrænten er en kvinde på vej hen for at hente en flaske af det helsebringende vand. Kilden eksisterer stadig i skrænten neden for Skansen, men er i dag omgivet af befærdede veje, blandt andre Strandvejen, samt jernbanespor og industrianlæg.

Havnen var i 1800tallets første halvdel blevet beskyttet og udvidet med molebyggerier. Bag den lange ydermole ligger flere sejlskibe, og inderst på molen ses det lille lodshus fra 1805 og Toldboden fra 1838.[110]

Ude bag Risskov har andre tændt endnu et bål.

Frederik Visbys egne kommentarer:
Sct. Nicolaus's Kilde. Valborg Aften: „Hellig Kilde" i alm: Tale. Man troede endnu paa Vandets undergörende Kraft, naar der blussedes paa Wallensteins Skandser. – Jeg har selv prövet (om end tvivlende) dets magiske Virkning. Stemningsfuld var en saadan Aftens Vandring.
Fr. V.
„c. 1850". „Eneste"

Skt. Nicolaus Kilde ved Strandvejen. Valborg-Aften ca. 1850

H. 12,2 cm., B. 21,8 cm.

Sommersøndag i Risskov

Fra slutningen af 1700tallet søgte byernes borgerskab i højere grad ud i naturen, og der opstod snart traktørsteder i byernes nærhed til at tilfredsstille behovet for servering. Her er det århusianske borgere, der er på skovtur i Risskov og frekventerer skovens mest yndede traktørsted, Skovfogedhuset.

Familierne har madkurve med hjemmefra og er i færd med at dække op på de rå træborde med deres egne, medbragte, hvide duge, så det kunne gå standsmæssigt til. Og skovfogedparret, Knudsens, kommer ilende med de ting, man ikke kunne have med sig fra byen: hun med en vandmaskine til det varme vand, han med en bakke med et krus eller en flaske. En tjener er allerede nået frem til det forreste bord med to bakker, måske med krus.

Ved bordet til venstre sidder tre gode borgere: Frederik Visby oplyser, at det i midten er hr. Døcker med kunstnerisk langt hår og blød hat, omgivet af købmand Baadsgaard fra Vestergade og galanterihandler Hoffory fra Lille Torv. Sagfører Knudsen er gemytligt endnu engang vendt tilbage til bordet for at hilse på de tre herrer, der villigt gengælder hilsenen. Der synes at blive drukket både rød og hvid vin.

Der var søndagskørsel med vognmænd inde fra Mejlgade ud til traktørstederne i Risskov. I baggrunden har en kusk netop sat et selskab af og er igen på vej ind til byen. Damerne promenerer i lette sommergevandter med tynde silkesjaler og parasoller, en herre har endda lagt jakken, – men ikke sin høje hat. De store børn leger at fange ringe på en pind, og en ung pige har dristigt fjernet sig fra sin familie for at lade sig opvarte af en bukkende herre. Visby identificerer folkene i disse bageste grupper som: fru tobaksfabrikant Schmalfeldt med datter, købmand Koppel med frue og den Visbyske familie.

Yderst til venstre i billedet ligger keglebanen. Den har endnu ikke lokket nogen af herrerne frem, men det vil nok ske efter maden.

Der var tre traktørsteder i Risskov. Ude ved kysten lå Salonen (nu Sjette Frederiks kro), og et andet sted lå Ferdinandspladsen for det mere jævne publikum. På stedet, hvor Skovfogedhuset lå, byggede man i 1869 Pavillonen, der senere blev omdannet til vandrerhjem.

Risskov var det almindelige udflugtsmål for århusianerne i hele 1800tallet, idet Marselisborgskovene var privatejede og delvis lukkede for almenheden, indtil kommunen købte dem i 1896.[111]

Frederik Visbys egne kommentarer:

Söndag hos „Fatter og Mutter Knud". Risskov.
Sagförer Knudsen önsker (for 3 die Gang) Baadsgaard, Hoffory og Döcker (senere Sangeren D.) „Velkommen i det Grönne!". –. Efter den Döckerske Slang: Vinen phivien (Bien?) Donneren phiværre! „Med Haar paa"
Grosserer Koppel med Frue.
Fru Smalfeldt utaalmodig. (Har De set min kjönne Datter?)
Opvarter Spiller. (i Galla)
Lille Tante Ahnfeldt
Anna
Marie
Og = eo ipso = jeg. p.p. –

Hos Fatter og Mutter Knud i Risskov. Sagfører Knudsen ønsker for tredie Gang Baadsgaard, Houfori og Døcker velkommen i det grønne.

H. 14,8 cm., B. 23,6 cm.

På keglebanen

Skovrestauranten i Skovfogedhuset i Risskov kunne også servicere sine gæster med en keglebane. Det benytter fire af katedralskolens lærere sig af en sommerdag, mens skovfogeden – og værten – varter dem op med store toddyer.

Selv på skovtur er to af de lærde herrer iført den vanlige høje hat. Og fru adjunkt Knudsen er iført silkekåbe og parasol.

Keglebanen var et traditionelt mandefristed, hvor mændene kunne slappe af efter frokosten i det grønne. At en kvinde gør ægtemanden selskab – og tilmed driller ham med, at han ikke vælter nogen af keglerne (laver en „Pudel") – var ikke helt efter spillereglerne. Frederik Visby gør da også mildt nar af den geskæftige kone. For enden af banen står en dreng, keglerejseren, der i dette tilfælde ikke har nogle kegler at rejse, men selvfølgelig ad slisken til venstre må sende kuglen retur til de spillende herrer.[112]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Keglebanen i Risskov. Skovfoged Knud som Vært og Opvarter. Warming (Sorte), Carøe, Hovgaard, Knudsen og Frue. – Ach! Knuttson, du puttler ja auch immer!

Keglebanen i Risskov. Skovfoged Knud som Vært og Opvarter. Adjunkterne Warming, Hovgaard, Carøe og Knudsen (med Frue). Fru Knudsen: „Ack, Knuttson! Du puttler ja auch immer!"

H. 13,0 cm., B. 26,8 cm.

Fugleskydning

Der havde været skydeselskaber i forbindelse med købmandsgilderne i nogle danske byer tilbage til middelalderen, men i 1700-1800årene bredte de sig til flere byer. Man kunne skyde efter både skive og fugl på stang. Det er klart dette sidste, der sker her i slugten i Risskov, hvor Aarhus borgerlige Skydeselskab holdt til. Et stykke oppe ad slugten ligger teltet eller skuret, hvorfra man skød. Billedet er set fra syd.

Frederik Visby benævner billedet Christiansstolen. Navnet går tilbage til en hændelse i 1831, hvor Christian VIII som kronprins besøgte Århus. Under en spadseretur i Risskov sammen med amtmand og byråd slog han sig ned på denne høje skrænt for at nyde udsigten over bugten og byen. Byrådet udnyttede lejligheden og bad om tilladelse til at kalde stedet Prins Christians Stol. Navnet hang kun ved i nogle årtier.[113]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Christians-Stolen ved Risskov Klint. I Slugten Telt, man „skyder til Fuglen".

Christiansstolen ved Risskov, i Slugten Telt, man skyder til Fuglen.

H. 26,0 cm., B. 17,8 cm.

På vej til fugleskydning

Salten bæk eller Saltkorn bæk, som den også benævnes, er en lille bæk, der vestfra løber ud i Århus bugt lige syd for Risskov. Her er spadserestien ud mod skoven ført hen over bækken, der fortsætter i slugten ned mod stranden.

En svedig herre i mørkt, uldent tøj er på vej nordpå ad stien med sin bøsse over skulderen og hatten i hånden. Det er øjensynligt en varm sommerdag. Han er måske på vej ud til fugleskydningsbanen lidt længere ude i Risskov. Kvinden, der upåvirket af varmen følger efter ham, er let og elegant sommerklædt i hvid flæset kjole med tyndt silkesjal og parasol.

På sydsiden af skråningen nede ved vandet ligger et skur med en sti ned til. Det kan være rester af et af de mindre serveringsskure, der lå på vejen ud mod Risskov, og som søgte at fange de skovgæster, der til fods var på vej ud til de større serveringssteder i selve skoven. Det kunne være Lille Paradis, der netop lå i Salten bæk-dalen ude ved vandet. I så fald har Frederik Visby ikke gengivet den oprindelige beplantning, der var omkring skuret.[114]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Saltenbæk nord for Tröiborg.
Terrainet derfra mod Nord til Riisskov beplantedes (vist 1871-72) af Overförster Wimpfen. Tidligere var det Agerland. –

Salten Bæk Nord for Trøjborg.

H. 18,1 cm., B. 7,7 cm.

Sluppen

Fastelavnsskikken, at en chalup, Sluppen, blev trukket gennem byens gader midt i et festligt optog, kendes i Århus tilbage til 1800tallets begyndelse. Også i andre havnebyer har man kendt til slup-optog, og andre grupperinger end søfolk kunne have lignende fastelavnsoptog.

Slup-optoget var normalt delt i flere dele. Forrest og bagest gik en gruppe søfolk i festtøj: sorte benklæder, hvide skjorter, røde skærf og høje, sorte hatte. De bar faner, der blev udlånt fra havnen, ofte også lodsflaget, som dog ikke er med på billedet her. Optogets centrale parti var den lange chalup, der blev trukket frem på en vogn. I chaluppen stod forrest en flok sømænd, der paraderede med rejste årer. Bagest i chaluppen sad Admiralen og hans Bådsmand. På begge sider af vognen gik en gruppe sømænd, der dansede og indsamlede penge til fattige sømænd og sømandsenker.

Optoget bevægede sig gennem byen, således at så mange gader som muligt blev besøgt. Sømændene blev flere steder beværtet for eksempel med øl, men det væsentligste var indsamlingen af penge i de blågrønne blikbøtter, som vi ser, en af de forreste mænd bærer. Mændene gik ind i husene og tiggede, og også folk på gaden gav en skærv. Til trods for det gode formål, var mange borgere utilfredse med dette offentlige tiggeri.

Optoget er her nået frem til borgmester Hertz' bolig i Møllegade, en gadestump mellem Vesterport og Vester Allé, der i dag er opslugt af Vestergade. Det er åbenbart på et noget fremskredent tidspunkt af dagen; den gavmilde udskænkning har sat sit præg på de forreste fanebærere. Mange folk er kommet ud af deres huse for at se det festlige og sikkert også larmende optog, idet man lod bådsmandspiben gå og råbte hurra, hver gang en giver gav et særligt stort beløb, eller man passerede et hus, hvor der boede gamle søfolk.

Den lille pige til venstre står med et fastelavnsris omviklet med blå og røde papirstrimler. Frederik Visby laver et lille tidsspring, idet pigens og moderens tøj daterer sig fra omkring århundredskiftet 1900, mens gengivelsen af resten af billedets folkeliv bedre stemmer med hans første tid i Århus i 1850erne. Dog er udformningen af det norske flag heller ikke korrekt i forhold til 1850erne. Selv daterer Visby billedet til 1850erne ved at referere til borgmesteren som Hertz; han blev borgmester i 1848.

Slup-optoget kørte endnu så sent som i 1970erne, men der havde været pauser flere gange, for eksempel mellem 1914 og 1930. I det sidste år blev den noget selvgroede skik reguleret af en Slup-lov.[115]

Frederik Visbys egne kommentarer:
„Sluppen gaaer".
Wast! Wast Manne!
Inte spille A-ve-Kat naar Saluten gaaer! (for „Borremesteren".)
(Hertz, Möllegade)

Sluppen gaar!

H. 21,2 cm., B. 28,0 cm.

Musik til dansen

Frederik Visby har malet en lille billedserie:

På det første billede har den mørklødede skrædder Rée med det store overskæg lagt sin violinkasse på en stol, pakket violinen ud og stemmer den nu anspændt lyttende. Den høje hat har han stillet under stolen. Mon han ikke er ved at gøre sig klar til at spille til den danseundervisning, der finder sted på næste billede?

Skrædder Rée har sikkert også spillet med ved mange af borgerskabets arrangementer, både opførelser i teatret, ved baller og lignende lejligheder. Musiklivet i en mindre købstad var i høj grad endnu privat, og kunne skrædderen også spille, var der brug for ham i mange sammenhænge.[116]

Frederik Visbys egne kommentarer:
[på forsiden] *Vor „Orpheus" – i Stemning.*

Vor „Orpheus" i Stemning (Skrædder Ree)

H. 15,0 cm., B. 11,4 cm.

Danseundervisning

De unge piger har betrådt en verden, der normalt var lukket for dem, nemlig den mandsdominerede katedralskole. Men uden for skoletid har byens unge piger åbenbart kunnet modtage danseundervisning i skolens store gymnastiksal. Dog har de ikke fået lov at lære at danse sammen med skolens drenge, men modtager undervisningen alene. Først på ballerne, behørigt overvåget af voksne, dansede de unge piger og mænd sammen.

Det er en af byens officerer, kaptajn Schönberg, der med holdning, elegance og flagrende lommeklud fra frakkeskødets lomme introducerer trinene for de to piger, begge klædt i den almindelige dragt for ukonfirmerede, unge piger: ikke helt gulvlang kjole hvorunder mamelukkernes vide bukseben ses. Musikledsagelsen til undervisningen leveres af skrædder Rée.

Undervisningen foregår i katedralskolens nye gymnastikhus fra 1848/49. Frederik Visby viser på billedet en bom samt to klatrestænger, et klatretov og et klatrenet, der fra lodret stilling nu er trukket ud til siden i salen. I baggrunden står en såkaldt hest. Det er alle redskaber, der indgik i J.C.F. Guts Muths tyske gymnastikform, der med V.V.F. Nachtegall som dansk bannerfører var blevet gjort obligatorisk for drenge i alle skoler med den nye skolelov af 1814. Ligesom svømning var gymnastik blevet indført på katedralskolen i begyndelsen af 1800tallet. Salen har kunnet oplyses med en olie- eller petroleumslampe, der hænger ned fra det høje loft.[117]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Captain Schönberg i Latinskolens Gymnasik-Sal.
Skrædder Reé som Dandselærer –

Kaptain Schönberg i Latinskolens Gymnastiksal, Skrædder Ree.

H. 26.8 cm., B. 15.2 cm.

Teaterrekvisitter leveres retur

Det daværende Aarhus Teaters rekvisitsamling kan ikke have været stor. Altmuligmanden, Johnsen, er her sammen med sin kone ved at bringe diverse lånte beklædningsgenstande, musikinstrumenter, våben med mere tilbage til ejerne. Transporten sker åbenbart nemmest ved, at man iklæder sig stadsen. Den statelige teaterdirektør, Miller, optræder elegant i lys, sommerlig diplomatfrakke og lys høj hat.

Der blev bygget private teatre i flere provinsbyer i 1800tallets første halvdel. J.P. Miller købte teatret i Århus i 1851, havde ansatte skuespillere og moderniserede i 1854 teaterrummet, så det kunne rumme ca. 700 personer.

Teatret blev indrettet i 1816 i Kannikegade på den grund, hvor senere Postkontoret blev opført. Overfor lå bispegården, dens have og nogle småhuse, hvor det nuværende Aarhus Teater ligger. Længere oppe ad gaden boede chefen for dragonerne, oberst Juel. Her er nu Bispetorvs parkeringsplads. For enden af Kannikegade ses Hotel Skandinavien på Skt. Clemens Torv, et af byens store hoteller. Det forsvandt i 1960erne til fordel for et moderne bankbyggeri.[118]

Frederik Visbys erindring spiller ham i øvrigt her et puds. Der lå flere bygninger mellem teatret og oberst Juels have.

Frederik Visbys egne kommentarer:
Naar Saisonen i Kannikegade afsluttes.
De laante Rekvisitter afleveres ved Ægteparret Johnsen (Thalia's „Smaa" d. „Stedbörn) efter Anvisning af R. P. Miller.
For Enden af Gaden Hotel Skandinavien.
t.v. General Juuls Gaard, og Indkjörsel til Bispegaarden. –

Naar Sæsonen i Kannikegade afsluttes. De laante Rekvisitter afleveres ved Ægteparret Johnsen efter Anvisning af Direktør Miller. Muren foran Bispegaarden, General Juuls Gaard; for enden af Gaden Hotel Skandinavien.

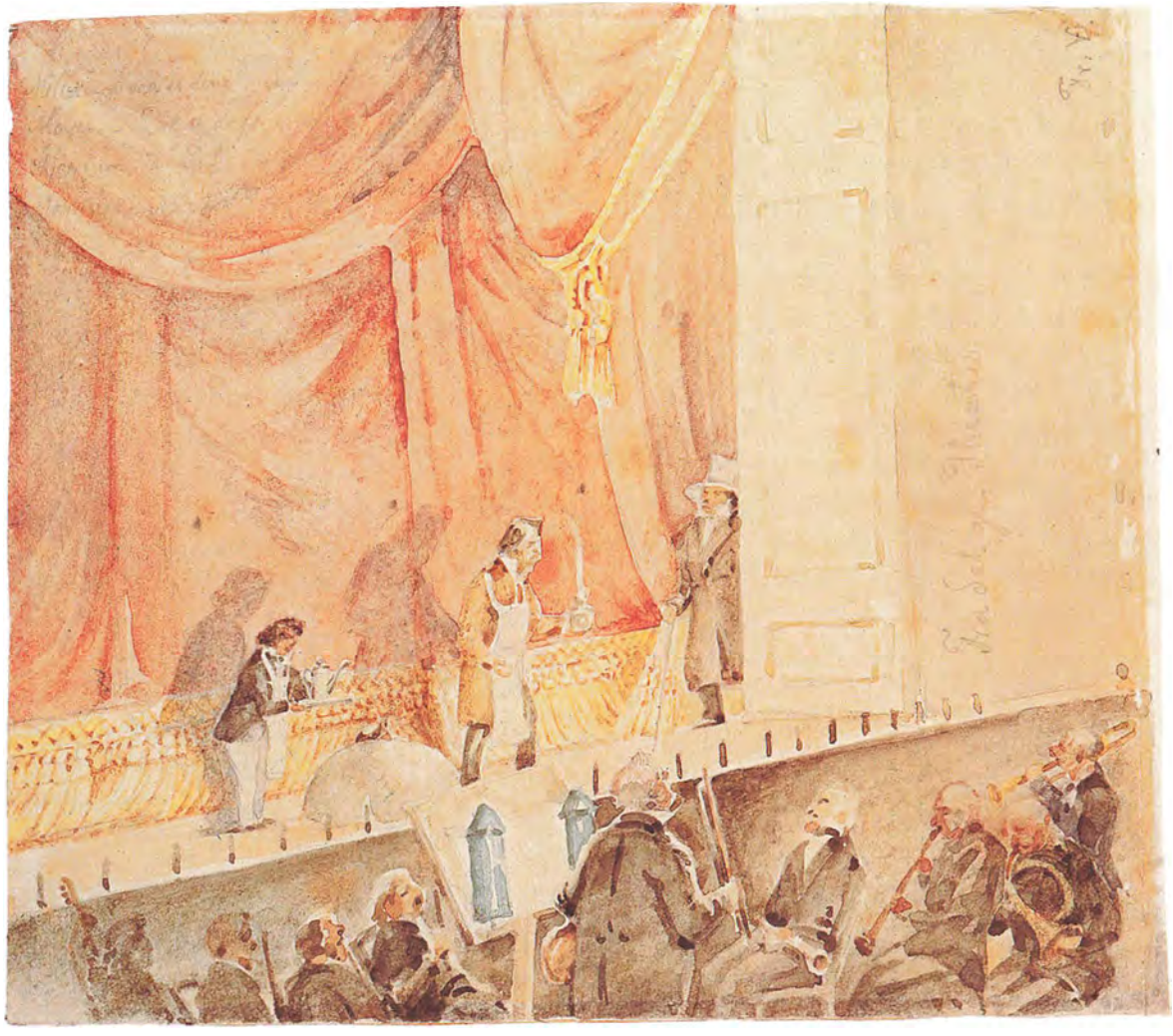
H. 14,5 cm., B. 26,4 cm.

Modernisering – med moderation

Vi er i det gamle Aarhus Teater i en åbenbart ikke ualmindelig situation: orkestret kan ikke se noderne, fordi der mangler olie til lamperne! Til højre på scenen står teatrets direktør, J.P. Miller, og undrer sig over, at aftenens stykke, Th. Overskous populære syngestykke fra 1836, Capriciosa, ikke er kommet i gang. Midt for står blikkenslager Meyer med en lygte, og til venstre kommer teatrets altmuligmand, Johnsen, med en oliekande for at fylde olielamperne op – mens orkestret under ledelse af musikdirektør Schiørring roligt afventer processen.

Ved moderniseringen i 1854 indlagde J.P. Miller blandt andet gaslys. Moderniseringen var åbenbart ikke nået til belysningen i orkestergraven, hvor musikernes noder blev oplyst med olielamper.[119]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Prolog til Capriciosa med Hr. Adami som Kakadue:
Miller: Hvad er det, lille Meyer?
Meyer: Det er de bandsatte Veier (Væger)
Skjørring: Vi kan ikke se og ikke Takten holde
Johnsen: (snøvlende) Neh, for der er inte mere Olle.
Stormende Bifald. Johnsen frem.)

Kong Frederik VII besøger Århus

Århus havde besøg af Frederik VII et par gange, men det må være kongebesøget i juli 1852, Frederik Visby kan huske. Århus by var pyntet med æresporte, byen var illumineret, der var officiel middag i katedralskolens festsal – og der var fest i Risskov, som vist på dette billede.

Det er en dejlig sommerdag, kongen og hans hustru, grevinde Danner, besøger traktørstedet Skovfogedhuset, og mange af byens borgere er draget i skoven for at hylde det høje par med hurraråb. Store drenge er steget til vejrs i et træ eller op på taget af et skur. Dragonerne med hjelme og mørkeblå uniformsfrakker er opmarcherede til venstre, og ved kareten står fem af byens honoratiores og hilser ærbødigt, mens kongen lidt kluntet stiger ud af landaueren, hvor grevinden stadig sidder. Kun et enkelt medlem af borgervæbningen har fundet vej ud til Risskov; han står til højre i billedet.

Det er ikke aften, men der er alligevel tændt kulørte lamper i træerne, og store fakler lyser op på pladsen. Der ligger begkranse parat, så man kan holde faklerne i live længe. Det kan nok være nødvendigt, for de blev ifølge Frederik Visby tændt alt for tidligt, allerede kl. 5 om eftermiddagen. I døren til traktørstedet nejer værtinden allerede for det høje par. Lysningen i skoven er pyntet med Dannebrogsflag. Det blev faktisk først i 1854 ved lov tilladt almindelige borgere at flage med nationalflaget, men i årene efter treårskrigen 1848-50 var det blevet så almindeligt at bruge Dannebrog ved festlige lejligheder, at regeringen i 1854 – tøvende – gav efter og lovliggjorde det.

Også byens damer optræder nationalt iført hvide kjoler med røde bælter. En så demonstrativ nationalisme var kun undtagelsesvis slået igennem i hele klædedragter allerede i 1852, men farvekombinationen kan ses i tidens kvindedragter.[120]

Frederik Visbys egne kommentarer:

IN MEMORIAM.:
Vort communale Rôyoffer i Riisskov
For
Hans kongl. Majestæt „Kong" Fred d VII (d. Digre)
Hendes Naade Grevinde Danner
Berling
Sally
x) p.p.
Anno Domini
MDCCCLII.?)

x) Det venlige Skovfogedpar
d: tætte Skov
solide „Ostemad"
Toddy! Keglebane! Sang!
At de tjenstivrige „Dunke" stak Fyr" c. Kl. 5. Eftm var ei efter Programmet og til Damernes Forfærdelse! Men – man bar Korset med – Anstand. – (Som da Fred: syvtal steg af Vognen!)

Kong Frederik VII ved Skovfogedhuset i Risskov. De tjenstivrige „Dunke" stak Fyr paa Faklerne allerede Kl. 5 om Eftermiddagen.

H. 18,0 cm., B. 30,7 cm.

Byens hverdag

Frederik Visby havde øje for tilværelsens pudsige situationer som for eksempel katedralskolelæreren, hvis middagsmad nær blev spist af katten, og har erindret mange af dem i sine akvareller. Men også almindelige hverdagsscener har han husket som vaskekonen ved åen, kvinden, der tørrede vasketøj på en af byens kirkegårde og lignende. Mange af situationerne er fint sansede og husket, og med farver og detaljer gives der oplysninger om for eksempel tidens klædedragt hos flere sociale lag.

Kirkegården som tørreplads

Et for os i dag uvant syn: der tørres tøj på kirkegården. Men byernes kirkegårde var nogle af de få steder, hvor der var åbent rum, så jævne folk kunne tørre tøj. Kvinden står med opkiltede skørter. Tørresnoren er sænket, så hun kan nå den, men den kan hæves, ved at grentvejen rejses op i lodret stilling. Det var folk fra de nærliggende gader, for eksempel Mejlgade, der brugte Skt. Olufs kirkegård til at tørre vasketøj på.

Kirkegården havde betjent Skt. Olufs kirke, der imidlertid var styrtet sammen allerede i 1548. Kirkegården lå nord for domkirken i Mejlgades inderste forløb, og den gik helt ned til stranden. Korset, der ses midt i billedet, blev rejst i 1847 som erstatning for et ældre, der efter traditionen skulle være over den hellige Niels, af Frederik Visby fejlagtigt opfattet som Skt. Olufs grav. Som vanligt er de enkelte grave ikke markeret på anden måde end ved en sten lagt direkte i græsset. Brugen af kirkegården ophørte omkring 1810.[121]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Sanct Olufs Kirkegaard, som Törreplads – t.h. for Korset Sct. Olufs Grav.
Eneste!

St. Olufs Kirkegaard som Tørreplads.

H. 9,9 cm., B. 16,0 cm.

Ved vandpumpen

Kun større bygårde havde egen vandpost. Derfor var der rundt om i byen offentlige vandpumper, og en sådan stod åbenbart på hjørnet, hvor Kannikegade løber ind midt i Skolegade med domkirken i baggrunden. Der skulle dagligt hentes meget vand til husholdningerne, og vandpumperne var et hyggeligt mødested for tjenestefolkene. Det var tungt arbejde at hente vand, for træspandene vejede i sig selv. En karl med træsko og kasket bærer en spand over mod fortovet i Skolegade, mens tjenestepigerne med forklæder og huer pumper vand og snakker imens.

Skolegade løber nordpå mod Domkirken. Det karakteristiske, spidse hjørne ved Kannikegade er endnu i dag genkendeligt i gadebilledet. Da det nye Aarhus Teater blev bygget i 1900, blev det placeret i spidsen på denne trekantede grund. Til venstre må det være lidt af bispegården og dens gårdsplads, der ses.[122]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Hiörnet af Skole- og Cannikegade.
Skibbys Eiendom. – vis a vis boede Kjöbmand Agerup, – senere Snedker [ulæseligt navn].
t.h. Gluds Eiendom; dernæst, Cancelliraad Rasmussen. Skrædder Schiörring. Weinschenck. Smed Nielsen. Sadelmager Lövgren og Conditor Bahr.

Hjørnet af Skolegade og Kannikegade, Skibbyes Ejendom, til højre Gluds Ejendom, dernæst Kancelliraad Rasmussens.

H. 11,0 cm., B. 18,0 cm.

Sparekassedirektøren og låneren

Et tableau uden for sparekassen med en velnæret borger, der med skrævende ben og iført lys frakke og høj sort silkehat lytter mistroisk til den ydmyge herre i træsko, sort vadmelstøj og kasketten beskedent mellem hænderne. Den gammeldags klædte tilhører med lang pibe, pelsforet hue og frakke med mange sølvknapper blander sig, men til fordel for hvem? At det er en økonomisk transaktion fremgår af Frederik Visbys undertekst.

Sparekasser var blevet oprettet i mange provinsbyer i første halvdel af 1800tallet. De var oprindelig tænkt som opbevaringssted for tjenestefolks og andre småfolks spareskillinger. Spare- og Laanekassen i Århus åbnede i 1839 i Mindegade, og fra starten var auktionsholder Chr. Peter Hertz, Store Hertz kaldet, kasserer og leder. Det må være ham, Visby hentyder til i sin billedtekst.[123]

Frederik Visbys egne kommentarer:
[på forsiden] *Udenfor Sparekassen Mindegade (Hertz)*

Udenfor Sparekassen i Mindegade. = (Hertz).

H. 23,0 cm., B. 18,0 cm.

Der sælges kartofler fra småbåde

En lille båd er sejlet så langt ind i byen, som man kan komme, helt frem til Mindebro. Her sælges kartofler i sække- og kurvevis, men tjenestepigen på broen synes dog mere optaget af den indsmigrende sømand i søstøvler.

Mindebro er i sin gamle skikkelse med træbelægning, som den beholdt frem til 1890erne. Husrækken er Skolegades nordøstlige side, hvor den sydøstpå fortsætter ud i husrækken på gaden Revet. Der er mange butikker i kvarteret her tæt på havnen. Til venstre ses J.P. Seiersens skibsekviperings- og kolonialhandel. I det lave hus midtfor broen er der udsalg af alt fra manufakturvarer til isenkram. Varerne er udstillet både i vinduerne i butikken til venstre og uden for huset, hvor de hænger på væggene og står op ad muren. Boligen er til højre for butikken med egen indgangsdør. Helt ude til højre er endnu et udsalg. Er det mon en kobbersmed? Yderst til venstre på hjørnet af Aagade og Skolegade ses et hus fra 1851, skræddermester H.F. Baess' moderne, treetages hus med rundbuede vinduer i stueetagen. Det blev i folkemunde kaldt Pressejernet.

Åen blev overdækket i 1938-39 og det sidste stykke fra Dynkarken ud til Mindet så sent som i 1956-58, og gaden Revet forsvandt. Pressejernet og nogle af Skolegades andre huse eksisterer stadig.[124]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Mindebro. Kartoffel-Prang.
t.h. „Persejernet". Skrædder Baes s Eiendom.
Consul Seiersens do.
N.N.s do. *begge nu nedrevne*
Smed Kvists do.

Kartoffelprang ved Mindebro, til venstre Persejernet.

H. 18,0 cm., B. 24,7 cm.

Ridende bud

Der kommer ridende bud til smakkekasserer Møller, der bred og mægtig står i porten til sin gård i Skolegade. At han er tilknyttet et maritimt erhverv antydes af sømanden, der med hænderne i siden lytter til stafettens melding om, hvor mange heste, der skal fragtes med smakken til Kalundborg. En gammeldags klædt mand med pibe i munden følger interesseret med i handlingen.

Smakker var mindre skibe med åbne lastrum midtskibs, der egnede sig godt til for eksempel kreaturtransport eller transport af større genstande. Der var regelmæssig smakkesejlads mellem Århus og Kalundborg.

Husrækken ligger lige øst for domkirken, men kirken ses ikke, kun den yderste ende af muren om bispegårdens have. Gaden er Skolegades nordligste ende, der hvor Skolegyde går ned mod vandet, og hvor katedralskolens store bygning afslutter gaden. Gaden fortsætter ind i Mejlgade, der ligesom Skolegade var en af byens vigtige gader med store købmandsgårde. Huset, der her stikker frem fra venstre, er den østlige del af stiftsprovstegården.[125]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Smakkekasserer W. Möller. „Amager=Jahn": (hans betroede Mand)
Stafet (A sku helsen fra Las Buus po Kaies=Marked, tho saa kjenner nok Smakk=Kasseren hvormanne". (:Heste at fragte til Kallundborg)
A sku nok hæjes föst ha sö „Go Muen"!
Skolegade nær Skolegyde.

Smakkekasserer Møller, Amager Jahn, hans betroede Mand.
Stafet: „A sku helsen fra Las Buus po Kaies Marked, tho, saa kjenner nok Smakk-Kassereren hvomanne (Heste at fragte til Kallundborg). A sku nok hæjes føst ha sø: „Go Muen!"

H. 11,6 cm., B. 14,4 cm.

Nyheder udveksles

To naboer mødes. Købmand Leth er – iført tøfler, hjemmekalot og lang pibe – i en fart kommet ud af sit hus for interesseret at lytte til sidste nyt. Manden i den blå kittel, Henrik Blanck, var nemlig en af de mest velorienterede. Blanck var faktor, det vil sige teknisk leder, på Aarhuus Stiftsbogtrykkerie, der havde til huse i købmandens nabohus, Mejlgade 48, hvor blandt andet også Aarhuus Stiftstidende blev trykt. Købmand A.C.J. Leth havde siden 1838 drevet en alsidig købmandshandel i Mejlgade 46.

En kvinde i stueetagen følger – dårligt skjult af de røde gardiner – interesseret samtalen ved gadespejlet, og også på første sal er kvinden ved de blå gardiner ikke uden interesse i samtalen på gaden.

Den lille smøge på billedet er Snævringen, der forbandt Mejlgade og Studsgade, og de to huse på billedet må derfor være Mejlgade 45 og 47.[126]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Ved Snævringen. Kjöbm: Leth modtager „sidste Nyt" ved Byens „Factor" Blanck.

Ved Snævringen: Købmand Leth modtager sidste Nyt ved Byens Faktor Blunk.

H. 12,9 cm., B. 12,2 cm.

Tidlig morgen i Skolegade

Konditor Weinschenck synes at leve op til sit navn. Han følger tre lettere berusede herrer til døre med en let bekymret hilsen: Godmorgen, kom nu godt hjem ... og rækker den ene af herrerne hans stok. Scenen udspiller sig lidt nede i Skolegade, hvor Weinschenck fra 1849-1851 havde sit konditori i et hus, der i 1900 måtte vige pladsen for det nuværende nr. 11. Konditoriet kunne åbenbart betjene sine gæster med mere end kaffe og kager. Visby antyder, at der både blev spillet og drukket i konditoriet. Smeden i nabohuset er kommet frem i døren for at se på postyret. En mand med en skubbekærre og en pige med indkøbskurv fuldender morgenidyllen.

Skolegade var en af hovedtrafikårerne til havnen, men dens tilstand er ikke for god, nærmest en jordvej med tydelige hjulspor og dybe rendestene. Rendestensbrætter fører ind til de smalle, brolagte fortove.

Billedet ses mod nord frem mod domkirkens østende, der dominerer over den lave bebyggelse. I baggrunden lukker provstegården for blikket videre nordpå ad Mejlgade. Haven til venstre bag muren hørte til bispegården, hvis ene gavl rager op.

Småhusene til venstre blev nedrevet for at give plads for Aarhus Teaters nye hus fra 1900, men flere af de ældre huse er endnu i dag bevaret på gadens østlige side.[127]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Conditor Weinschenck (Skolegade) lukker sine Spillegjæster ud. (faderligt: Go – maaren! Kom nu godt hjem! Go – maa-ren.) Eiendommene t.v. i Bill. tilhörte: Skrædder Sögting. Conditor Weinschenck. Smed Nielsen. Sadelmager Lövgrens Enke.

Konditor Weinschenck i Skolegade lukker sine Spillegæster ud med et faderligt: GoMaaren! kom nu godt hjem --- goMaaren!

H. 25,1 cm., B. 17,2 cm.

En vaskepige på Stentrappen ved Aagade

Sceneriet på billedet hænger sammen med Århus å, selv om den ikke kan ses på billedet. Pigen i særkeærmer og med opbundet skørt og vasketøjskurv i armene er på vej op ad trappen. Hun kommer nede fra åen, hvor hun har skyllet tøj. Det var almindeligt, at man brugte byernes åer til vask, og flere steder langs Århus å gik der gyder med skyllepladser eller tvættesteder – og bådebroer – ned til den.

Husrækken ligger langs Aagades, nuværende Åboulevardens, østlige side frem mod Immervad. Denne del af åen var omkring 1850 ikke længere en del af den egentlige havn, men der er alligevel et maritimt islæt i billedet med de to sømænd, der er faldet i snak ved Stentrappens gelænder. Pakhuset øverst til højre blev benyttet som stald af Hotel Skandinavien, der lå lige bagved på hjørnet af nuværende Skt. Clemens Stræde og Skt. Clemens Torv.[128]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Stentrappen.
Man skyllede dengang Töi i Aaen.
Pakhuset benyttedes som Stald for „Hotel Skandinavien". (Jensen.

Stentrappen. Man skyllede dengang Tøj i Aaen.

H. 14,1 cm., B. 18,0 cm.

Hos frisøren

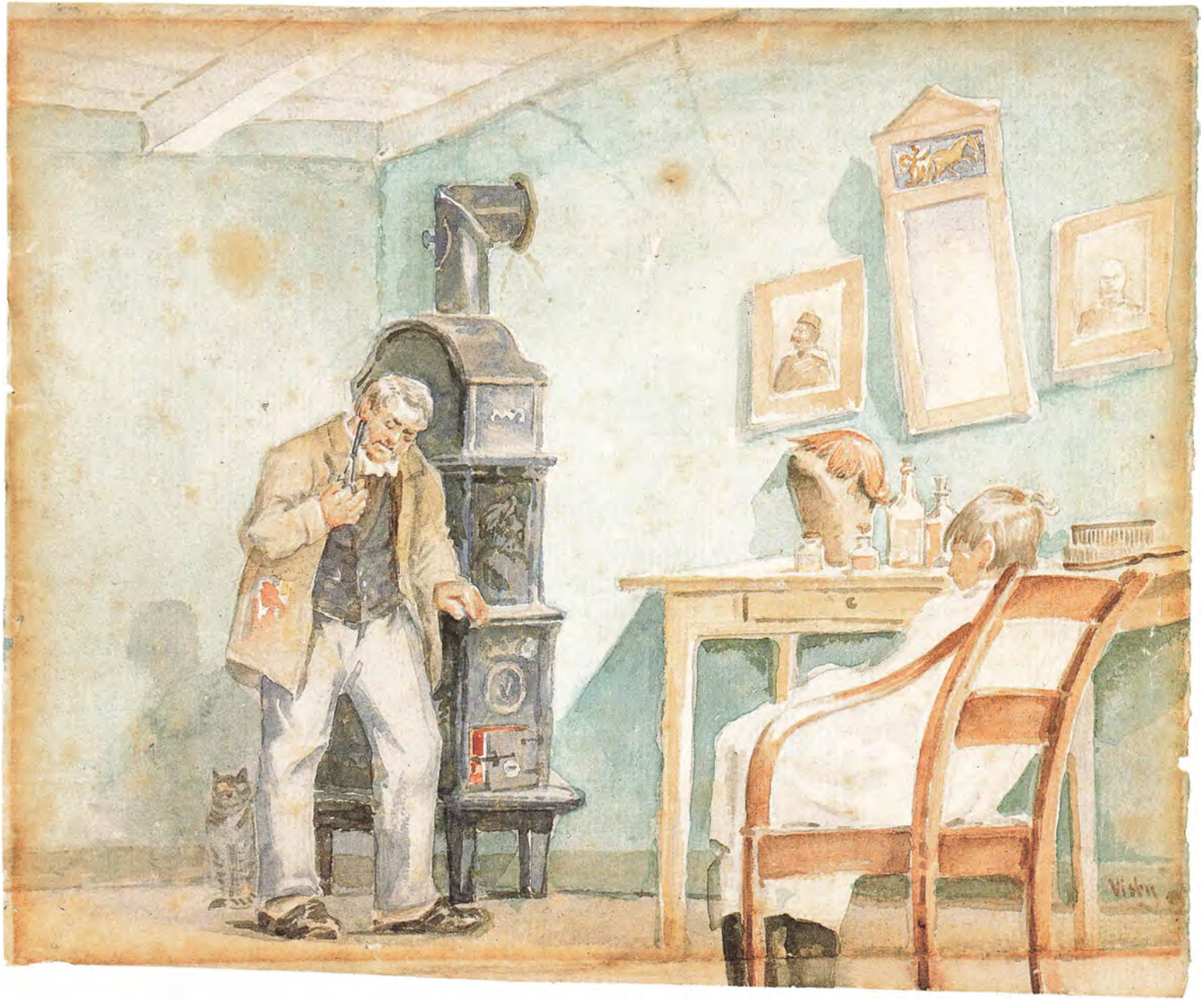
Barberer og frisører er gennem tiden ofte blevet opfattet som nyhedskræmmere, også frisør Geisler med blikket beskedent slået ned. Geisler er åbenbart ved at berette en del af interesse for den unge Frederik Visby, før han begynder at klippe med saksen i højre hånd.

Geislers frisørstue er ikke særlig fornem, den virker her i begyndelsen af 1850erne nærmere nedslidt og gammeldags med det skråthængte empirespejl og den treetagers vindovn, formodentlig fra slutningen af 1700tallet, ligesom væggenes grønne farve også peger bagud. Klipningen foregår i et almindeligt stueinteriør med jævne møbler. Det er kun et par børster, nogle flasker med forskellige olier og en parykblok, der viser hen til mandens profession. Frisøren selv er også i almindeligt dagligtøj, tøfler, vest og sort kravetøj samt jakke med den røde lommeklud stikkende ud af lommen.

Geisler var ikke uddannet frisør, men havde åbenbart lært sig noget af faget. I 1837 reklamerede han i Aarhuus Stiftstidende med, at han også fremstillede damekrøller. Det var netop i 1830-40erne meget moderne med flere rækker – undertiden nødvendigvis falske – slangekrøller på hver side af ansigtet. Geisler var i øvrigt i samtiden berygtet for sine uvederhæftige, men ofte morsomme historier.[129]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Friseur – og Newsmonger – Geisler tager min gjenstridige Lok under Behandling. – En mig da ukjendt Process –

Frisør og Newsmonger Geisler tager mine genstridige Lokker under Behandling.

H. 17,2 cm., B. 20,4 cm.

Hovedrengøring af arvegodset

Den unge katedralskoleelev Frederik Visby boede en tid i det pensionat for skoleelever, de to frøkener Lewerkhuusen havde indrettet i deres barndomshjem i Rosensgade. Her opretholdt de to frøkener forældrenes, den gamle oberstløjtnant C.F.V. Lewerkhuusen og hustrus hjem, efter disses død i begyndelsen af 1840erne. Det er da også genstande af et 1700tals præg, der engang i 1850erne bliver udsat for den årlige hovedrengøring.

De to søstre skildres markant forskelligt, den ene lille og rund, den anden høj og mager. Begge er udstyret med remedier til rengøringen, og begge er behørigt iklædt forklæde. Bord, bænk og stol er i klar rokokostil, faderens paryk på sin blok er fra slutningen af 1700tallet og den lange stok og den sorte hat ligeså. Uniformsdelene er nok lidt yngre, fra begyndelsen af 1800tallet, hvad knæbukserne og uniformsjakkernes høje kraver kunne tyde på. Også det store, sorte sjal er fra 1800tallets begyndelse. Både oberstløjtnanten selv og siden hans døtre har hæget om tingene.

Det er åbenbart hele huset, der skal have en omgang. I skønsom blanding er bøger, breve, sjaler og olmerdugspuder bragt ud til luftning, bankning og soling for at fjerne støv og utøj. Tørresnoren er interimistisk bundet op i det store træ og på midten understøttet af en lang gren med tveje i den ene ende, så den kunne løftes højt op, når tøjet var anbragt.[130]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Gamle Minder! Klenodierne soles ved Hedvig og Pauline Lewerkhuissen. (Et ganske vanskeligt Navn at udtale for jydsk Tunge.) I Faderens (Oberst L s) ret talrige Böger om Fortification m.m. skreves Navnet Lewerkhuuisen. (Vel hollands?)
Smidts i Tarskov-Mölle spurgte mig (til min Blusel) idet jeg traadte ind i et Selskab til mine Frknr Lever Vito s Befindende. – Blodröd!

[med anden skrift?] *Hos Kgl. Vejer Sergent H.F. Frederiksen Dynkarken].*

Gamle Minder. Klenodierne soles ved Hedvig og Pouline Lewerckhuissen.

H. 21,6 cm., B. 25,0 cm.

Sammenkomst på Aagade

En begivenhed, som man må have talt om og moret sig over på Aarhus Katedralskole: En af adjunkterne, Carøe, har købt et par velvoksne rødspætter på havnen, men er på hjemvejen faldet i snak med et ægtepar med et lille barn. Optaget af snakken taber han sine to rødspætter bagud af indpakningspapiret, hvilket skomagerens kat straks bemærker. Skomageren selv er allerede kommet ud af sit værksted, mens hans kone i døren forskrækket vender sig mod sceneriet. Bemærk skomagerens skilt med støvlen.

Scenen er Aagades vestligste stykke på nordsiden frem mod Immervad, i dag Vadestedet. I baggrunden ses Vor Frue kirkes spir og til venstre herfor gavlkvisten på købmands Hammershøjs gård. Det er sommer, og et par af husene har spændt markiser op over vinduerne. Er det gulvsand, der fra ladvognen bringes ind i huset til den unge pige med kosten?[131]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Aagade, hvor Adjunkt Caröes Rödspætter vare godt paa Veje til at gaa i Katten!

Aagade. Adjunkt Carøe's Rødspætter er godt paa Veje til at gaa i Katten.

H. 18,2 cm., B. 24,3 cm.

Ved åen en tidlig morgen

Der er ikke meget liv på Aagade, kun to mænd er ved at mudre åen op. Er det en tidlig morgen?

Frederiks bro til venstre i billedet var en moderne og elegant bro af granitkvadre fra 1839. Den forbandt Frederiksgade og Immervad. I Immervad ses til højre en stor gård med bred facadekvist. Den var ejet af købmand J.P. Hammershøj. Husrækken til højre lå i den del af Aagade, der nu hedder Vadestedet.[132]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Frederiksbro. Hammershöjs Eiendom.
Aalebondens Vogn, Azurblaa!–
Pumpe for „Sugeværket". Opmudring af Aalöbet.

Frederiksbro Hammershøjs Ejendom, Opmudring af Aaløbet.

H. 12,0 cm., B. 22,7 cm.

Ved Vor Frue kloster

Der er ingen trafik på gaden bag Vor Frue kloster. Billedet viser den nuværende Klostergade set mod vest. Porten midt i billedet fører ind til den have, der hørte og hører til Vor Frue kloster. Det må være friskolen, hvis røde tag ses midt i billedet.

I middelalderen tog klostrene sig af syge og fattige. Efter reformationen i 1536 blev Vor Frue kloster omdannet til „Hospital". Med støtte fra især private og byens fattigskat husede det fattigfolk helt frem til 1870, hvor Fattiggården på bakken i Vester Allé blev bygget.

Vor Frue kloster går tilbage til 1200tallet, hvor tiggermunkeordenen dominikanerne, også kaldet sortebrødrene, påbegyndte det klosteranlæg, der i noget ændret skikkelse har overlevet til i dag. Flere gamle bindingsværksgårde og –huse har overlevet på denne gadestrækning højre side. Gaden Tangen er indgået i Klostertorv.[133]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Hospitals-Porten m.m. (t.h. „Kragereden".) set fra „Tangen.

Hospitalsporten m.m., til højre Kragereden set fra Tangen.

H. 10,3 cm., B. 11,8 cm.

Danmarks ældste svalegang

Billedet viser en bindingsværkslænge set fra gårdsiden. Der er adgang til stueplanet direkte fra gårdspladsen, mens adgangen til næste etage sker ad en trappe op til den lange forbindelsesgang, svalen.

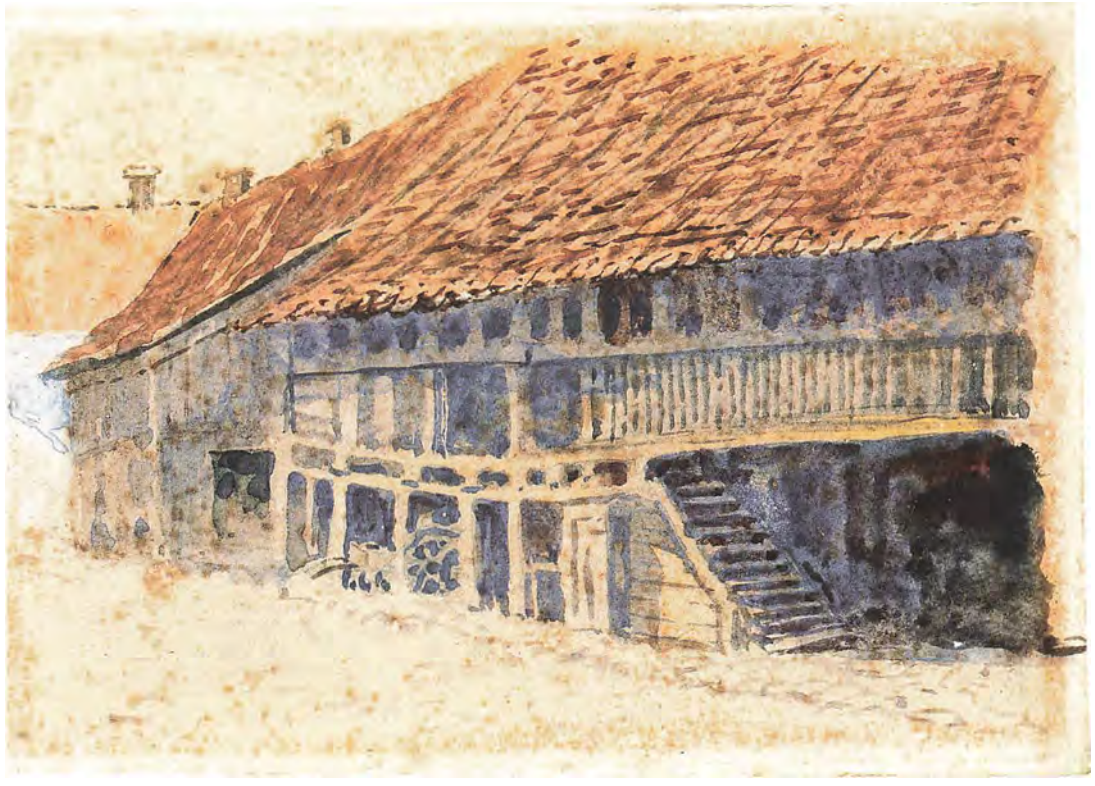
Frederik Visbys oplysning *Marcus Bechs Gaard* afslører, at der er tale om en længe i den store købmandsgård, der strakte sig i gaderne Borgporten og Badstuegade. Købmand og fabrikant Marcus Galten Bech havde erhvervet gården i 1821, men længen er meget ældre, opført af rådmand Povl Pedersen Skriver i 1593.

Gården blev nedrevet i 1916, men 10 af fagene fra gårdens ældste del i Badstuegade, som ses her, blev – inklusive et stykke af svalegangen – overdraget til det nyetablerede museum Den gamle Borgmestergaard, senere Den Gamle By. Her blev de genrejst i 1946 med den lille stump svalegang, der er det ældste eksempel på en svalegang af den konstruktion i Danmark.

I Århus centrum lå i Frederik Visbys barndom i 1850erne stadig mange store købmandsgårde fra årtierne omkring år 1600. Den almindelige økonomiske stagnation i de næste par århundreder havde bevaret disse, også selv om der var blevet bygget nye gårde.[134]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Badstuestræde Marcus Bechs Gaard. Aarhus. 4 Dage før Jul.

[Ingen undertekst]

H. 10,0 cm., B. 14,5 cm.

Bønder, borgere og andet godtfolk

Til trods for den adskillelse, der var mellem land og by i 1800tallets første halvdel, var der alligevel mange bønder i byernes gadebillede. Bønderne kom ind til byen, når de skulle afsætte deres overskudsproduktion af især animalske og vegetabilske produkter. Uden den ville byens folk være ilde stedt, da byerne langt fra var selvforsynende med fødevarer. Der var derfor en livlig trafik ud og ind gennem byernes porte. Her blev bønderne standset for at erlægge en afgift, konsumtionsafgiften, af de varer, de førte ind til byen for at sælge. Portene blev overflødige, da konsumtionsafgiften blev afskaffet i 1851, og de blev alle revet ned.

Omvendt måtte bønderne også til byen for at købe ind hos købmanden af de produkter, der ikke kunne fremstilles i de ellers selvforsynende landbohjem. Det kunne for eksempel være salt, tjære, industrielt fremstillede modestoffer og lignende. Købmændene var de mest fremtrædende af byens borgere, men industriens iværksættere begyndte at præge billedet.

En lille del af borgerne i Århus tilhørte det jødiske samfund, der i 1838 talte 53 personer, men det var stort nok til, at der kunne dannes en egen menighed, der krævede 10 voksne, mandlige medlemmer. Den religiøst indsigtsfulde købmand, Hartvig Philip Rée, oprettede den første synagoge i sit eget hus i Vestergade.

Fra 1807 benyttede jøderne i Århus begravelsespladsen i Randers, der havde Jyllands største jødiske menighed. I 1824 fik Århus' jøder deres egen jødiske begravelsesplads over for byens nye kirkegård uden for Frederiksport. Da jødiske begravelsespladser ikke må nedlægges, kan den stadig ses i Frederiks Allé over for Musikhuset Aarhus.[135]

Der var mange maleriske typer i de danske byer: farverige, festlige, snurrige, originale eller ynkelige personer. Ofte fik de maleriske øgenavne.

Yderst i Studsgade

Nogle toldbetjente undersøger et par bøndervogne for smuglervarer. Bønderne skulle betale afgift for varer, de førte ind til byerne for at sælge. Man kunne skjule mange skinker og lignende i et læs hø, så betjentene stak med lange jernspyd i læsset for at afsløre eventuelle skjulte varer. Betjentene er uniformerede, mens ægteparret fra landet er i stadstøjet, han med høj hat. Kuskene har dog kasket på. Længere inde ad gaden trækker en mand af med en genstridig gris.

Der var tilsvarende kontrolposter ved byportene ved alle byens indfaldsveje.

Her på Studsgade var selve byporten forsvundet allerede i 1851, da konsumtionsafgiften blev afskaffet, men navnet blev hængende nogen tid om gadeforløbet.

Til højre kommer den lille Vennelyst Bæk løbende vestfra oppe fra bakkerne for at dreje til højre og forene sig med endnu en af de små bække, Borrebækken, lidt længere inde ad Studsgade, der bag i billedet svinger til højre. Gaden ligeud fortsætter ned mod bugten.

På hjørnet ligger en af de gamle købmandsgårde, som i 1838 blev omdannet til gæstgiveriet Hotel Jylland, der skulle fange de rejsende straks inden for byporten. Hotellet blev nedrevet i 1960. Til venstre ses den eneste bygning, der endnu ligger på stedet, købmand Hans Raaes store, grundmurede gård fra 1798. Det er i dag en del af arkitektskolens kompleks. Gadeforløbet hedder nu Nørreport.[136]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Studsgade s Port med „Cisseboden" og „Borrebækken. „Havgyden". (nu?)
Yderst t.h. Sti til Knudriisbakke.

Studsgades Port med „Cisse-Boden" og Borrebækken.

H. 16,4 cm., 24,6 cm.

Ind til byen for at handle

Bønderne er sluppet godt gennem kontrollen hos konsumtionsbetjentene ved Studsgades Port, er drejet til højre ved Hotel Jylland og er nu på vej ind i byen ad Studsgade. Den forreste vogn er på vej ind gennem porten til en købmandsgård fra 1749, kaldet Bækkelund, på grund af sin beliggenhed ved Borrebækken. Som her lå der store tømmerpladser ved flere af byens indfaldsveje i sammenhæng med købmandsgårdene.

Vennelystbækken og Borrebækken mødtes omtrent her ved Bækkelund og fortsatte sammen først under gaden, senere igen frit ned til Mejlgade og ud i bugten.

Bækkelund er i dag sammen med flere gårde i nabolaget fredet og indgår i et smukt bymiljø.[137]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Ved „Möller i Bækken". („Borrebækken".)

Ved Møller i Bækken.

H. 18,3 cm., B. 33,5 cm.

Iværksætterne

To herrer betragter interesseret konsistensen af sæben i det store sydekar. Det er provisor Eiler Mehl og apoteker L.C. Dahlerup, der 1851 havde grundlagt en sæbefabrik i Graven. Mehl, til venstre, er i arbejdstøj med store støvler, trøje og – lidt forbløffende – en fez med lang kvast. L.C. Dahlerup er i almindeligt borgerligt dagligtøj. De to herrer indgik i 1857 også samarbejde om en badeanstalt i byen.

Sæbefabrikken er indrettet i en ældre bygning, og i tønder og kasser står de forskellige ingredienser til sæbefremstillingen: forskellige planteolier og animalske fedtstoffer, kali og natron. På sydekarret, der kan opvarmes direkte, står en skål til sæbeprøver.

Mehl var i det hele taget en foretagsom mand i denne iværksætterperiode. I 1868 grundlagde han den chokoladefabrik, der senere blev til Elvirasminde, og omkring 1861 var han aktiv for oprettelsen af det første kulturhistoriske museum i Århus, der kort efter åbningen modtog hans store møntsamling.[138]

Frederik Visbys egne kommentarer:
E. Mehl. Cand. Pharm: (Provisor paa Löveapotheket og Apotheker L. Dahlerup (fra Thisted) tager Sæbepröve i Fabrikken paa „Graven".

E. Mehl, cand. Pharm., Provisor paa Løveapoteket og Apoteker L. Dahlerup fra Thisted tager Sæbeprøver i Fabrikken paa Graven.

H. 16,5 cm., B. 26,1 cm.

Urtekræmmeren

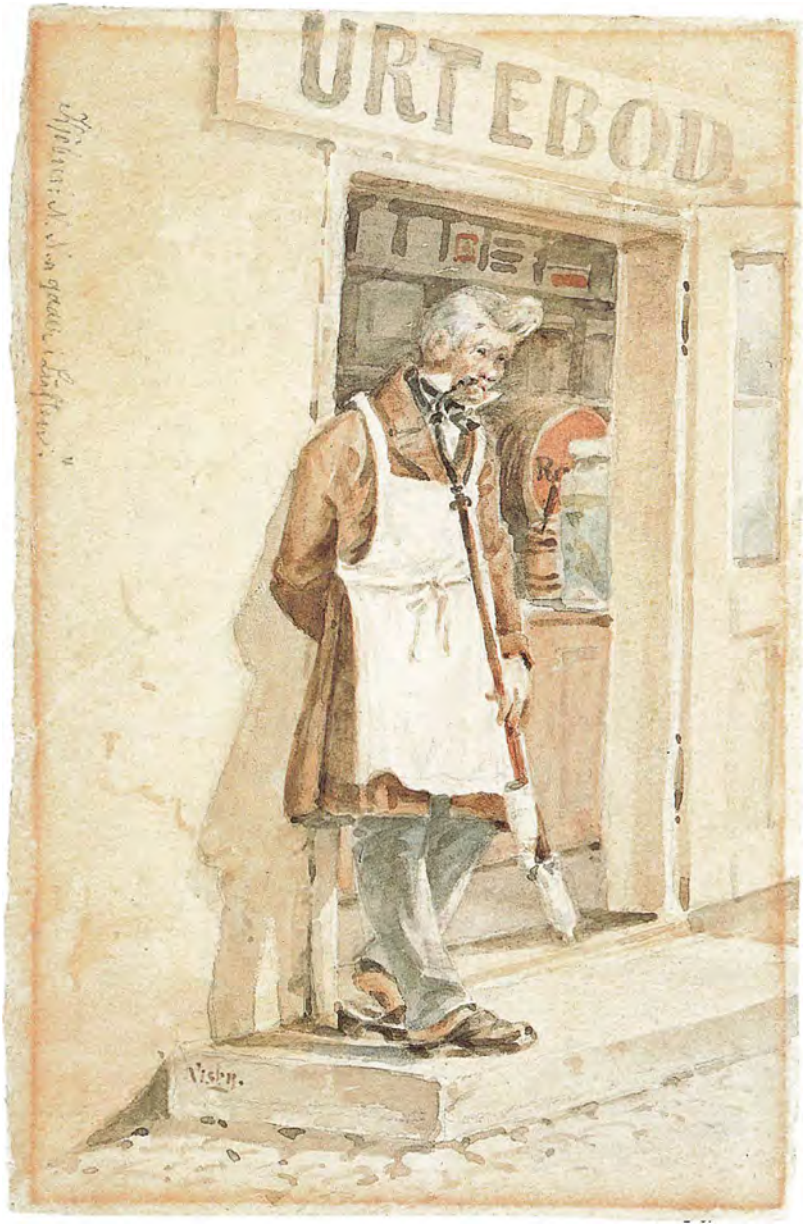
Den lille købmand, eller snarere urtekræmmer, har ikke mange kunder og har god tid til eftertænksomt at ryge på sin lange pibe uden for butiksdøren. Med sit skrøbelige porcelænshoved og med sin store længde er den da også kun til afslappede stunder. Selv er han praktisk påklædt med lærredsforklæde over sin brune klædeskjol og tøfler med lille hæl. Tøflerne brugte man både på gaden og inden døre. Han har sort halsklud bundet om den opstående skjorteflip. Udtrykket „at gå i luften" som Visby nævner i sin kommentar til billedet, betød at trække frisk luft eller at være udendørs.

Man ser ind i boden, hvor der står forskellige blikdåser på hylderne, en bøtte med en ske i på disken, og mest synligt af alt: en tønde rom. Rom kom i store tønder fra Vestindien, hvor Danmark i løbet af årtierne omkring 1700 erhvervede tre små øer, Sankt Jan, Sankt Croix og Sankt Thomas. Rom var egentlig et biprodukt fra den sukkerproduktion, der var øernes væsentligste erhverv.

Urtekræmmeren var detailhandler og havde et ret afgrænset varesortiment, og selv om han handlede med mange af de kolonialvarer, som også de store købmandsgårde gjorde: krydderier, te, kaffe, sukker m.m., var der forskel. Detailhandleren handlede i små partier og fra åben butik, engroshandleren derimod handlede i store partier og fra kontor, mens endelig købmanden drev både handel en gros og en detail og havde et meget bredt varesortiment. Det er nok lidt af en tilsnigelse, når Frederik Visby kalder urtekræmmeren for købmand.[139]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Kjöbm: N.N.. „gaaer i Luften".

Købmand N.N. „gaar i Luften".

H. 15,9 cm., B. 10,3 cm.

En herremiddag på Hotel Royal

Scenen er en herremiddag på byens bedste hotel, Royal. En tjener er blevet afsløret i at have stukket et stykke kylling i lommen på det ene kjoleskøde. Han afstraffes ved at få hældt sovs ned i den anden lomme.

Der er ikke forskel på gæsternes og tjenernes tøj. Begge bærer tidens selskabsdragt, livkjolen, der svarer til vor tids kjole og hvidt. Kvinder deltog kun ved særlige lejligheder i sådanne middage, der ligesom klubberne var mandsdominerede.

Det endnu eksisterende Hotel Royal var indrettet i 1838 og kendt for elegance og bekvemmelighed. Skuespillerinden Johanne Louise Heiberg, der overnattede på Royal i 1871, var dog af en anden mening. Hun fandt omgivelserne larmende og var generet af stank fra hotellets kolossale mødding.[140]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Fred. Larsen og Spiller. „Vil De ha'e Kylling, skal De mæn ogsaa have Sauce!

En gammel Anekdote fra „Gæstgivergaarden „Royal": „Vil De ha' Kylling, skal De 'mænd ogsaa ha' Sauce!"

H. 15,0 cm., B. 23,2 cm.

Købmand Rées romantiske have

For jøder i det danske samfund kunne det være problematisk at helligholde sabbatten som arbejdsfri periode. Den velstående, aldrende købmand Rée har dog ikke haft de problemer; han kunne eventuelt ansætte kristne medarbejdere, der ikke holdt fri lørdag. Her promenerer han under sabbatten i sin store have med datteren Frederikke (af Visby benævnt Maria), mens hans kristne bysbørn arbejdede denne sommerlørdag.

Haven strakte sig på begge sider af Århus å og var berømt i tiden for sine pudsige installationer. På billedet ses den kunstige ruin på åens søndre bred. Der var også et lysthus med en kunstig stork på taget og med et par bønder malet i vinduerne. Rée tillod liberalt byens borgere at promenere i den store have. Selve boligen lå i Vestergade nord for åen, det nuværende Vestergade 11, et af byens mest statelige huse.

Familien Rée solgte huset og haven i 1854. I dag går Åboulevardens sydlige gadestrækning, hvor købmand Rée spadserer, og den romantiske have er afløst af husene omkring og bagved Åboulevarden 47.

Sådanne romantiske haver blev i 1800tallets begyndelse anlagt ved flere herregårde og gav inspiration til velstående borgere. Havde man ikke selv set en af herregårdshaverne, kunne man få inspiration fra de bøger, der udkom om dem. Et ofte brugt element var et udsigtstårn, ofte indrettet som en romantisk ruin.[141]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Grosserer Reé s Have med Ruinen. NB af Brædder.
Reé med Datter Maria (under Sabaten)

Ree's Have med Ruinen, Købmand Ree med Datteren Maria.

H. 22,6 cm., B. 15,4 cn

Synagogen i Århus

Tre herrer er på vej ind i den synagoge, som den jødiske købmand, Hartvig Philip Rée, havde indrettet i ejendommen Vestergade 15. Købmand Rée ejede både Vestergade 11 og 15. Flere af Århus største købmænd var jøder. Rée spillede en betydelig rolle for handelen i Jylland og var den første jøde i Danmark, der blev valgt ind i et byråd.

Den bager Holle, som Frederik Visby nævner i sin tekst, etablerede sit udsalg i Vestergade 15 i midten af 1870erne og lod i 1887-88 det nu stående hus bygge. Det er derfor en pudsig sammenblanding af tid, når Visby bagest i billedet har placeret en bagersvend samtidig med at han viser købmand Rée, der flyttede fra Århus i 1854.[142]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Synagogen paa Vestergade – (nuværende Bager Holles Eiendom).
Grosserer Reé som Rabbiner.
En polsk Trosfælle
Gamle „Dafidtsen". (Vittig om end – obscen.) --- Den kanske dai i Veien [vanskeligt læseligt]
– Hurrah Jöden

Synagogen paa Vestergade i nuvær. Bager Holles Ejendom. Grosserer Ree, Rabbiner, en polsk Trosfælle, i Forgrunden gamle Dafitsen.

H. 18,2 cm., B. 6,9 cm.

En elegantier

En herre i overdrevent elegant, lyst sommertøj, – måske lidt gammeldags. Den lyse, høje hat med den brede skygge med stort svaj, skjorten med høj flip og hvidt, plisseret kalvekrøs, den grønne skødefrakke, de hvide benklæder med strop ned under skoens svang peger alt sammen hen på tiden omkring 1830. Elegancen, der fuldendes med guldurkæde og stor paraply, står i grel modsætning til, at herren ifølge Frederik Visby i virkeligheden er ude for at finde nogen, der vil spendere en gratis frokost på ham.

Visby afbilder samme herre på det næste billede. Han kan efter al sandsynlighed identificeres som cand. pharm. Jørgen Gorm, der havde aktier i dampskibet Iris. Ligeledes ses han på billedet, hvor biskop Brammer værdigt skrider ned at trappen ved bispegårdens udgang mod nord mod domkirken, se billedet side 75.[143]

Frederik Visbys egne kommentarer:
„Grovæderen" paa Rov efter Frokost.

„Grovæderen" paa Rov efter Frokost.

H. 18,2 cm., B. 9,1 cm.

Angstfyldt venten

To modsætninger har i kraftig blæst sat hinanden stævne yderst på havnen, lodsen med pelsforet hue og kraftigt, uldent tøj og aktionæren, den elegant klædte herre i lyst tøj, med høj hat og med kikkert for øjet. Den kraftige blæst får hans guldurkæde til at svinge og den røde klud til at blafre ud af skødelommen. Han spejder bekymret ud efter hjuldampskibet Iris, som han har anpart i. Men Iris er endnu ikke i syne?. Aktionæren er cand. pharm. Jørgen Gorm, se billedet side 219.

I sin iver er den elegante herre steget op på en usikker tjæretønde, og med ét går låget ifølge Fr. Visbys kommentar til billedet itu, og han forsvinder ned i tønden. Frederik Visby lader lodsen kommentere, at kun „skyskraberen" stak op over tjæren. Da ordet skyskraber i vor betydning af ordet ikke kan have været anvendt i 1800tallet, hentyder lodsens ord sikkert til en maritim brug af ordet, nemlig et højtsiddende sejl, – her møntet på den høje hat.[144]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Da „Iris" udeblev, og den beængstede Actionair gik i Tjæretönden. Lods Petri tröstede „Havaristen" med „Vel da at Skyskraberen gik klar".!

Da „Iris" udeblev og den beængstede Aktionær gik i Tjæretønden. Lods Petris Røst lød: „Vel da, at Skyskraberen gik klar!"

H. 18,1 cm., B. 25,9 cm.

Mrs. Nobody

Det må være en af Århus' originaler, Frederik Visby her skildrer. Alene øgenavnet tyder på det. Hvis han husker denne gnavent udseende kvinde fra sine første år i Århus i 1850erne, har hun allerede da været gammeldags klædt og derved stukket af fra byens andre kvinder. Hendes blå kjole med de tre rækker flæser forneden kan være fra omkring 1830, og den store solhat er heller ikke efter sidste mode. De lange handsker med de afklippede fingre hører også et ældre modebillede til. Den sorte kåbe kan være lidt yngre. Hun har øjensynligt været på torvet efter porrer og gulerødder.[145]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Mr's Nobody. –.

Mrs. Nobody.

H. 18,1 cm., B. 9,1 cm.

Misantropen
En ældre herre med en vadsæk betragter en stor kurv med grøntsager på torvet: gulerødder, selleri, blomkål, hvidkål og andre gode sager. Han synes ikke begejstret over udvalget.[146]

Frederik Visbys egne kommentarer:
En kjendt Have-Ven.

Etatsraaden paa Verdensmarkedet

H. 18,0 cm., B. 26,0 cm.

Aurora fra Møllestien

Aurora er iført natkappe, særk med trøje over og tøfler, ikke en påklædning, man viste sig udendørs i. Hun har sikkert sovet oppe på loftet. Hun synes på vej ned for at kaste noget ud af døren …! Det syn må have gjort indtryk på den unge Frederik Visby.

Møllestien rummede i 1850erne mange lave småhuse på kun et til to vinduesfag ud over døren. Der har sikkert boet flere eksistenser som Aurora i gadens mere ydmyge huse. Visby boede selv en tid i gaden hos lærer Johan Michaelsen.[147]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Min stadigt indtræffende Morgenhilsen (Aurora) i Möllestien: Herrejeh!

Aurora i Møllestien

H. 11,0 cm., B. 7,5 cm.

En god borger

Frederik Visby viser os her en ældre mand, der promenerer med hænderne på ryggen. Han er iført gråt og sort tøj: grå benklæder, sort vest, grå diplomatfrakke, sort halsklud omkring en høj, hvid flip og kasket med blank, sort skygge. Den uundværlige, røde lommeklud, der stikker ud af skødelommen, er den eneste farveklat. Bortset fra kasketten er det almindeligt tøj for en god borger. Antyder den et tilhørsforhold til søen? Visby røber ikke, hvorfor han har malet ham.[148]

Frederik Visbys egne kommentarer:
[Intet på hverken for- eller bagside. Uden titel 1914.]

H. 19,3 cm., B. 9,5 cm.

Slikmutter

Spjat-Cecilie havde sin bod, et bord ved stentrappen op til købmand Søren Jensens forretning på hjørnet af Lille Torv og Borgporten. Hans vinduesudstilling viser en alsidig blanding af finere fajanceting og grovere isenkramvarer som leblade. En mand er på vej op fra kælderen.

Fra sit bord solgte hun frugt og især slikkerier til børn, åbenbart også kagefigurer. Hvordan tingenes tilstand har været ved dagens ende, udsat for sol og vind og gadens snavs en hel dag, skal moderne renlighedsfanatikere ikke tænke på. Har drengene kun knap penge nok til at betale det stykke stanglakrids, den ene dreng allerede har kastet sig over? Hendes fremstrakte hånd mod den nølende dreng afslører, at hun har krævet kontant afregning.

Spjat-Cecilie er klædt som en arbejdende kone. Hun skulle være udendørs hele dagen, derfor beskytter hun sit ansigt mod solen med en såkaldt helgolænder, en hvid bomuldskyse, der går langt ud over ansigtet og har et nakkeskæg, der beskytter nakken. Hun har et varmende sjal krydset over brystet, hun har forklæde over trøjen og skørtet samt på benene tykke strømper, der åler og endelig tøfler med hæl på fødderne.

Drengene er typisk klædt i træsko, lange bukser, kort trøje og kasket.

Ud over drengene og Spjat-Cecilie selv ses den hvidklædte kalkslager Per Høne med sin store træskovl på billedet. Under kaskettens skygge bærer han en blå skærm, der åbenbart har skullet beskytte hans øjne mod lys.

Spjat-Cecilie er beskrevet af en anden århusianer, Rasmus Nielsen, der erindrede sig sine barneår i byen i 1840erne. Rasmus Nielsens beskrivelse af Spjat-Cecilie er et klart sidestykke til Frederik Visbys tegning. Det er også Rasmus Nielsen, der angiver, hvor hendes bod lå.[149]

Frederik Visbys egne kommentarer:
„Spjat-Cecilie med sit daarende Lager. (Stanglakrits.) Per Höne med de svage Öine og dog Kalkslager.

Spjatcecilie med sit daarende Lager af Stanglakrits, Per Høne med de svage Øjne og dog Kalkslager.

H. 16,4 cm., B. 25,0 cm.

Kaptajn Svane

Der står respekt om kaptajn Svane, som han ruller frem på sine skrævende ben, en gangart, han sikkert har tillagt sig til havs. Den bredskyggede hat og den bryståbne skjorte karakteriserer ham som sømand, men hans hvide tøj med sort silkevest og bred guldurkæde viser ham også som en mand af formue. Manden forrest standser ærbødigt i sin trillen med tønden, så kaptajnen uhindret kan komme frem, matroserne bagved står ret med deres stager – og to ældre mænd morer sig over optrinet. Den ene er gammeldags klædt i støvler og knæbukser, vest og rød halsklud under trøjen og med pelshue på hovedet, – han er nok gammel sømand. Den anden er mere borgerligt klædt med stok og høj hat.

Smakken „Ørnen" har lagt til ved lodshuset yderst i den gamle åhavn. Bagved ses havnefyret på den nye, søndre molearm. Lodsen er gået ud på den høje trappe og spejder med sin kikkert ind i havnen efter skibe på vej ud.[150]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Bras bak for en Fuldrigger! Ay! Ay!
Capt. Svane (Brig „Örnen") tager Landlov!
Da S. mistede sit Fartöj under Stranding paa Vestkysten, var han for svær for Baaden; „saa stak man en Trodse paa mig, og saa böiede jeg præsis som en Vager agter for Baaden i fulde 3 Timer til vi naaede iland. Sandt? Ja Krafi steile mei er'et sandt! Brandstagemei", o s v

Kaptajn Svane fra Briggen „Ørnen" tager Landlov. „Bras Bak for en Fuldrigger!"

H. 22,5 cm.,
B. 20,4 cm.

Ud af byen – og uden for portene

Det var postvæsenet, der endnu i 1800tallets midte tog sig af såvel befordring af personer som af forsendelser af breve og pakker. Det foregik med skib eller vogn. Jernbanen kom først til Århus i 1862.

Til lands rejste man med postvæsenets diligencer og dagvogne eller med private vogne. Postvæsenets diligencer var de mest bekvemme, og det var disse lukkede vogne, der kørte næsten overalt. Men postvæsenet kunne også entrere med private om at betjene ruterne, og her kunne transporten ske i åbne vogne. Rejserne udgik fra købstædernes postgårde, men der var poster undervejs mellem byerne, hvor man kunne blive sat af eller påbegynde rejsen.[151]

I Århus var der syv byporte, alle ved de gader, der førte videre ud i landet og mod oplandets byer. Det var mod nord Mejlgades port ved vejen mod Grenå, mod nordvest Studsgades port ved Randers landevej, ligeledes mod nordvest Munkeport, tilsvarende Vesterport ved vejene til Ringkøbing og Viborg, mod vest Mølleport, mod syd Frederiksport, hvor Frederiksgade gik over i landevejen til Skanderborg, og endelig yderst mod øst Mindeport, hvor vejen fortsatte ud i landevejen til Horsens over Odder.[152]

Rejste man ud af Århus, mødte man snart åbent land. Århus var i 1850erne en ret lille by set i forhold til andre danske købstæder med kun 8.891 indbyggerne i 1855. Både Odense, Aalborg, Helsingør og Randers var større. Byens udstrækning synede heller ikke af meget. Mod nord sluttede byen lidt nord for den nuværende Nørreport, mod vest gik den ud til de nuværende gader Nørregade og Nørre Allé, mod sydvest til det nuværende Folkebibliotek i Mølleparken. Sønder Allé afgrænsede byen mod syd. Ude ved åens udløb strakte bebyggelsen sig ud til lidt syd for, hvor nu badeanstalten i Spanien ligger.

„Uden for byen" var derfor ganske tæt inde på byen set med vor tids øjne.[153]

Postkontoret i Rosensgade

Her ved Postkontoret i den vestlige ende af Rosensgade er diligencen ved at være klar til afgang. Hestene er spændt for, kusken sidder på bukken, en dame hjælpes op af de høje trin af en herre i lang frakke, enormt halstørklæde og kasket med pompon, småpakkenellikerne skal også ind i vognen. Bagved pakker postføreren den større bagage ind i diligencens store bagageboks, og til venstre venter endnu et par herrer, den ene med pelsforet frakke, høj hat og vadsæk. Til trods for al denne rejseaktivitet er det postmesteren, major Johan Joachim von Brechtwold, der skrævende står foran postgårdens port, der er billedets midtpunkt.

Han var en malerisk person, om hvem der blev fortalt mange anekdoter i byen. Han var ikke postuddannet, men af Frederik VII pensioneret fra militæret til en civil stilling, så staten sparede pensionen. Det var en ikke ualmindelig praksis.

Brechtwold har højre hånd fast knyttet om en pengepose, der skal overdrages til postføreren og med diligencen. Bagved kommer en af funktionærerne ydmygt ud med et brev, forseglet med tre røde laksegl samt med en dokumentmappe.

Selve postkontoret lå i den lille, grundmurede bygning til højre for porten. Det er også dette hus, der bærer det officielle postskilt med Frederik VIIs kronede navnetræk. Huset til venstre, hjørnehuset Rosensgade og Volden, er endnu bevaret. Oprindelig var det en bindingsværksgård, men den fik stueetagen omsat i grundmur og førstesalen overpudset i 1833. I dag er hele hjørnekomplekset fredet.

Frederik Visby daterer sceneriet til ca. 1852. Det er næsten rigtigt, idet von Brechtwold blev postmester i 1854.[154]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Posthuset paa Rosensgade. Major Brechwold. som postmester; (vist den Lieutenant B, der i Rytterkampen her ved Aarhus „huggede sig gjennem de omringende Fjender, og derved gjenvandt sin Charge som han havde tabt paa Grund af?). En myndig Herre; selv hans Skygge havde man en vis Respect for, og Johan Michaelsen „hattede" der for usædvanligt dybt, ja, lige ned i Stenbroen.

Udenfor Posthuset i Rosensgade, ca. 1852. Major v. Brechwold, Postmester.

H. 18,0 cm., B. 25,2 cm.

Diligencen passerer Store Torv

Frederik Visby har indsat lidt staffage på det ellers ret øde Store Torv. På torvets nordside kører diligencen forbi gæstgivergården „Royal", der med flere om- og udbygninger har ligget på samme sted siden 1838. Et ægtepar på torvet hilser og vinker. I nabohuset er en elegant kvindelig gæst med parasol faldet i snak med frk. Levin fra modehandelen.

På sydsiden titter Fullings gæstgivergård frem bagest i billedet, derefter følger to statelige gårde på selve Store Torv, numrene 1 og 3, der dog i dag er veget for moderne bygninger.

Rådhusets noble, hvidkalkede bygning fra 1752 skjuler Domkirkens magtfulde, røde munkestensfacade. I rådhusets nordlige fløj holdt garnisonens vagtmandskab til, passende nær også ved Nationalbankens bygning fra 1842, der lå på hjørnet lige over for og på billedet stikker sin afvalmede gavl frem til venstre.

Rådhuset blev nedrevet i 1859, efter at byen havde bygget en afløser for det nord for Domkirken. Dermed var kirkens vestfacade efter flere århundreder igen synlig.[155]

En skomagerdreng er på vej for at aflevere et par støvler.

Frederik Visbys egne kommentarer:
Store Torv med Raadhus og Vagt.
t.v. Larsens Hotel Royal („Gaarden"), Enkefrue Sörensens Eiendom med Byens Modehandlerinde Frk. Levin.
t.h. Skomager Kjærs Eiendom hvori Levins Boghandel og Leiebibliothek, Kjøbmand Röses Gaard, „Skomredrengen" Stellfeldt (x) i Forgrunden, Lieut. „tykke Bülow". – Flöitevirtuos B uden Instrument. Som oftest med Lorgnet fastklemt i Ôiet.
x) Byens „Enfant terrible".

Store Torv ca. 1850. Foran Domkirken Raadhuset med Vagten, til venstre Gæstgivergaarden „Royal" og Hr. Levins Modehandel.

H. 13,8 cm., B. 21,8 cm.

Med fragtvogn

Hvis man ville rejse nogenlunde bekvemt, rejste man med diligencen. Ville man rejse billigere, var der mulighed for at køre med en fragtvogn, når den efter sin udtur var tom for varer. Den tog så passagerer med på hjemvejen for en billig penge, men det var ikke altid lige bekvemt, – alene det at stige ombord!

Der er alligevel fyldt op med passagerer i fragtvognens indre, da frøken Mollerup som en af de sidste skal om bord med en større bagage. Godt på vej op ad den stejle stige, som hun får hjælp til at forcere af en hjælpende håndværker, rækker hun en smørbøtte op til en af passagererne. Den indeholdt kager til familiens børn. Frøken Mollerups opstigen hæmmes også af en paraply og en stor hatteæske, og hendes påklædning er heller ikke velegnet til at klatre på stiger i: en solkyse, en såkaldt helgolænder, skærmer ikke alene for solen men også for udsynet. Det store sjal, der er krydset på brystet og ført under armene og bundet på ryggen, hindrer også en del af hendes bevægelser, og hun mangler en ekstra hånd til at klare de lange skørter. Så mangler hun endda at få den sidste del af sin bagage med op i vognen: den store krans, hun skal lægge på broderens grav. Den holdes afventende af en skoleelev med tornyster og kasket. Er det den unge Frederik Visby selv, der også skulle med diligencen for at komme hjem til familien i præstegården lidt vest for Randers og her gengiver en pudsig, selvoplevet scene?

Vognens kusk iført kasket, stortrøje og støvler iagttager sceneriet ude til højre med sin lange pisk i hånden. Vognen er klar til afgang, selv bøtten med smørelse til hjulene er på plads bagest under vognen.[156]

Frederik Visbys egne kommentarer:

Befordring mellem Aarhuus og Randers pr Retour-Fragtvogn- 3 Mk. Frk. Mollerups Pilgrimsreise til Broderens Grav (Thrige Kirkegaard og Paaskebesög hos de söde smaa Söster-Börn. – Paa Udturen var den lille grönne Smörbötte stedse fyldt med hjemmebagte Kager „til de Smaa", og fragtedes derfor saare forsigtigt. –. Under Afstigningen ved Spörring Kro, hændtes den Ulykke, at Gjordene d: Baandene gled af Bötten, og Indholdet derfor meget molesteredes; men alle hjalp med til at samle op og – tröste. – Ved Thrige Kirke var det besværligt at faa den milde gl. Dame ned; end værre at faa hende op igjen. Der maatte hales, löftes og sættes Skuldre til. Men – i hine Dage vare Medreisende hjælpsomme – og man morede sig, selv under saa tarvelige Forhold.

Befordring mellem Aarhus og Randers pr. Returfragtvog[n], 3 Mk. Frøken Molrups Pilgrimsrejse til Broderens Grav paa Trige Kirkegaard, og Paaskebesøg i Randers hos Søskendebørnene.

H. 27,5 cm., B. 20,3 cm.

Århus å

Billedet viser Århus å set mod øst ind mod byen. Området her er landligt præget, selv om det er så tæt på byen: lidt uden for det store kryds, der i dag udgøres af Åboulevarden, Thorvaldsensgade og Vester Allé.

Industrialiseringen var dog ved at sætte sit præg på byen. Midt i billedet ses en rygende fabriksskorsten, der kan være fra det jernstøberi, der lå længere inde på åens højre side hen mod Immervad.

Til højre i billedet ses den ubebyggede Bispetoft, hvor Hack Kampmanns Statsbibliotek, nu Erhvervsarkivet, blev opført i 1902. Domkirken ses bagest i billedet med det lave spir, som arkitekt Zuber satte på tårnet ved en restaurering i 1770erne, og som sad indtil den næste restaurering i 1880erne.[157]

Frederik Visbys egne kommentarer:
[ingen påskrift bagpå]

Aaen nedenfor Bispetoften.

H. 27,5 cm., B. 19,5 cm.

Ceres brygger bayersk øl

Bryggeriet Ceres er set fra den nuværende Thorvaldsensgade, omtrent hvor dengang Århus Mølles slusebro lå. I forgrunden forgrener Århus å sig gennem Århus Mølles mølleeng, og der fiskes med stang samt stanges ål med lyster i det lave vand. Lidt trafik med småbåde ses også. På åens nordlige side ligger der landlige småhuse, og uden for hænger en hel storvask til tørre.

Bryggeriet blev anlagt uden for Vesterbro i 1856. Det var det første bryggeri i Århus, der fremstillede det moderne, bayerske øl, som brygger J.C. Jacobsen havde introduceret i Danmark i 1840erne. Inde i byen var der flere bryggerier, der fortsat bryggede det gammeldags, overgærede øl.

Akvarellen er et af flere eksempler på, at Frederik Visby har haft inspirationskilder. Her er det en akvarel, malet af fruen på Århus Mølle, Bertha Weis, og senere gengivet i flere sammenhænge, der har tjent Visby som forlæg. Kun figurerne mangler hos Bertha Weis, men dem har Visby som vanligt selv sat ind.[158]

Frederik Visbys egne kommentarer:
[ingen påskrift bagpå]

Det ældste Bryggeri „Ceres".

H. 16,4 cm., B. 25,0 cm.

Ved Århus Mølle

Åen vest for åhavnen var ret idyllisk. Der var omkring midten af 1800tallet huse med haver ned til åen, og skal man tro Frederik Visby, kunne der også fanges mange fisk, både fra båd og oppe fra Århus Mølles slusebro. Dens funktion var en vigtig del af arbejdsrytmen i Århus Mølle, idet mølleren om vinteren med lukkede sluseporte stemmede vand op mod vest. Det resulterede i store, oversvømmede engstrækninger, hvor byens børn om vinteren kunne løbe på skøjter, hvis frosten var hård nok. Engene tømtes for vand, når sluseportene igen blev åbnet omkring 1. maj. Tilsvarende forhindrede lukkede sluseporte, at der trængte havvand ind til engarealerne, når der var højvande og østenvind.

Slusebroen forbandt Bispetoften med Århus Mølle, hvis have og yderste huse skimtes til højre. Århus Mølle blev dengang opfattet som liggende uden for byen og lå, hvor Århus kommunes hovedbibliotek i dag ligger i Vester Allé,

Den tætte person, Frederik Visby gengiver på stien til højre, er ejeren af Århus Mølle fra 1846, møller Andreas Weis.[159]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Baghullet – Vandfyldning.
Möller Weis. – Jorddrot.

Den gamle Slusebro

H. 8,3 cm., B. 17,2 cm.

En stranding uden for byen

Det er vejen til Grenå, der inde fra Mejlgade går nordpå op over bakken mod Risskov. Bag husene i Mejlgade gik der blandt andet haver og tømmerpladser ned til vandet, og der rager tømmerstabler op over de høje plankeværker, der beskyttede det udsatte område mod østenstorme.

Uden for Mejlgades Port, omtrent ved den nuværende Molsgade, var der åbent land. Småhusene ved vejen ligger lidt uden for det nuværende Østbanetorv. Det er Skovvejen, der kravler op ad bakken til Risskov. Huset oppe på bakken lidt til højre for billedets midte er Trøjborg, bygget i 1847 som traktørsted af skræddermester Møller. Ville han mon konkurrere med traktørstederne i Risskov, som der dengang var endnu et stykke vej ud til?

Det er en fredelig sommerdag, der ikke bærer præg af den forudgående dramatik, strandingen. Nogle redder vraggods i land, andre kigger på fra vejen.[160]

Frederik Visbys egne kommentarer:
Stranding ved Meilgades Port, – Knudrisbakke, Sandgraven, „Tröiborg" og Liisbjergs Have med Pavillon.–.

Stranding uden for Mejlgades Port. Foran Risskov ses „Trøjborg" og nedenfor Liisbergs Have med det store Lysthus.

H. 14,5 cm., B. 26,6 cm.

Noter

1 Fhv. overinspektør ved Den Gamle By, Gunner Rasmussen, mener, at de korte, kalligraferede tekster kan være skrevet af senere museumsdirektør, Peter Holm, Den Gamle By, måske til den permanente udstilling i Den Gamle By 1914.

2 Peder Jensen: Et bevæget livs roman. Fr. Visby – maler, fotograf og tandlæge. *Århus Stifts Årbøger* bd. 56. 1963. Denne artikel bygger bl.a. på breve til og fra Fr. Visby i Det kgl. Biblioteks håndskriftsamling, Ny kgl. Samling 2308, 4
Ebbe Johannsen: Maler, fotograf, tandlæge – eventyrer og borger. Kronik i *Aarhuus Stiftstidende* 16. maj, 1976.
Weilbach: *Dansk kunstnerleksikon* (Red.: Sys Hartmann). 2000. Frederik Visby.

3 I Aarhus Katedralskoles program for 1855 nævnes det således, at „Discipel F. Visby har skænket 73 Fugleæg til Skolens Samlinger".

4 Mus.nr. 8:76.

5 N.C. Zethner-Møller: *Logen St. Clemens.* 1921. Side 131

6 Mus.nr. 409A:57 (bagpå påskrevet Moster Amalie ca. 1870)

7 Se for eksempel „Rede til torvevandringen". Gengivet i *Vore gamle Tropekolonier* (Red. Johannes Brøndsted), bind 3 ved Fridlev Skrubbeltrang. 1967. Side 127.
Visby malede flittigt under begge sine to ophold på de vestindiske øer. Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg ejer en stor samling af denne type malerier. Tak til Søren Nørby, Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg for hjælp til at fremskaffe nogle af Visbys vestindiske billeder.

8 Mus.nr. 881:71.

9 Mus.nr. 7:76

10 Mus.nr. 30-43:76.

11 Mus.nr. 28:76.

12 To breve fra Frederik Visby til Troels Troels-Lund i Det kongelige Biblioteks håndskriftsamling, Ny kgl. Samling 2308,4

13 Mus.nr. 14:76.

14 *Aarhuus Stiftstidende* 21. juli 1910.

15 *Aarhuus Stiftstidende* 29. april 1910, 2. maj 1910, 7. juli 1910.

16 Se Peter Holms guide til Den gamle Borgmestergaard, 1915. Mus.nr. 535-630:52. Akvarellerne var udstillede frem til midten af 1960erne. De blev nummererede i 1952 i forbindelse med et udlån til et arrangement ved Århus byhistoriske Udvalg i Rådhushallen (venligst oplyst af fhv. overinspektør ved Den Gamle By, Gunner Rasmussen).

17 Hans Sejerholt: Folkeskolen. *Aarhus gennem Tiderne.* (Red.: Jens Clausen m.fl.). III. 1941. Side 208.

18 Anders Monrad Møller: Postrytter, dagvogn og fodpost. *P&T's historie* 1711-1850. 1992. Side 320.

19 J. Bergsøe: *Beretning om Landsudstillingen i Aarhus 1909.* 1913. Side 213.

20 Troels Troels-Lund. Dansk historiker; 1840-1921. Havde i 1901 afsluttet sit store hovedværk Dagligt Liv i Norden I-XIV. Se *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udgave, bd. 15. 1984. Side 30 ff.

21 Overbibliotekar Vilhelm Grundtvig. Fra 1905 chef for Statsbiblioteket i Århus, hvor han gennem mange år i folkeoplysningens tjeneste arbejdede for et samarbejde med folkebibliotekerne.

22 Endnu et brev til professor Troels-Lund kan i denne sammenhæng fortjene at kendes, idet det viser Visbys iver efter at få en indtjening på sine akvareller:

Det voldte mig nys stor Glæde at modtage Hr. Professorens saa lödige Anbefaling og Deres for mig saa opmuntrende Udtalelser om mine Smaaarbeider, og jeg iler derfor med herved at oversende min erkjendtlige Tak for den udviste Tjeneste – der bliver saa meget större, som Hr. Professoren har vist den Elskværdighed endog at skrive Duplicat af Anbefalingen. (Til Hr. Warburg.) Sandelig en stor Velvillie!

Destoværre er Samlingen for Øieblikket ikke fuldtallig, idet 6 Stk. (jeg tror af de bedste) [er] sendte til Dresden, for muligvis at reproduceres dersteds. Men disse vende jo tilbage, og meget vilde det glæde mig, om jeg engang bliver istans til at kunne fremlægge disse Tegninger i Reproduction for Hr. Professoren.

Med hjertligst Tak forbliver jeg
Med Höiagtelse
Deres meget forbundne
Fred. Visby.

23 N.C. Zethner-Møller: *Logen St. Clemens.* 1921. Side 131.

24 Mus.nr. 561:52

25 Mus.nr. 575:52

26 Mus.nr. 604:52

27 Også Elfride Fibigers erindringer *Kulturelle og historiske Tidsbilleder. Barndoms- og Ungdomserindringer*, der kom i 1904, kan have etindret Frederik Visby om spredte træk fra barndomsårenes Århus.

28 Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1901. Side 79.

29 Mus.nr. 623:52

30 Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1901. Side 34-35.

31 Mus.nr. 583:52.
Dette billede har et forlæg. Et maleri af Skt. Clemens Torv, der i dag befinder sig i Den Gamle By, mus.nr. 1449:77, har været gengivet fotografisk af Ketel Ketelsen, og måske har Visby kendt maleriet via denne kilde. Det blev også i lille format gengivet i Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne* i førsteudgaven fra 1901, side 37.

32 Sammenhold Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1901. Side 42 ff. med Mus. nr. 597:52, 558:52 og 593:52.

33 Mus.nr. 568:52 og 556:52

34 Mus.nr. 607:52

35 For hjælp til eftersøgningen af Ketel Ketelsens og A. Fritz' m. fl.s fotografier takkes Erhvervsarkivet, Århus Bymuseum, Lokalhistorisk Samling, Århus komunes biblioteker, Poul. R. Porse samt fotograferne Poul og Dorte Pedersen.

36 *Aarhuus Stiftstidende* 16. juli 1908.

37 *Aarhuus Stiftstidende* 19. april 1904.

38 Fotosamlingen er forgæves eftersøgt i Århus Stiftstidendes arkiv.

39 Fotografier af A. Fritz, I. F. Dresler og Ketel Ketelsen selv med lokalhistorisk motiv kan ses på www.danskebilleder.dk

40 Den Gamle By har fire store bogmapper med 123 topografiske fotografier med Ketel Ketelsens stempel eller præg i guld. Den Gamle By, Biblioteket, systematisk gruppe: Århus. Hertil kommer flere gengivelser af ældre Århusfotografier samt fra Ketelsens udgivelse i museets store billedsamling. Ketel Ketelsen-fotografier findes også på Århus Bymuseum og Lokalhistorisk Samling, Århus komunes biblioteker.

41 *Århus dengang og nu*, 2. samling, 1972. Finn H. Lauridsen: Et stykke Nørre Allé blev til Nørregade

42 Se: www.danskebilleder.dk Fotograf Hans Andersen Ebbesen, billednummer CD0006_010259.

43 J.P. Trap: *Danmark.* Femte udgave. Bind 19. 1963. Århus amt. Side 144.
Kenn Tarbensen: *Århus og Junigrundloven.* 1999. Afsnittet: Signalement af Århus i 1840rne.

44 Om Aarhus Katedralskole, se:
... *imellem kirken og vandet. Aarhus Katedralskole 1195-1995* (Red. Finn Stein Larsen). Århus. 1995.
Om katedralskolen: Gottlieb Andreas Jensen: *Barndoms- og Ungdomserindringer.* 1943. Side 94 ff.
Vilhelm Bruhn: Minder fra Aarhus først i 1860'erne. I: *Aarhus Stifts Aarbøger* XXXVII, 1944.
Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959. Om skolen og dens lærere se side 79 ff. og noter dertil. Rasmus Nielsens to bøger om hans barndoms Århus i 1840erne udkom i 1901 og 1902. De er senere udgivet flere gange i forskellige sammenskrivninger. Der henvises generelt til udgaven fra 1959, der er den eneste, der er forsynet med et grundigt noteapparat, hvis intet andet anføres.

45 Henning Spure Nielsen: Under uddannelse. I: *Århus. Byens historie.* 1720-1870. 2. bind.1997.

46 Mus.nr. 574:52
Om Skolebakken: Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959. Side 69 ff. og note dertil.
Lars Peter Sode: Se: Rasmus Nielsen: *Fra det gamle Aarhus.* 2. Afdeling, 1902. Side 120.
Rektors lysthus: se også Mus. nr. 535:52 og 537:52.
W. Møller må være den smakkekasserer Møller, Visby nævner på Mus.nr. 560:62

47 Mus.nr. 602:52
Danmarks Kirker XVI A, Århus amt, 1. bind. 1968. Side 120 ff.

48 Mus.nr. 622:52
For andre gengivelser, kommentarer m.m.:
Århus. Byens historie 1720-1870. 2. bind. 1997. Side 276. Af planen over skolen fremgår, at Visby i gengivelsen af det halvrunde murstykke blander uden for og inden for skolegårdsmuren sammen.
... *imellem kirken og vandet. Aarhus Katedralskole 1195-1995* (Red. Finn Stein Larsen). 1995. Side 62.
Aarhus gennem Tiderne. III. 1941. Regnar Knudsen: Århus Katedralskole. Side 180.

Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959. Side 80 ff. Af teksten side 82 og noten hertil fremgår, at Rasmus Nielsen har en fra Visby ganske afvigende opfattelse af Ludvig Arntzen som lærer og menneske.
Om Arntzen se også: Gottlieb Andreas Jensen: *Barndoms- og Ungdomserindringer.* 1943. Side 96 f
[Peter Holm]: *Seks af Frederik Visbys Akvareller.* 1931. Billede og tekst 3.

49 Mus.nr. 624:52
Vor Frue kirkegård ophørte med at benyttes omkring 1810. Se: *Danmarks Kirker,* XVI, Århus amt, 3. bind. 1976. Side 1016 – og benyttes som tørreplads, samme sted side 1017.
Emanuel Sejr: Musikliv. I: *Aarhus gennem Tiderne.* (Red.: Jens Clausen m. fl.). III. 1941. Side 338.
... *imellem kirken og vandet. Aarhus Katedralskole 1195-1995* (Red. Finn Stein Larsen). 1995. Side 53.
[Peter Holm]: *Seks af Frederik Visbys Akvareller.* 1931. Tekst og billede til nr. 5. Peter Holm identificerer uden argumentation kantoren som Kabell til trods for at Visby skriver Kahr.
Århus. Byens historie, 1720-1870. 2. bind. 1997. Side 219 ff. og billede side 224 samt side 252.
Århus dengang og nu. Anden samling. 1972. Side 26.

50 Mus.nr. 535:52
Emanuel Sejr: *Gamle Århusgader,* 1960. [1. samling]. Side 68 og 81 ff.
Århus dengang og nu, [1. samling]. 1971. Side 34
Se også Mus.nr: 536:52, 537:52 og 574:52

51 Mus.nr. 550:52
... *imellem kirken og vandet. Aarhus Katedralskole 1195-1995* (Red. Finn Stein Larsen). 1995. Side 66.
Kaptajn Robertson: Se: Gottlieb Andreas Jensen: *Barndoms- og Ungdomserindringer.* 1943. Side 54.
Århus. Byens historie 1720-1870. 2. bind. 1997. Side 121 ff.
Se også Mus.nr. 555:52 og 574:52.

52 Mus.nr. 537:52
Emanuel Sejr: *Gamle Århusgader.* [1. samling]. 1960. Skolebakken side 81 ff.
Se også Mus.nr. 535:52, 536:52 og 574:52.

53 Mus.nr. 579:52
Hans Sejerholt: Folkeskolen. I: *Aarhus gennem Tiderne.* (Red.: Jens Clausen m. fl.). III. 1941. Billede side 200.
Henning Spure Nielsen: Under uddannelse. I: *Århus. Byens historie.* 1720-1870. 2. bind. 1997. Side 264.
Visby har et fotografisk forlæg for billedets venstre del, nemlig Ketel Ketelsens foto fra ca. 1890 af Klostergade, se www.danskebilleder.dk billednummer CD0012_010562.

54 Mus.nr. 543:52
„Vrælerne", se også: Mus.nr. 624:52 samt Regnar Knudsen: Aarhus Katedralskole. I: *Aarhus gennem Tiderne.* (Red. Jens Clausen m. fl.). III. 1941. Side 172 ff.
Johan Michaelsen. Se f.eks.: *Århus. Byens borgere,* 1165-2000. 2000. Side 231.
Yderligere: Elfride Fibiger: *Kulturelle og historiske Tidsbilleder. Barndoms- og Ungdomserindringer.* 1904. Side 271 ff. og 280.

55 Om (Drenge)borgerskolen se: N. J. Israelsen: Senklassicismens gennembrud i Aarhus. *Købstadmuseet „Den gamle By" Aarbog* 1967. Side 29.
Drengeborgerskolen blev i 1938 overført til Den Gamle By som ramme om Uldspinderiet og Dampværeriet. Se: Peter Holm: *„Den gamle By" i Aarhus.* 1951. Side 258 ff.

56 Mus.nr. 571:52
Visby bruger en i 1850erne forældet betegnelse: Drenge- og Pigeborgerskolen. De var blevet skilt i 1847. Se: *Århus. Byens historie.* 1720-1870. Bind 2, 1997. Side 261 ff.
Aae: se: G. A. Jensen: *Barndoms- og Ungdomserindringer.* 1943. Side 18 ff. Bind III. 1943

57 *Tidsbilleder. Domkirken og byrummet gennem 800 år.* 2001.
J.P. Trap: *Danmark.* 5. udgave. Århus amt. Side 192.

58 Mus.nr. 603:52
Gustav Hagemann (1842-1916) var tre år yngre end Frederik Visby, kom fra Rodsteenseje og gik i skole i Århus. Senere bekendt ingeniør og industrileder. Var flere gange på de vestindiske øer i sin ungdom. Visby nævner flere Hagemann-brødre i en kommentar på Mus.nr. 600:52
Apoteker Dahlerup er den apoteker Dahlerup, der sammen med sæbesyder Mehl nævnes på Mus.nr. 626:52. Han var bror til stiftsprovst M.H.L. Dahlerup.
Portalen om døren i nordre korsarm stammer fra istandsættelsen i 1743-44. Muligvis samtidig har kirken fået sin lyserøde kalkning og hvide vinduesindramninger (se *Tidsbilleder. Domkirken og byrummet gennem 800 år.* 2001. Side 85).
Hans Bjørn og Lise Gotfredsen: *Århus Domkirke.* 1996. Side 260-61.

59 Mus.nr. 600:52
Brødrene Hagemann, se forrige note.
Apoteker Gesius' kapel: se *Danmarks Kirker,* XVI. Århus amt, 2. 1972. Side 923 ff.
C.V. Hertel: *Forsøg til en antiquarisk-historisk Beskrivelse over Aarhuus Dom- og Cathedral-Kirke* .... Aalborg 1810. Side 238 f.

60 Mus.nr. 601:52
Visby blander her nogle ting sammen kronologisk, når han i den ene billedtekst daterer situationen til 1864. I dette år ville fontelukket stadig have

været på sin plads i søndre sideskib, mens døbefonten allerede i 1840 var flyttet til koret. Fontelukket blev først fjernet ved kirkens restaurering i 1870erne.
Danmarks Kirker, XVI, Århus amt, bind 2, 1972. Side 549, 552 og 554.
Hans Bjørn og Lise Gotfredsen: *Århus Domkirke*, Skt. Clemens, 1996, side 204: her dateres døbefontens flytning til 1870.
Egetræsdøren til Jens Iversen Langes kapel: Mus.nr. 240:40
Fontelåget: Mus.nr. 185:87
Dør til præstekammeret: Mus.nr. 615

61 Mus.nr. 604:52
Se forrige note.

62 Mus.nr. 610:52
Kort med bispegårdens placering, se: *Danmarks Kirker*, XVI, Århus amt, bind 1. 1968. Side 99.
I Ketel Ketelsens udgivelse af Århus-billeder/-fotografier findes et foto, der må have været forlæg for denne akvarel. Fotografen kan identificeres som I. F. Dresler, se: Francis Beckett m.fl.: *Aarhus. Byens Historie og Udvikling gennem 1000 Aar.* København 1905. Side 96.

63 Mus.nr. 611:52
Visby har klart her haft et Andreas Fritz-fotografi fra ca. 1865 som forlæg, gengivet af Ketel Ketelsen i slutningen af 1900-tallet – se www.danskebilleder.dk, billednummer CD0020_010959. Se også: *Århus dengang og nu*, [1. samling]. 1971. Side 10-15.
Tidsbilleder. Domkirken og byrummet gennem 800 år. 2001. Side 89

64 Mus.nr. 609:52
Madvig er identificeret på kropsholdningen, jfr. Mus.nr. 622:52.
Se også: [Peter Holm]: *Seks af Frederik Visbys Akvareller.* 1931. Nr. 4. Om biskop Brammer, se f.eks.: Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959. Side 130, note om Brammer.

65 Mus.nr. 598:52
Se Mus.nr. 611:52, hvor døren ses inde fra bispegårdens gårdsplads. Se også: *Danmarks Kirker*, Århus amt, bind 1. 1968. Kort over domkirkeområdet.
Pensionist Gorm afbildes også som Grovæderen (Mus.nr. 591:52) og Aktionæren, der faldt i tjæretønden (Mus.nr. 556:52).
Om Bæhrs konditori se: Anders Errboe og Erik Strange Petersen: *„Kig ind! Elna Pind"*. 1995. Side 54 f. Her gengives også et Visby-billede af huset med konditoriet i en anden vinkel. Visby benævner konditoriejeren N. Bæhr, men blander her 2 generationer sammen. I 1850erne var ejeren T.C. Bæhr, mens sønnen N. Bæhr først overtog konditoriet i 1870.

66 Mus.nr. 606:52
Tidsbilleder. Domkirken og byrummet gennem 800 år. 2001. Side 89.
Bispegårdens have, der lå bag den hvide havemur, ses indefra på billede Mus.nr. 609:52.
Også H.C. Andersen har bemærket dyrene i gaderne i Århus og fundet det meget provinsielt. Se f.eks. hans dagbogsnotat for d. 20. juni 1844. H.C. Andersen: *Dagbøger* 1825-75, bd. II. 1973.

67 Mus.nr. 605:52
Tidsbilleder. Domkirken og byrummet gennem 800 år. 2001. Side 60-65.
Emanuel Sejr: *Gamle Århusgader*, bd. 1. 1960. Side 13 ff.
Bernhardt Jensen: Ved nattetid i gamle Århus. I: *Bernhardt Jensen beretter om Århus.* 1979. Side 61-136.
Bernhardt Jensen: Arresthus med mange udbrydere. I: *Bernhardt Jensen beretter om Århus.* 1979. Side 130- 136.
Anders Errboe og Erik Strange Petersen: *„Kig ind! Elna Pind"*. 1995.

68 Mus.nr. 608:52
Der er overensstemmelse i både komposition og detaljer mellem Visbys gengivelse af stiftsprovstegården og en tegning, Den Gamle By ejer i affotografering, signeret „V. Dahlerup, 1862". V. Dahlerup var søn af stiftsprovsten, og er den senere bekendte arkitekt, Vilhelm Dahlerup. Tegningen er gengivet i lille format i Francis Beckett m. fl.: *Aarhus. Byens Historie og Udvikling gennem 1000 Aar.* Kbh. 1905. Side 96, men kan også være gengivet andre steder, hvor Visby kan have set den. Visby må have kendt denne tegning.
Gaslygter. Se: Emanuel Sejr: *Århus-Mosaik.* 1967. Side 16. Bue Beck: Byens rum. I: *Århus. Byens historie* 1720-1870. Bind 2. 1997. Side 61
Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959. Siderne 14-16 samt 34 og noter dertil.
Tidsbilleder. Domkirken og byrummet gennem 800 år. 2001. Afsnit: Connie Jantzen: De første fabrikker 1800, her især siderne 89-90.

69 Mus.nr. 612:52
Om Nationalbanken, se: *Århus dengang og nu*, [1. samling]. 1971. Side 16-17.
Om livet i Nationalbankens filial i de første år, se: Waldemar Kornerup: *En Kjøbenhavners Meddelelser om sit Hjem og sin By 1820-50.* Memoirer og Breve XLII. 1924. Udg. v. Julius Clausen og P. Fr. Rist.

70 J. P. Trap: *Danmark.* 5. udgave, bd. VIII, 1964. Århus, militær, side 115.
J. P. Trap: *Danmark.* 1. udgave, Speciel Deel, Andet Bind. 1859. Aarhus side 582.
Hans Chr. Johansen, Jørgen Mikkelsen og Jens Ole Christensen: *Den danske garnisonsby.* I: *Nordens garnisonsstäder* (Red. Gunnar Artéus). Stockholm 1997, p. 11-81.
Museumsinspektør, ph.d. Karsten Skjold Petersen, Tøjhusmuseet, takkes for hjælp til den rette identifikation af dragonuniformerne på akvarellerne.
Se også: Gottlieb Andreas Jensen: *Barndoms- og Ungdomserindringer.* 1943. Side 72 f.

71 Palle Birkelund og Emanuel Sejr: Borgervæbningen. *Aarhus gennem Tiderne* (Red.: Jens Clausen m. fl.).III. 1941. Side 61-80. – Robert Neiiendam: *Bogen om Grevinde Danner*. 1957, Side 88 ff. – Jens Kristian Boll: Da spidsborgerne kunne stikke fra sig. *Den Gamle By. Årbog* 1998. – Kenn Tarbensen: *Århus og Junigrundloven*. 1999. Side 17-18.
Se også: Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne*. 1959. Side 36 ff.
Se også: Gottlieb Andreas Jensen: *Barndoms- og Ungdomserindringer*. 1943. Side 80 f

72 Mus.nr. 607:52
Mus.nr. 606:52, samme plads set fra nord.
Se Mus.nr. 578:52, dragonernes eksercerplads.

73 Mus.nr. 568:52
Visby synes at have haft et fotografi som forlæg; figurerne virker indsatte som staffage. Det må dreje sig om et foto af fotograf Iver Frederik Dresler fra ca. 1880, se www.danskebilleder.dk billednummer CD0012_010576.
Om oberst Juels gård, se: Bue Beck: Byens rum. I: *Århus. Byens historie*. 1720-1870. 2. bind. 1997. Side 50.
Om oberst Juel, se: Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne*.1959. Note 36, side 127.
V. Richter: *Den Danske Landmilitæretat*. København 1896.
Emanuel Sejr: *Gamle Århusgader*, [1. samling] 1960. Side 11 ff.

74 Mus.nr. 578:52
Frederiksport var byens eneste hvælvede, fæstningsagtige port. De øvrige var gitterporte mellem murede piller. Se: Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne*. 1959. Note til side 10.
Se også: Gottlieb Andreas Jensen: *Barndoms- og Ungdomserindringer*. 1943. Side 73 f.
Kirkegården, se: Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne*. 1959. Note til side 70.
Sprøjtehuset., se: *Danmarks Kirker*, XVI. Århus amt, bind 3 1976. Side 1320 og 1327. Her anføres, at det lille hus oprindelig er bygget som sprøjtehus i 1736 på kirkegården ved Domkirken, senere brugt som vognhus for købmændenes ligbærerlav, 1837 flyttet til Søndre kirkegård uden for Frederiks Port og senest brugt som sprøjte- og materialhus. – Peter Holm: *„Den gamle By" i Aarhus*. 1951, Side 237-38: her anføres, at huset er bygget i 1818 ved kirkegårdens udflytning til området uden for Frederiks Port som „Kjøbmændenes Liighus".
Århus dengang og nu [1. samling]. 1971. Side 88.
Kirkegården: Se: *Århus. Byens historie* 1720-1870. 2. bind. 1997. Side 58.
Områdets udseende i 1858. Se bykort Aarhus 1858, gengivet af John W. Oldam: Købmænd i tal. *Erhvervshistorisk Årbog 1961-62*.

75 Mus.nr. 558:52
Den uensartede uniformering nævnes også af Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne*. 1959. Side 36 ff.
Ny Munkegade fik sit navn 1882, men var udstukket allerede fra 1872. Se: *Århus dengang og nu*, 2. samling. 1972. Side 80.
Garnisonens krudttårn uden for Munkeport. Se: *Aarhus gennem Tiderne* (Red.: Jens Clausen m. fl.). III. 1941. Side 46.

76 Mus.nr. 597:52
Galgebakken. Se: Bue Beck: Byens rum. I: *Århus. Byens historie*, 1720-1870. 2. bind 1997. Side 19.
Den uensartede uniformering. Se: Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne*. 1959. Side 36 ff.

77 Mus.nr. 593:52
Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne*. 1959. Side 35 ff.
Jens Kristian Boll: Da spidsborgerne kunne stikke fra sig. *Den Gamle By. Årbog*, 1998.

78 Palle Birkelund og Emanuel Sejr: Brandvæsen. I. *Aarhus gennem Tiderne*. (Red.: Jens Clausen m. fl.). III. 1941.

79 Mus.nr. 542:52
[Peter Holm]: Seks af Frederik Visbys Akvareller. Den gamle By. 1931, billede nr. 6. Peter Holm henlægger her handlingen til Møllestien, hvilket godt kan passe med gadens små huse.

80 Maleri i Den Gamle By, Mus.nr. 1449:77. Fotografisk gengivet i Ketel Ketelsens udgivelse af billeder fra det gamle Århus, samt i Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne*. 1901. Side 37.

81 Mus.nr. 583:52
[Peter Holm]: *Seks af Frederik Visbys Akvareller*. Tredje Hefte. Den gamle By. 1937, billede nr. 6.
von Støcken = Johan Støckel. Se: Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne*. 1959. Note til side 34.
Se også Mus.nr. 587:52 og 592:52.
Samme byrum gengives på Mus.nr. 623:52.

82 Mus.nr. 586:52
Proportionerne i billedet er ikke helt i orden. Visby har haft fotografiske forlæg og placerer sine personer ind heri. Det er Andreas Fritz's fotos fra ca. 1865 og 1868 af Løveapoteket og Store Torv, se www.danskebilleder.dk. billednummer CD0027_020027
Løveapoteket, se: Den indre by, Århus. *Registrering af bevaringsværdige bygninger og miljøer*. Magistratens 2. afdeling og Udvalget for bygnings- og miljøbevaring. 1984. Side 143.
Se også: *Dansk kulturhistorisk Opslagsværk*, II. 1991. (Red.: Erik Alstrup m.fl.): Opslagsord: Vandforsyning.
[Peter Holm]: *Seks af Frederik Visbys Akvareller*. Andet Hefte. Den gamle By. 1933. Billede nr. 3.

83 Mus.nr. 592:52
[Peter Holm]: *Seks af Frederik Visbys Akvareller.* Andet Hefte. Den gamle By. 1933. Billede nr. 5.

84 Mus.nr. 587:52
[Peter Holm]: *Seks af Frederik Visbys Akvareller:* Andet Hefte. Den gamle By. 1933. Billede nr. 6

85 Peder Jensen og N. J. Israelsen: *Fra den sorte skole til Middelgades port. Mejlgade – en reel og nærsom gade.* Aarhus 1968.

86 Bue Beck: Byens rum. I: *Århus. Byens historie* 1720-1870. 2. bind. 1997. Side 31.

87 Mus.nr. 613:52
Visbys akvarel har et fotografi, gengivet af Ketel Ketelsen, som forlæg.
Emanuel Sejr: *Gamle Århusgader,* [1. samling]. 1960. Artiklerne om Mejlgade og Studsgade, specifikt side 70.
Århus – dengang og nu, [1. samling]. 1971. Mejlgade, side 38 f.

88 Mus.nr. 616:52
Visby har haft et fotografisk forlæg i Ketel Ketelsens udgivelser; Visby har ryddet lidt op i gadeinventaret, men skovle og bord genfindes på fotografiet (gengivet i *Århus – dengang og nu,* [1. samling]. 1971. Side 40).
Emanuel Sejr: *Gamle Århusgader* [1. samling]. 1960. Side 69 samt generelt artiklen om Mejlgade.
Havgyde blev i 1895 omdøbt til Tværgade, hvorfor Den Gamle Bys hus fra gaden bærer navnet Tværgade-huset.

89 Mus.nr. 565:52
Se også Mus.nr. 618:52.
Aarhus gennem Tiderne. 1940. II. (Red.: Jens Clausen m.fl.). Side 286 og 441.
Aarhus gennem Tiderne, 1941. IV. (Red.: Jens Clausen m. fl.). Side 52.
Emanuel Sejr: *Gamle Århusgader,* [1. samling]. 1960. Side 71.
Peder Jensen og N.J. Israelsen: *Fra den sorte skole til Middelgades port.* 1968. Side 14-15.
Århus. Byens historie 1720-1870. 2. bind. 1997. Side 112 ff.
Borrebækkens løb: *Århus. Byens historie.* Tiden til 1720. 1. bind. Side 35-36. 1996.

90 Mus.nr. 618:52
Se også Mus.nr. 565:52.
Bernhardt Jensen beretter om Århus. 1979. Side 170 ff.
Århus. Byens historie, 1720-1870. *2. bind.* 1997. Side 194 og 200.
Peder Jensen og N.J. Israelsen: *Fra den sorte skole til Middelgades port.* 1968. Side 14 og 171-72.
Aarhus gennem Tiderne. 1940. II. (Red.: Jens Clausen m.fl.). Side 286.
Om køerne i byens gader se f.eks. citat fra Elfride Fibiger, gengivet hos Emanuel Sejr: *Gamle Århusgader,* [1. samling] 1960. Side 71.
Se også: Gottlieb Andreas Jensen: *Barndoms- og Ungdomserindringer.* 1943. Side 47.
Den indre by, Århus. *Registrering af bevaringsværdige bygninger og miljøer. 1984.* Udg. v. Magistratens 2. afdeling og udvalget for bygnings- og miljøbevaring.. Se: Mejlgade nr. 55.
Om Grarup m.fl. se: Gottlieb Andreas Jensen: *Barndoms- og Ungdomserindringer.* 1943. Side 115 ff.

91 Mus.nr. 627:52
Se Mus.nr. 552:52, hvor rebslager Guldmann slår reb på stranden.
Gottlieb Andreas Jensen: Barndomserindringer fra Aarhus i Fyrrerne. I: *Aarbøger udgivne af Historisk Samfund for Aarhus Stift XVII,* 1924. Side 99 ff. – om Guldmann-familien.
Peder Jensen og N.J. Israelsen: *Fra den sorte skole til Middelgades port.* 1968. Side 53 og 65 ff.
Også i dette tilfælde har Visby haft et billedforlæg, se således Emanuel Sejr: *Gamle Århusgader.* [1. samling]. 1960. Side 69.
Om området omkring Skt. Olufs Gyde se: Den indre by, Århus. *Registrering af bevaringsværdige bygninger og miljøer.* Århus 1984. Gaderne: Havnegade, Skolebakken og Kystvejen.
Rebslager Guldmanns hus i Mejlgade lå omtrent, hvor nuværende nr. 24 ligger.

92 Mus.nr. 552:52
Se Mus.nr. 627:52 og 628:52.
Aarhus gennem Tiderne. 1941. III. (Red.: Jens Clausen m. fl.). Side 110 f.
Danmarks Kirker. XVI. Århus amt, bd. 3, 1976. Side 1333 ff.
Gottlieb Andreas Jensen: Barndomsminder fra Aarhus i Fyrrerne. *Aarhus Stifts Aarbøger* XVII. 1924. Side 97 ff. – Samt:
Gottlieb Andreas Jensen: *Barndoms- og Ungdomserindringer.* 1943. Side 25 ff.
Om benmel se f.eks. opslagsord Bengødning i *Salmonsens store illustrerede Konversationsleksikon.* Kjøbenhavn. 1894. samt opslagsord Benmel i *Salmonsens Konversationsleksikon.* 2. udg. 1915.
Om knogler som gødning, se: Peter Riismøller: Historie uden billeder. *Skalk 5, 1967.*

93 Mus.nr. 536:52
Se Mus.nr. 535:52 og 537:52.
Emanuel Sejr: *Gamle Århusgader,* [1. samling]. 1960. Side 81-82.

94 Mus.nr. 539:52
Aarhus gennem Tiderne. 1941. IV. (Red.: Jens Clausen m. fl.). Side 52.
Rasmus Nielsen: *Fra det gamle Aarhus.* 1902. Side 118 ff.

95 Mus.nr. 573:52
Et fotografisk forbillede findes i Ketel Ketelsens samling af Århus-billeder.
Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959. Side 86 og note dertil side 150.
Emanuel Sejr: *Gamle Århusgader,* [1. samling]. 1960. Om Rosensgade, side 43 ff.

96 C. Fl. Steenstrup: Havn og Skibsfart fra Midten af det 19. Aarhundrede til vore Dage. I: *Aarhus gennem Tiderne.* (Red.: Jens Clausen m. fl.). II. 1940. Side 223 ff.

97 Mus.nr. 548:52
Se Mus.nr. 554:52, hvor et skib søsættes fra samme værft
Generelt om havnen: Jens Clausen: Aarhus Havn. I: *Aarhus gennem Tiderne.* 1940. II. (Red.: Jens Clausen m. fl.). Side 179 ff.
Århus dengang og nu. [1. samling].1971. Side 54 f.
Fra åhavn til kysthavn – Århus havns historie indtil 1914. 1990. (Red.: Erik Korr Johansen). Side 75 f.
[Peter Holm]: *Seks af Frederik Visbys Akvareller.* Tredie Hefte. 1937. Billede 2 med tilhørende tekst.

98 Mus.nr. 554:52
Se Mus.nr. 548:52.
[Peter Holm]: *Seks af Frederik Visbys Akvareller.* Tredie Hefte. 1937. Billede 3 med tilhørende tekst.
Fra åhavn til kysthavn – Århus havns historie til 1914. 1990. (Red.: Erik Korr Jihansen) Side 74.

99 Mus.nr. 560:52
Se Mus.nr. 574:52 med katedralskolen; dette billede er topografisk en fortsættelse mod nord af dette motiv.
Se Mus.nr. 615:52 der viser Skolegades østside fra landsiden.
Smakkekasserer Møllers lysthus ses også på Mus.nr. 574:52
[Peter Holm]: *Seks af Frederik Visbys akvareller.* Andet Hefte. Den gamle By. 1933. Billede 4 og tekst dertil.
Fra åhavn til kysthavn – Århus havns historie til 1914. 1990. (Red.: Erik Korr Johansen). Siderne 58, 59, 182 og 183.
Den toldbod, Visby henviser til blev indviet i 1898, hvilket giver en tidligste datering af billedet.
Tyskehavnen må være en betegnelse, der går tilbage til 1849, men kan ikke være brugt i mange år, da den stort set ikke omtales andetsteds. Måske relaterer betegnelsen sig til, at der ganske kort N for det afbildede sted, ved Skt. Olufs kirkegård lå et lille preussisk søbatteri af feltkanoner (Rasmus Nielsen: *Fra det gamle Aarhus.* 1902. Side 160 ff. samt Emanuel Sejr: *Århus-profiler.* 1974. Side 75. – Claus Navntoft takkes for den sidste henvisning).

100 Mus.nr. 549:52
Museumsinspektør Benno Blæsild, Den Gamle By takkes for typeidentificeringen af de tre sejlskibe.
[Peter Holm]: *Seks af Frederik Visbys akvareller.* Tredje Hefte. 1937. Billede 1 og tekst dertil.
Fra åhavn til kysthavn – Århus havns historie til 1914. 1990. Se: afsnittet Den første yderhavn 1845-1885 v. Erik Korr Johansen.

101 Mus.nr. 575:52
Aarhus gennem Tiderne. 1941. III. (Red.: Jens Clausen m. fl.). Afsnit Garnisonsforhold og fjendtlige Besættelser. Ridehuset bl.a. side 44.
Fra åhavn til kysthavn – Århus havns historie til 1914. 1990. Side 75-76.
Århus. Byens historie 1720-1870. 2. bind. 1997. Siderne 60, 122 og 152.

102 Mus.nr. 559:52.
Fra åhavn til kysthavn – Århus havns historie indtil 1914. 1990. Siderne 73 og 198 ff.

103 Mus.nr. 555:52
Se kort over havnens udvidelser i *Fra åhavn til kysthavn – Århus havns historie til 1914.* 1990. Side 59.

104 Erik Kjersgaard: Markedsplads og markedsorganisation i middelalder og nyere tid. *Købstadmuseet Den Gamle By.* Årbog 1983.

105 Placeringen af Skt. Nicolaus' kilde kan diskuteres. Hans Skov placerer i en artikel i *Skalk* 2002, nr. 2, side 23 ff. kilden på en beliggenhed ca. 800 meter NV for Viby kirke ud fra en præsteindberetning fra 1623. Helge Søgaard placerer kilden på den beliggenhed, den har i dag ved en skrænt ud mod vandet lidt syd for Århus. Se: „Sanctus Nicolaus Arhusiensis. Den hellige Niels fra Århus.". *Århus Stifts Årbøger.* Bind 68. 1976-79.

106 Th. Thrue: *Aarhus borgerlige Skydeselskabs Historie.* Aarhus 1916.

107 O. Chr. Hingsberg og Emanuel Sejr: Teater. I: *Aarhus gennem Tiderne,* 1941. III. (Red.: Jens Clausen m.fl.)

108 Robert Neiiendam: *Bogen om Grevinde Danner.* 1957. Side 88 ff.

109 Mus.nr. 623:52
Rasmus Nielsen: *Fra det gamle Aarhus.* 1902. Afsnit: St. Olufs Marked, og især side 79, hvor beskrivelsen af bondepigerne kan være direkte forlæg for Frederik Visbys akvarel.
Samme lokalitet gengives på Mus.nr. 583:52.
Gottlieb Andreas Jensen: *Barndoms- og Ungdomserindringer.* 1943. Side 76 ff.
[Peter Holm]: *Seks af Frederik Visbys Akvareller.* 1931. Tekst til billede nr. 2.
Erik Kjersgaard: Markedsplads og markedsorganisation i middelalder og nyere tid. *Købstadmuseet „Den gamle By".* Årbog 1983.

Om Zubers spir, se: Hans Bjørn og Lise Gotfredsen: *Århus Domkirke.* 1996. Side 251 ff.

110 Mus.nr. 540:52
Helge Søgaard: Sanctus Nicolaus Arhusiensis. Den hellige Niels fra Århus. *Århus Stifts Årbøger.* Bind 68. 1976-79.
Helge Paludan: Aros – Års – Århus ca. 900-1540. *Århus Bys Historie.* 1984. Side 33 f.
Emanuel Sejr: *Gamle Århusgader.* Anden samling. 1961. Side 36 ff.
Se også note 105.

111 Mus.nr. 562:52
Se Mus.nr. 538:52 og 561:252 samt 588:52 (Opvarter Spiller).
Bernhard Jensen: *Som Århus morede sig.* 1966. Side 158 ff.
Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959. Side 72 ff. og noter dertil.
[Peter Holm]: *Seks af Frederik Visbys Akvareller.* Andet Hefte. 1933. Billede 2 og tekst hertil.
Aarhus gennem Tiderne. 1941. III. (Red.: Jens Clausen m.fl). Side 318.
Gottlieb Andreas Jensen: *Barndoms- og Ungdomserindringer.* 1943. Side 58 ff.

112 Mus.nr. 538:52
Se også Mus.nr. 561:52 og 562:52.
Om keglespil, se: opslagsord Keglespil. *Salmonsens store illustrerede Konversationsleksikon* bd. X. 1900.

113 Mus.nr. 547:52
Se Mus.nr. 563:52.
Th. Thrue: *Aarhus borgerlige Skydeselskabs Historie.* 1916.
August F. Schmidt: *Riis Skov.* 1947. Side 63-64.
Om fugleskydning, se opslagsord Fugleskydning i *Dansk kulturhistorisk Opslagsværk*, I. 1991. (Red.: Erik Alstrup m. fl.).

114 Mus.nr. 563:52
Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959. Side 72 og note dertil side 143.
August F. Schmidt: *Riis Skov.* 1947. Side 14, 27, 69 og 70.

115 Mus.nr. 584:52
Mogens Weinreich: Sluppens rituelle tur gennem byen. *Morgenavisen Jyllands-Posten*, sektion JP Århus 25. februar 2001. Side 7.
Bernhardt Jensen: *Som Århus morede sig.* 1966. Side 138 ff.
Aarhus gennem Tiderne. 1941. III. (Red.: Jens Clausen m. fl.). Side 321 ff.
Gottlieb Andreas Jensen: *Barndoms- og Ungdomserindringer.* 1943. Side 75 f.
[Peter Holm]: *Seks af Frederik Visbys Akvareller.* Andet Hefte. Den gamle By. 1933. Billede 1 og tekst hertil.
Århus-årbog 1972. 1972. Side 14.
Århus-årbog 1973. 1973. Side 14.
Århus-årbog 1975. 1975. Side 16.
Fra 1844-98 sad der et norsk-svensk unionsmærke i øverste venstre hjørne af det norske nationalflag.

116 Mus.nr. 596:52

117 Mus.nr. 582:52
Se Mus.nr. 550:52
Også selskabet Polyhymnia tilbød danseundervisning. Se: Torkil Baumgarten: *Selskabet Polyhymnia gennem 100 Aar.* 1915. Side 64 ff.
Anden danseundervisning i Århus. Se: Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959. Note side 134, Vagtmester Stilling.
Ove Korsgaard: *Kampen om kroppen. Dansk idræts historie gennem 200 år.* 1982. Side 21 ff.
Aarhus gennem Tiderne. 1941. III. (Red.: Jens Clausen m. fl.). Side 181 ff.
Den Store Danske Encyklopædi, bd. 8, 1997. Opslagsord: Gymnastik.

118 Mus.nr. 564:52
Torkil Baumgarten: *Selskabet Polyhymnia gennem 100 Aar. 14. Januar 1815 – 1915.* Århus, 1915.
Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959. Side 59 ff. og noter dertil på side 134 ff.
Århus. Byens historie, 1720-1870. 2. bind. 1997. Side 230 ff.
Emanuel Sejr: *Gamle Århusgader.* [I. samling]. 1960. Side 13.

119 Visbys originale akvarel (Mus.nr. 619:52) har været bortkommet siden 1970erne. Motivet gengives her efter et foto i Erhvervsarkivet, Århus.
Hr. Adami: Skuespilleren Johan Henrik Adami, 1818-1886. Se: Gunnar Sandfeld: *Komedianter og skuespillere.* 1971.
Emanuel Sejr: *Gamle Århusgader,* [1. samling]. 1960. Side 13.
Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959. Side 61 ff.
Om belysning. Se: Henrik Nyrop-Christensen: Lys og lamper. *Købstadmuseet „Den gamle By".* Årbog 1973.
Capriciosa: Se: *Th. Overskou: Af mit liv og min tid. 1819-1873.* København 1962. Side 171.

120 Mus.nr. 561:52
Se også Mus.nr. 538:52 og 562:52.
Aarhuus Stiftstidende gengav reportager fra besøget 3. juli 1852 og de følgende dage.
Visby har haft et foto af Skovfogedhuset, taget af Andreas Fritz omkring 1865, som forlæg for akvarellen. Se www.danskebilleder.dk billednummer CD0027_020014
Om Skovfogedhuset m.m.: Se: Bernhardt Jensen: *Som Århus morede sig.* 1966. Side 158 ff. og 166 ff.
Om kongebesøget se også: *Aarhus gennem Tiderne,* 1941. III. (Red.: Jens Clausen m. fl.). Side 79-80.

Om brugen af Dannebrog: Inge Adriansen: Dannebrog – Statens symbol eller folkets? I: *Kulturens nationalisering.* (Red. Bjarne Stoklund). 1999.
Tidens kvindemode: Se: Viben Bech: *Moden 1840-90.* 1989. Side 76 og 78, hvor der afbildes et billede af en kvinde i hvid kjole med rødt bælte fra 1851.
Om besøget se også: G. A. Jensen: *Barndoms- og Ungdomserindringer fra Aarhus og Viborg.* 1943. Side 138 f.
En levende beskrivelse af kongebesøget gives i Elfride Fibiger: *Kulturelle og historiske Tidsbilleder. Barndoms- og Ungdomserindringer.* 1904. Side 253 ff. Hun omtaler bl.a. de mange officielle Dannebrogsflag, og at hun selv iførte sig en hvid kjole med røde blomster.

121 Mus.nr. 628:52
Se Mus.nr. 552:52
Helge Søgaard: Sanctus Nicolaus Arhusiensis. Den hellige Niels af Århus. *Århus Stifts Årbøger.* 68. bind. 1976-79.
Danmarks Kirker. XVI. Århus amt, bind 3. 1876. Side 1016, 1033 og 1338 ff.
Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959. Side 69 og note dertil.
Emanuel Sejr: *Gamle Århusgader,* [1. samling]. 1960. Side 86.
Også Vor Frue kirkegård blev brugt som tørreplads. Se: *Danmarks Kirker.* XVI. Århus amt, bind 3. 1976. Side 1017.

122 Mus.nr. 566:52
Visby nævner her navne på flere folk, der boede i Skolegade. Deres huse kan ses fra vandsiden på Mus.nr. 574:52.

123 Mus.nr. 581:52
Borgere i byens råd. Red.: Ole Degn og Vagn Dybdahl. 1968. Side 89 f. Arkivar, cand. mag. Henrik Vedel-Smith takkes for hjælp med identifikationen.
I: Elfride Fibiger: *Kulturelle og historiske Tidsbilleder. Barndoms- og Ungdomserindringer.* 1904. Side 115 ff. gives en beskrivelse af Hertz, der også omtales andre steder i erindringerne.

124 Mus.nr. 630:52
Billedet synes at have et forlæg i et foto, der må være optaget før 1890erne. Gengivet af fotograf Edvard Monsrud efter ældre optagelse? Billedet findes i Den Gamle Bys Ketelsen-samling, men uden hans stempel eller tryk.
Visby har sjusket lidt med tjenestepigen, idet hendes tøj ikke er ført tilbage til 1850erne, men er mere præget af Visbys egen nutid, nok tiden lige efter år 1900.
Emanuel Sejr: *Gamle Århusgader.* Anden Samling. 1961. Side 70
Emanuel Sejr: *Gamle Århusgader.* [1. samling]. 1960. Side 89 ff.
Århus dengang og nu, II. 1972. Side 22-23
Århus. Byens historie 1720-1870. 2. bind. 1997. Side 51 og 167.

125 Mus.nr. 615:52
Smakkerne Falken, Svanen og Ørnen sejlede mellem Kalundborg og Århus.
Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959. Side 25 og noter dertil.

126 Mus.nr. 594:52
Peder Jensen og N. J. Israelsen: *Fra den sorte skole til Middelgades port.* 1968. Side 93 ff. samt 109.

127 Mus.nr. 599:52
Visby har et ældre fotografi som forlæg, gengivet af for eksempel Ketelsen i hans samling af gamle Århus-billeder. Emanuel Sejr: *Gamle Århusgader,* [1. samling]. 1960. Side 12.
Om konditor Weinschenck se: Anders Errboe og Erik Strange Petersen: *„Kig ind! Elna Pind".* 1995. Side 26 ff.

128 Mus.nr. 576:52
En samtidig skildring af det hårde liv som vaskekone findes i H.C. Andersens historie „Hun duede ikke" fra 1853.

129 Mus.nr. 590:52
Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959 Side 76 f og note dertil.

130 Mus.nr. 580:52
[Peter Holm]: *Seks af Frederik Visbys Akvareller.* Den gamle By. 1931. Tekst til billede nr. 1.
Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959. Note side 118 under Gjern, hvor en broder til de to søstre omtales.

131 Mus.nr. 545:52
Der er et forlæg til akvarellen i et foto, der gengives hos Ketelsen, måske med Andreas Fritz som fotograf. Fritz har omkring 1865 taget et par billeder med forskellige motiver netop fra dette gadestykke.
Er der en let portrætlighed med adjunkt Carøe? Se: *Aarhus gennem Tiderne.* 1941. III. (Red.: Jens Clausen m. fl.). Tegning side 182.
Om Carøe se for eksempel.: Gottlieb Andreas Jensen: *Barndoms- og Ungdomserindringer.* 1943. Side 104 samt note hertil.

132 Mus.nr. 614:52
Frederik Visbys har brugt et fotografi af Andreas Fritz fra ca. 1865, senere gengivet hos Ketel Ketelsen, som delvis forlæg til dette billede. Se www.danskebilleder.dk, billednummer CD0027_020020.
J.P. Hammershøj: se bl.a. *Århus. Byens historie,* 1720-1870. 2. bind. Side 204. 1997.
Frederiksbro. Se: Bue Beck: *Hugo Matthiessens Aarhus fotograferet 1917.* 1999. Side 102.

133 Mus.nr. 629:52
Visbys navn for huset til højre, Kragereden, har ikke kunnet findes. Måske er det en sammenblanding med Storkereden, der ses på et billede af Ketel Ketelsen på hjørnet af Tangen og Klostergade, www.danskebilleder.dk, billednummer CD0008_010377.

134 Mus.nr. 1582:51
Denne akvarel indgår ikke i den serie af akvareller, Århus by har overdraget til Den Gamle By, men er købt til museet. Den falder dog helt klart ind i serien. Akvarellen har forlæg i et foto af fotograf Hans Andersen Ebbesen fra 1904. Billedet blev også gengivet på postkort. Se www.danskebilleder.dk, billednummer CD0006_010259.
Om Marcus Bechs gård se: Peter Holm: *Den Gamle By.* 1951. Side 269 ff.
Om Marcus Bech se: *Århus. Byens borgere.* (Red.: Ib Gejl). 2000. Side 28 f.

135 Der henvises generelt til: *Indenfor murene. Jødisk liv i Danmark 1684-1984.* 1984. Red.: Harald Jørgensen.
Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959. Note om jøder side 132 ff.
I *Aarhus gennem Tiderne,* II. 1940 og III. 1941 (begge: Red.: Jens Clausen m. fl.) nævnes jøderne i Århus spredt i flere sammenhænge.

136 Mus.nr. 620:52
Ingeborg Cock-Clausen og Aage E. Hansen: *Uniformer i Toldvæsen og Grænsegendarmeri.* 1992. Side 49.
Emanuel Sejr: *Gamle Århusgader.* [1. samling]. Århus byhistoriske Udvalg. 1960. Side 35 ff.
Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959. Side 17 samt note til side 19 under Raae.
Visby skriver i sin bagsidetekst, at stien til Knudriisbakken går af til højre; det må være en fejlskrivning, for han anfører den selv til venstre.

137 Mus.nr. 585:52
Bue Beck: *Hugo Matthiessens Aarhus fotograferet 1917.* 1999. Side 174.
Emanuel Sejr: *Gamle Århusgader.* [1. samling]. 1960. Side 35 ff.
Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959. Note til side 31: Borrebækken.
Den indre by, Århus. *Registrering af bevaringsværdige bygninger og miljøer.* 1984. Studsgade.

138 Mus.nr. 626:52
I *Århus. Byens historie,* 1720-1870. 2. bind 1997. Side 196 betegnes apoteker Dahlerup som „forhenværende i Thisted". Han var bror til provst Dahlerup i stiftsprovstegården.
Se Mus.nr. 603:52, hvorudfra det er muligt at identificere Dahlerup som personen til højre.
Om Mehl, se for eksempel: *Århus. Byens historie,* 1720-1870. 2. bind. 1997. Siderne 204 og 237.
„Fabrikken paa Graven" var oprettet i 1851 og lå på nuværende Graven 16's plads (tak for hjælp til denne oplysning til Leif Dehnitz, Lokalhistorisk Samling, Århus kommunes biblioteker). Fabrikken fremstillede både sæbe, lys og parfume.

139 Mus.nr. 595:52
Salmonsens store illustrerede Konversationsleksikon. 1. udgave, 5. bd. 1896. Opslagsord: Detailhandel.
„...at gå i luften". Se: Gottlieb Andreas Jensen: *Barndoms- og Ungdomserindringer.* 1943. Side 71. Det var en pudsig formulering, også i samtiden.

140 Mus.nr. 588:52
Opvarter Spiller: Se også Mus.nr. 562:52
Om Hotel Royal, se: Emanuel Sejr: *Gamle Århusgader* [1. samling]. 1960. Side 6 ff. samt *Århus dengang og nu* 2. samling. 1972. Side 40 f.

141 Mus.nr. 557:52
Frederikke Rée. Se.: *Dansk biografisk Leksikon.* 2. udg. bd. XIX. 1940, side 306: Slægten Rée.
Josef Fischer: *Hartvig Philip Rée og hans Slægt.* 1912.
Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959. Rées have side 70 samt note dertil.
Århus. Byens borgere 1165-2000. (Red.: Ib Gejl). 2000. Opslagsord: Hartvig Philip Rée.
Borgere i byens råd. (Red.: Ole Degn og Vagn Dybdahl). 1969. Opslagsord: Hertz Rée.
Emanuel Sejr: *Gamle Århusgader,* [1. samling]. 1960. Side 30 f.
Om de romantiske haver, se: Hakon Lund: *Danmarks Havekunst,* II. 2002.

142 Mus.nr. 572:52
Århus – Den indre by. *Registrering af bevaringsværdige bygninger og miljøer.* 1984. Opslag: Vestergade 15-17. Heraf fremgår også, at Vestergade 13 ikke eksisterer, idet det ikke var unormalt at springe 13-nummeret over.
Århus. Byens borgere 1165-2000. (Red.: Ib Gejl). 2000. Opslagsord: Hartvig Philip Rée.
Århus. Byens historie 1720-1870. 2. bind. 1997. Side 215.
Emanuel Sejr: *Gamle Århusgader,* [1. samling]. 1960. Side 30 f.

143 Mus.nr. 591:52
Det er samme herre som på Mus.nr. 556:52, – og jfr. Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959. Side 98-99 og note hertil side 157 (historien om Gorm, der styrter af sted, for at se, om Iris er forulykket). Mon ikke vi her har en identifikation, selv om Visby klæder ham anderledes på end Rasmus Nielsen beskriver?. – På Mus.nr. 598:52 hilser en „pens. Gorm" på biskop Brammer. Gorm er igen iklædt de samme hvide bukser med svangstrop og samme hvide hat.
Gorm optræder således på Mus.nr. 591:52, 556:52 og 598:52

144 Mus.nr. 556:52
Efter 1845 var Århus' handelsflåde vokset kraftigt, og skibene blev større. Byens købmænd var også skibsredere. Hjuldampskibet Iris var købt i 1842

i Skotland og sejlede mellem København og Aalborg samt København og Århus. Det blev ophugget i 1859.
Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959. Side 98-99 og note dertil side 157 samt note til Iris på side 120.
Ordbog over det danske Sprog. 19. bd. 1940. Opslagsord: Skyskraber.
Fra åhavn til kysthavn – Århus havns historie til 1914. 1990. Side 70 ff.
[Peter Holm]: *Seks af Frederik Visbys Akvareller.* Tredje Hefte. 1937. Tekst og billede nr. 4.
Holger Munchaus Petersen: *Danske Dampskibe.* III. 1986. Side 95
Gorm optræder på Mus.nr. 591:52, 556:52 og 598:52.

145 Mus.nr. 589:52
Se f.eks.: Wilhelm Bendz: Det Waagepetersenske Familiebillede. 1830. For eksempel gengivet i: *Guldalderens Verden. 20 historier fra nær og fjern.* (Red.: Bente Scavenius). 1996. Side 24. Se også: C.W. Eckersberg: Kunstnerens hustru Julie og hans svigerinde, senere hustru, Suzanne sammen med datteren Emilie ved Villa Rolighed ved Charlottenlund. 1822. For eksempel gengivet i: *Guldalderhistorier. 20 nærbilleder af perioden 1800-1850.* (Red.: Bente Scavenius) 1994. Side 48.

146 Mus.nr. 621:52

147 Mus.nr. 567:52
Århus dengang og nu. [1. samling]. Udvalg. 1971. Side 52 f.

148 Mus.nr. 570:52
Sammenholder man Visbys fremstilling med beskrivelsen i Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959. Side 99 og note dertil, kan billedet forestille Mauritz Raae.

149 Mus.nr. 617:52
Se: Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959. Side 99 f.
Spjat-Cecilie huskes også af Sophus Bauditz i *Krøniker fra Garnisonsbyen.* 1892.

150 Mus.nr. 551:52
Se Mus.nr. 555:52.
Lodshuset: Se: *Fra åhavn til kysthavn. – Århus havns historie til 1914.* (Red.: Erik Korr Johansen). 1990. Side 194.
Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959. Side 122.

151 Poul Thestrup: Vogn og tog – prik og streg. *P&Ts historie.* 1850-1927. 1992. Side 70-80.

152 Se Bue Beck: Byens rum. I: *Århus. Byens historie,* 1720-1870. 2. bind. 1997. Side 31. Her angives portenes præcise beliggenhed: Mejlgades Port, hvor Mejlgade mundede ud ved nuværende Molsgade; Studsgades Port ud for vestgavlen af Nørreport 20; Munkeport ud for Gammel Munkegade 8; Mølleport, hvor Vestergade møder Vester Allé; Vesterport lå, hvor gaden af samme navn møder Vesterbro Torv; Brobjerg Port lå, hvor Frederiksgade løber ud i Rådhuspladsen; Mindeport lå i Dynkarken ud for sydgavlen af den nuværende politistation.
Kenn Tarbensen: *Århus og Junigrundloven.* 1999. Afsnittet: Signalement af Århus i 1840'erne.

153 C. Fl. Steenstrup: Den erhvervsmæssige Udvikling. I: *Aarhus gennem Tiderne,* 1940. II. (Red.: Jens Clausen m.fl.).

154 Mus.nr. 544:52
Om von Brechtwold: Vilhelm Bruhn: Minder fra Aarhus først i 1860'erne. *Aarhus Stifts Aarbøger* XXXVII. 1944. Side 110 ff.
[Peter Holm]: *Seks af Frederik Visbys Akvareller.* Tredje Hefte. 1937. Billede 4 og tekst dertil.
Bue Beck: *Hugo Matthiessens Aarhus fotograferet 1917.* 1999. Side 70-71.
Den indre by, Århus. *Registrering af bevaringsværdige bygninger og miljøer..* 1984. Rosensgade nr. 38. Side 128 f.
Peder Kr. Lund: Postmestre og postkontorer i Århus .... I: Dit Århus. Festskrift til Gunner Rasmussen den 15. februar 1990. *Købstadmuseet Den gamle By. Skriftrække* II. 1990. Side 172 ff.
Aarhus gennem Tiderne. 1941. III. (Red.: Jens Clausen m. fl.). Side 22 ff.
Johan Michaelsen: Se note til Mus.nr. 543:52.

155 Mus.nr. 546:52.
Emanuel Sejr: *Gamle Århusgader.* [1. samling]. 1960. Side 6 ff.
Fulling: Se. Mus.nr. 605:52
Rådhuset, se for eksempel: *Aarhus gennem Tiderne.* 1940. II. (Red.: Jens Clausen m. fl.). Side 288 ff.
Danmarks Kirker XVI. Århus amt. 1. Bind. 1968. Side 112-13 samt 118 med noter.
Tidsbilleder. Domkirken og byrummet gennem 800 år. 2001. Side 95 f.

156 Mus.nr. 625:52
Poul Thestrup: Vogn og tog – prik og streg. I. *P&Ts Historie* 1850-1927. 1992. Side 78.
[Peter Holm]: *Seks af Frederik Visbys Akvareller.* Den gamle By. Tredje Hefte. 1937. 6. billede med tilhørende tekst.
Visby synes at huske andre begivenheder fra de ture nordpå, han har måttet tage for at komme hjem til forældrene i præstegården i Vester Velling. Post og Tele Museet ejer en akvarel, der viser en tykmavet postfører, der har gjort sig til gode med gule ærter, øl og snaps i kroen i Spørring, mens en af passagererne varmer sine fødder på den store vindovn. Malemæssigt hører akvarellen tydeligt til i samme serie som de århusianske akvareller. Gengivet

i: Anders Monrad Møller: Postrytter, dagvogn og fodpost. *P&Ts historie* 1711-1850. 1992. Side 320.
Den lave pris, Visby nævner i sin bagsidetekst, må være en fejlhuskning. I 1850erne var prisen for transport i åben vogn i snit 26 skilling pr. mil, – men måske var prisen billigere i de private fragtvogne?

157 Mus.nr. 553:52
På bykortet fra 1858 anføres et jernstøberi på det sted, hvor netop sigtelinjen fra Bispetoften til Domkirken går. Århus havde i 1859 tre jernstøberier, jfr: J.P. Trap: *Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark.* Speciel Deel. Andet Bind. Side 579.

158 Mus.nr. 569:52
Bertha Weis' akvarel har Mus.nr. 864, nr. 8, Udsigt fra Århus Mølle mod „Ceres". Det er gengivet bl.a. i Ketel Ketelsens udgivelse af gamle Århus-motiver. En gengivelse ses i *Bryggeriet Ceres, Aarhus.* 1856-1931. 1931. Side 7.
Bertha Weis beretter i breve fra september 1850 om ålefiskeriet ved Århus Mølle. Se: Lica Weis Næraa: *Bertha Weis' historie.* 1992. Side 91.
Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959. Noterne side 118, opslagsord: Lottrup.

159 Mus.nr. 577:52
Om Århus Mølle, se f. eks.: *Aarhus gennem Tiderne.* 1941. III. (Red.: Jens Clausen m. fl.). Side 442 ff.
Se også: Bernhardt Jensen: *Fra åhavnen til Fiskerhuset.* 1978/79. Billede 20 ff.
Om opfattelsen af at Møllen lå uden for byen: Se: Lica Weis Næraa: *Bertha Weis' historie.* 1992. Side 65. „Inde i byen ser det allerede ..." samt: *Aarhuus Stiftstidende* 25. marts 1849 om Århus Mølle: „...Ildebrand i Vandmøllen, tæt herudenfor."
Visbys forlæg til denne akvarel er et foto af Ketel Ketelsen af slusebroen fra ca. 1890, se www.danskebilleder.dk, billednummer CD0007_010324.

160 Mus.nr. 541:52
Rasmus Nielsen: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959. Side 72 ff. og noter dertil.
Emanuel Sejr: *Gamle Århusgader.* Anden samling. 1961. Side 121 ff.
Sandgraven, som Visby nævner i sin tekst, erindres stadig i gadenavnet Sandgravvej.

Billedoversigt

Oversigt over Frederik Visbys Århus-topografiske akvareller med motiver fra 1850erne i Den Gamle By. Fra noternes museumsnumre er det i denne oversigt muligt at finde den relevante side.

1582:51 Danmarks ældste svalegang. . 200
535:52 Østenstorm . 42
536:52 Skolebakken. . . . 124
537:52 Vinter på Skolebakken 46
538:52 På keglebanen . . 154
539:52 Lagerpladser og lokummer. . . . 126
540:52 Valborg aften ved Skt. Nicolaus' kilde 150
541:52 En stranding uden for byen 248
542:52 Brandslukning. . 100
543:52 En time i friskolen . . . 50
544:52 Postkontoret i Rosensgade . 236
545:52 Sammenkomst på Aagade . 194
546:52 Diligencen passerer Store Torv 238
547:52 Fugleskydning . 156
548:52 Åhavnen 132
549:52 Dampskibe og sejlskibe . 138
550:52 Badning er sundt. 44
551:52 Kaptajn Svane . . . 232
552:52 Skt. Olufs kirkegård 122
553:52 Århus å. . . 242
554:52 Stabelafløbning 134
555:52 Havnefyret 144
556:52 Angstfyldt venten 220
557:52 Købmand Rées romantiske have. 214
558:52 Efter eksercitsen på Galgebakken . 92
559:52 Skibe hakkes fri af isen 142
560:52 Havnen udvides 136
561:52 Kong Frederik VII besøger Århus . . 170
562:52 Sommersøndag i Risskov 152
563:52 På vej til fugleskydning . 158
564:52 Teaterrekvisitter leveres retur . . 166
565:52 Borrebækken 116
566:52 Ved vandpumpen 176
567:52 Aurora fra Møllestien . . 226
568:52 Oberst Juels gård. . 88
569:52 Ceres brygger bayersk øl. . 244
570:52 En god borger 228
571:52 Borgerskoler i Østre Møllesti . 56
572:52 Synagogen i Århus . . . 216
573:52 Mejlgade ved Rosensgade . 128
574:52 Skolebakken og katedralskolen . 34
575:52 Fra skibsværftet 140
576:52 En vaskepige på Stentrappen ved Aagade . 188
577:52 Ved Århus Mølle. 246
578:52 Ved eksercerpladsen uden for Frederiks Port 90
579:52 Ved friskolen i Klostergade. 48
580:52 Hovedrengøring af arvegodset 192
581:52 Sparekassedirektøren og låneren. 178
582:52 Danseundervisning . 164
583:52 Brandfolkene samles 102

584:52 Sluppen 160
585:52 Ind til byen for at handle . 206
586:52 Brandøvelse på Store Torv 104
587:52 Katastrofale følger 108
588:52 En herremiddag på Hotel Royal. 212
589:52 Mrs. Nobody 222
590:52 Hos frisøren. 190
591:52 En elegantier . 218
592:52 Manglende omhu 106
593:52 Ret ind til højre . 96
594:52 Nyheder udveksles . 184
595:52 Urtekræmmeren . 210
596:52 Musik til dansen . . . 162
597:52 Borgervæbningens morgeneksercits 94
598:52 Biskop og sognebørn . . 74
599:52 Tidlig morgen i Skolegade . 186
600:52 I kirke . . 62
601:52 Dåbskapellet 64
602:52 Lærere og elever . 36
603:52 På vej til kirke . . 60
604:52 Døbefontens himmel . . 66
605:52 Domkirkens naboer: rådhus, arrest og gæstgiveri 78
606:52 Tidlig morgen ved domkirken . 76
607:52 Dragonernes parade ved domkirken . 86
608:52 Torvehandel foran stiftsprovstegården 80
609:52 En afslappet stund i eksamenstiden . 72
610:52 Indkørslen til bispegården . . 68
611:52 Drengene flyver med drage på bispegårdens gårdsplads . . 70
612:52 Promenade mellem domkirken og stiftsprovstegården 82
613:52 Mejlgades Port. 112
614:52 Ved åen en tidlig morgen 196
615:52 Ridende bud . 182
616:52 Gader, der forsvandt 114
617:52 Slikmutter . . 230
618:52 Byens gader med dyr og skarn 118
619:52 Modernisering – med moderation . 168
620:52 Yderst i Studsgade 204
621:52 Misantropen 224
622:52 Rektor, censor og lærer ved eksamenstid 38
623:52 Skt. Olufs marked 148
624:52 Kordrenge leger på Vor Frue kirkegård . 40
625:52 Med fragtvogn. . 240
626:52 Iværksætterne 208
627:52 Rebslageren i Mejlgade . 120
628:52 Kirkegården som tørreplads 174
629:52 Ved Vor Frue kloster . . 198
630:52 Der sælges kartofler fra småbåde 180

Litteratur m.m.

Adriansen, Inge: Dannebrog- Statens symbol eller folkets? *Kulturens nationalisering.* (Red.: Bjarne Stoklund). 1999.
Andersen, H.C.: *Dagbøger 1825-75.* Bd. 2. 1973. Udg.: Det danske sprog- og litteraturselskab.
Andersen, H.C.: „Hun duede ikke". *Folkekalender for Danmark.* 1853 – samt senere eventyrudgaver.

Bauditz, Sophus: *Krøniker fra Garnisonsbyen.* 1892.
Baumgarten, Torkil: *Selskabet Polyhymnia gennem 100 Aar. 14. Januar 1815 – 1915.* Aarhus. 1915.
Bech, Viben: Moden 1840-90. 1989.
Beck, Bue: Byens rum. *Århus. Byens historie.* 1720-1870. Bind 2. 1997.
Beck, Bue: *Hugo Matthiessens Aarhus fotograferet 1917.* 1999.
Beckett, Francis m. fl.: *Aarhus. Byens Historie og Udvikling gennem 1000 Aar.* 1905.
Bergsøe, J.: *Beretning om Landsudstillingen i Aarhus 1909.* 1913.
Birkelund, Palle og Emanuel Sejr: Post-, Befordrings- og Telegrafvæsen. *Aarhus gennem Tiderne.* (Red.: Jens Clausen m. fl.). III. 1941.
Birkelund, Palle og Emanuel Sejr: Garnisonsforhold og fjendtlige Besættelser. *Aarhus gennem Tiderne.* (Red.: Jens Clausen m. fl.). III. 1941.
Birkelund, Palle og Emanuel Sejr: Borgervæbningen. *Aarhus gennem Tiderne.* (Red.: Jens Clausen m. fl.). III. 1941.
Birkelund, Palle og Emanuel Sejr: Brandvæsen. *Aarhus gennem Tiderne* (Red.: Jens Clausen m. fl.). III. 1941.
Bjørn, Hans og Lise Gotfredsen: *Århus domkirke.* Skt. Clemens. 1996.
Boll, Jens Kristian: Da spidsborgerne kunne stikke fra sig. *Den Gamle By. Årbog.* 1998.
Bruhn, Vilhelm: Minder fra Aarhus først i 1860'erne. *Aarhus Stifts Aarbøger* XXXVII. 1944.
Bryggeriet Ceres, Århus. 1856-1931. 1931.

Clausen, Jens: Bystyre 1750-1837. *Aarhus gennem Tiderne.* (Red.: Jens Clausen m. fl.). II. 1940.
Clausen, Jens: Aarhus Havn. *Aarhus gennem Tiderne.* (Red.: Jens Clausen m. fl.). II. 1940.
Clausen, Jens m.fl.: Byens Administration. *Aarhus gennem Tiderne.* (Red.: Jens Clausen m. fl.). IV. 1941.
Cock-Clausen, Ingeborg og Aage E. Hansen: *Uniformer i Toldvæsen og Grænsegendarmeri.* 1992.

Danmarks Kirker, Århus amt. (Vibeke Michelsen m. fl.). XVI. 1. bind, 1968; 2. bind 1972; 3. bind 1976.
Dansk biografisk Leksikon. 3. udgave (Red.: Sv. Cedergren Bech). 1979-1984. Opslagsord: V. Grundtvig, Gustav Hagemann, J.N. Madvig, slægten Rée, Troels Troels-Lund, Frederik Visby.

Dansk kulturhistorisk Opslagsværk. (Red.: Erik Alstrup m. fl.). I-II. 1991. Opslagsord: Fugleskydning. Vandforsyning.
Den indre by, Århus. Registrering af bevaringsværdige bygninger og miljøer. Magistratens 2. afdeling og Udvalget for bygnings- og miljøbevaring. 1984.
Den store danske Encyklopædi: Bind 8. 1997. Opslagsord: Gymnastik.

Elkjær, Kjeld: Promenaden ved Bugten. *Århus dengang og nu.* [1. samling]. 1971.
Elkjær, Kjeld: Schweizerkafeen, byens mødested. *Århus dengang og nu.* [1. samling]. 1971.
Elkjær, Kjeld: Et Amager midt i byen. *Århus dengang og nu.* [1. samling]. 1971.
Eriksen, Lars: Hertz Rée. *Borgere i byens råd.* (Red.: Ole Degn og Vagn Dybdahl). 1969.
Errboe, Anders og Erik Strange Petersen: *„Kig ind! Elna Pind".* 1995.

Fibiger, Elfride: *Kulturelle og historiske Tidsbilleder. Barndoms- og Ungdomserindringer.* 1904.
Fink, Jørgen: Lodstjenesten. *Fra åhavn til kysthavn – Århus havns historie til 1914.* 1990.
Fischer, Josef: *Hartvig Philip Rée og hans Slægt.* 1912.
Fode, Henrik: Told og toldboder. *Fra åhavn til kysthavn – Århus havns historie til 1914.* 1990.
Fra åhavn til kysthavn – Århus havns historie til 1914. (Red.: Erik Korr Johansen). 1990.

Gejl, Ib: Et sted, hvor alt er borte. *Århus dengang og nu.* [1. samling]. 1971.
Gejl, Ib: Kultur og fritid. *Århus. Byens historie* 1720-1870. Bd. 2. 1997.

Hertel, C.V.: *Forsøg til en antiquarisk-historisk Beskrivelse over Aarhus Dom- og Cathedral-Kirke* .... 1810.
Haugsted, Ejler: Biskopper, Præster og Kirker efter Reformationen. *Aarhus gennem Tiderne.* (Red.: Jens Clausen m. fl.). III. 1941.
Haugsted, Ejler: Aarhus Mølle. *Aarhus gennem Tiderne.* (Red.: Jens Clausen m. fl.). III. 1941.
Hingsberg, O. Chr. og Emanuel Sejr: Teater. *Aarhus gennem Tiderne.* (Red.: Jens Clausen m. fl.). III. 1941.
[Holm, Peter]: *Seks af Frederik Visbys Akvareller.* 1931 Udg.: Den gamle By.
[Holm, Peter]: *Seks af Frederik Visbys Akvareller.* Andet Hefte 1933. Udg.: Den gamle By.
[Holm, Peter]: *Seks af Frederik Visbys Akvareller.* Tredje Hefte 1937. Udg.: Den gamle By.
Holm, Peter: *„Den gamle By" i Aarhus.* 1951.

... imellem kirken og vandet. Aarhus Katedralskole 1195-1995. (Red.: Finn Stein Larsen). Århus. 1995.
Israelsen, N.J.: Senklassicismens gennembrud i Aarhus. *Købstadmuseet „Den gamle By".* Aarbog 1967.

Jansen, Chr.R.: Første bank i Århus: Nationalbanken. *Århus dengang og nu.* [1. samling]. 1971.

Jantzen, Connie: Århus efter reformationen 1550. *Tidsbilleder. Domkirken og byrummet gennem 800 år.* 2001.
Jantzen, Connie: De første fabrikker 1800. *Tidsbilleder. Domkirken og byrummet gennem 800 år.* 2001.
Jensen, Bernhardt: *Som Århus morede sig.* 1966.
Jensen, Bernhardt: *Bernhardt Jensen beretter om Århus.* 1979.
Jensen, Bernhardt: *Fra åhavnen til Fiskerhuset.* 1978/79.
Jensen, Gottlieb Andreas: Barndomserindringer fra Aarhus i Fyrrerne. *Aarbøger udgivne af Historisk Samfund for Aarhus Stift* XVII. 1924.
Jensen, Gottlieb Andreas: *Barndoms- og Ungdomserindringer.* 1943.
Jensen, Kristin Brøgger: Marcus Bech: *Århus. Byens borgere 1165-2000.* 2000.
Jensen, Peder: Tandlæges billeder fortæller om det svundne Århus. *Demokraten.* 21. oktober 1962.
Jensen, Peder: Et bevæget livs roman. Fr. Visby – maler, fotograf og tandlæge. *Århus Stifts Årbøger* bd. 56. 1963.
Jensen, Peder og N.J. Israelsen: *Fra den sorte skole til Middelgades port.* Århus. 1968.
Jensen, Peder: Pissoiret ved byens port. *Århus dengang og nu.* [1. samling]. 1971.
Jensen, Peder: Bogtrykkeren i det gamle renæssancehus. *Århus dengang og nu.* [1. samling] 1971.
Ebbe Johannsen: Maler, fotograf, tandlæge – eventyrer og borger. Kronik i *Aarhuus Stiftstidende* 16. maj. 1976.
Johansen, Hans Chr., Jørgen Mikkelsen og Jens Ole Christensen: Den danske garnisonsby. *Nordens garnisonsstäder.* Stockholm 1997.
Johansen, Erik Korr: Markedsplads, hvælvet vinkælder og bankpalads. *Århus dengang og nu.* [1. samling]. 1971.
Johansen, Erik Korr.: Sydpå mellem kirkegårde. *Århus dengang og nu.* [1. samling]. 1971.
Johansen, Erik Korr: Frue Kirke frilægges. *Århus dengang og nu.* 2. samling. 1972.
Johansen, Erik Korr: Den første yderhavn 1845-1885. *Fra åhavn til kysthavn – Århus havns historie til 1914.* 1990.
Johansen, Erik Korr: Næringslivet. *Århus. Byens historie* 1720-1870. Bind 2. 1997.
Jørgensen, Harald (Red.): *Indenfor murene. Jødisk liv i Danmark 1684-1984.* 1984.

Ketelsen, Ketel: [Udgivelse af samling af lokalhistoriske fotografiske fotografier fra Århus.] Den Gamle By, biblioteket, opstillingsord: Århus.
Kjersgaard, Erik: Markedsplads og markedsorganisation i middelalder og nyere tid. *Købstadmuseet „Den gamle By". Årbog.* 1983.
Kjær, Birgitte: Sociale forhold og det daglige liv. *Århus. Byens historie.* 1720-1870. Bind 2. 1997.
Kjær, Birgitte: Frederik Visby og Århus. *Den Gamle By.* Årbog 2004.
Kjærgaard, Thorkild: Det disciplinerede land. En repressiv idyl. *Guldalderens verden. 20 historier fra nær og fjern.* 1996.
Kornerup, Waldemar: *En Kjøbenhavners Meddelelser om sit Hjem og sin By 1825-50.* (Memoirer og Breve XLII. 1924. Udg. V. Julius Clausen og P.Fr. Rist.)
Korsgaard, Ove: *Kampen om kroppen. Dansk idræts historie gennem 200 år.* 1982.
Knudsen, Regnar: Aarhus Katedralskole. *Aarhus gennem Tiderne.* (Red.: Jens Clausen m. fl.). III. 1941.

Lauridsen, Finn H.: Christian Peter Hertz. *Borgere i byens råd.* (Red: Ole Degn m.fl.). 1968.
Lauridsen, Finn H.: Forbi bøddelhaven og rakkertoften til Galgebakken. *Århus dengang og nu.* 2. samling. 1972.
Lauridsen, Finn H.: Et stykke Nørre Allé blev til Nørregade. *Århus dengang og nu.* 2. samling. 1972.
Lund, Hakon: *Danmarks Havekunst.* II. 2002.
Lund, Peder K.: Postmestre og postkontorer i Århus. *Dit Århus.* Festskrift til Gunner Rasmussen den 15. februar 1990. (Købstadmuseet Den gamle By. Skriftrække II. 1990).
Lunddahl, Joh.: Sundhedsvæsen. *Aarhus gennem Tiderne.* (Red.: Jens Clausen m. fl.). II. 1940.

Madsen, Hans Jørgen: Vikingernes by. Byens rum. *Århus. Byens historie* – 1720. Bind 1. 1996.
Mogensen, Margit: Mellem land og by. *Guldalderhistorier. 20 nærbilleder af perioden 1800-1850.* (Red.: Bente Scavenius). 1994.
Møller, Anders Monrad: Postrytter, dagvogn og fodpost. *P&Ts historie 1711-1850.* 1992.

Neiiendam, Robert: *Bogen om Grevinde Danner.* 1957.
Nielsen, Henning Spure: Under uddannelse. *Århus. Byens historie*, 1720-1870. 2. bind. 1997.
Nielsen, Per: Hans Frederik Meyer Visby. Weilbach: *Dansk Kunstnerleksikon.* 2000.
Nielsen, Rasmus: *Aarhus i Fyrrerne.* 1901.
Nielsen, Rasmus: *Fra det gamle Aarhus.* 1902.
Nielsen, Rasmus: *Aarhus i Fyrrerne.* 1959.
Nyrop-Christensen, Henrik: Lys og lamper. *Købstadmuseet „Den gamle By". Årbog.* 1973.
Næraa, Lica Weis: *Bertha Weis' historie.* 1992.

Oldam, John W.: Købmænd i tal. *Erhvervshistorisk Årbog.* 1961-62.
Ordbog over det danske Sprog. Bd. 19. 1940. Opslagsord: Skyskraber.
Overskou, Th.: *Af mit liv og min tid.* 1819-1873. København 1962.

Paludan, Helge: Aros – Års – Århus ca. 900-1540. *Århus Bys Historie.* 1984.
Pedersen, Dorte: Frederik Visby. *Objektiv* nr. 74. 1996.
Petersen, Holger Munchaus: *Danske Dampskibe.* III. 1986.

Rasmussen, Gunner: „Står om end tårnene falde". *Århus dengang og nu.* [1. samling]. 1971.
Rasmussen, Gunner: Åen – byens moder. *Århus dengang og nu.* 2. samling. 1972.
Registrering af bevaringsværdige bygninger og miljøer. Den indre by, Århus. Magistratens 2. afdeling og Udvalget for bygnings- og miljøbevaring. 1984

Richter, V.: *Den Danske Landmilitæretat.* København. 1896.
Riismøller, Peter: Historie uden billeder. *Skalk* 1967, nr. 5.

Sandfeld, Gunnar: *Komedianter og skuespillere.* 1971.
Salmonsens store illustrerede Konversationsleksikon. (1. udgave). Kjøbenhavn. 1893-1911. Opslagsord: Bengjødning, Detailhandel, Keglespil.
Salmonsens Konversationsleksikon. 2. udgave bd. II. 1915, opslagsord Benmel.
Schmidt, August F.: *Riis Skov.* 1947.
Sejerholt, Hans: Folkeskolen. *Aarhus gennem Tiderne.* (Red.: Jens Clausen m. fl.). III. 1941.
Sejr, Emanuel: Offentlige Forlystelser. *Aarhus gennem Tiderne.* (Red.: Jens Clausen m. fl.). III. 1941.
Sejr, Emanuel: Musikliv. *Aarhus gennem Tiderne.* (Red.: Jens Clausen m. fl.). III. 1941.
Sejr, Emanuel: *Gamle Århusgader.* [1. samling]. 1960.
Sejr, Emanuel: *Gamle Århusgader.* 2. samling. 1961.
Sejr, Emanuel: *Århus-Mosaik.* 1967.
Sejr, Emanuel: *Århus-profiler.* 1974.
Skov, Hans: Hellig Niels' kilde. *Skalk* 2002 nr. 2.
Skrubbeltrang, Fridlev: *Vore gamle Tropekolonier.* (Red.: Johannes Brøndsted). Bd. III. 1967.
Steenstrup, C. Fl.: Den erhvervsmæssige Udvikling fra Midten af det 19. Aarhundrede til vore Dage. *Aarhus gennem Tiderne.* (Red.: Jens Clausen m. fl.). II. 1940.
Steenstrup, C.Fl.: Havn og Skibsfart fra Midten af det 19. Aarhundrede til vore Dage. *Aarhus gennem Tiderne.* (Red.: Jens Clausen m. fl.). II. 1940.
Søgaard, Helge: Sanctus Nicolaus Arhusiensis. Den hellige Niels fra Århus. *Århus Stifts Årbøger.* Bind 68. 1976-79.

Tarbensen, Kenn: *Århus og Junigrundloven.* 1999.
Thestrup, Poul: Vogn og tog – prik og streg. *P&Ts historie* 1850-1927. 1992.
Thrue, Th.: *Aarhus borgerlige Skydeselskab.* Aarhus 1916.
Tidsbilleder. Domkirken og byrummet gennem 800 år. Århus Byhistoriske Udvalg. 2001.
Trap, J.P.: *Danmark.* Speciel Deel, Andet Bind. Aarhus. 1. Udgave. 1859.
Trap, J.P.: *Danmark.* Århus amt. Femte udgave. 1964.

Weinreich, Mogens: Sluppens rituelle tur gennem byen. *Morgenavisen Jyllands-Posten*, sektion JP Århus, 25. februar 2001.

Zethner-Møller, N.C.: *Logen St. Clemens.* 1921.

Århus. Byens historie. – 1720. 1. bind. 1996.
Århus. Byens historie. 1720-1870. 2. bind. 1997.
Århus. Byens borgere. 1165-2000. 2000.
Århus dengang og nu. [1. samling]. 1971.
Århus dengang og nu. 2. samling. 1972.
Aarhus gennem Tiderne I-IV. (Red.: Jens Clausen m. fl.) 1939-1941.
Aarhuus Stiftstidende 25. marts 1849.
Aarhuus Stiftstidende 3. juli 1852 og de følgende dage vedr. Frederik VIIs besøg.
Aarhuus Stiftstidende 19. april 1904.
Aarhuus Stiftstidende 16. juli 1908.
Aarhuus Stiftstidende 29. april, 2. maj, 7. juli, 21. juli 1910.
Århus-årbog 1972. 1972.
Århus-årbog 1973. 1973.
Århus-årbog 1975. 1975.

Den Gamle Bys skriftrække

Bodil Olesen: Et kvarter og dets mennesker.
Bolig- og livsformer gennem 100 år.
Frederiksbjerg Øst. Århus. 1988. Bind I.

Bue Beck og Birgitte Kjær (red.):
Dit Århus. Festskrift til Gunner Rasmussen
den 15. februar 1990. 1990. Bind II.

Irene Hellvik, Ebbe Johannsen og Birgitte Kjær (red.):
Wahlstrøms i Lemvig. 1992. Bind III.

Elsebeth Aasted: Sylfide og heks.
Den romantiske balletdanserinde Lucille Grahn.
1996. Bind IV.

Ebbe Johannsen: Oberstens datter.
Helene Johannsens hemmelige dagbog 1888-1903.
1999. Bind V.

Trine Locht Elkjær og Thomas Bloch Ravn (red.):
Købstadens landbrug gennem 400 år.
Rapport fra seminar i Den Gamle By
21. september 1998. 2001. Bind VI.

Jens Ingvordsen: Urmagere i Danmark før år 1900.
2004. Bind VII.

Birgitte Kjær, Tove Engelhardt Mathiassen og
Fritse Meyer (red.): Brud og brudgom.
Bryllupstøj gennem 250 år. 2004. Bind VIII.

Frederik Visbys akvareller skildrer hverdagslivet i Århus i 1850erne. De giver en livfuld og charmerende beskrivelse af livet i byen oplevet af en skoledreng med alle sanser åbne. Det skildres med megen humor og med mange oplysende detaljer om byens indbyggere fra høj til lav. Akvarellerne skildrer også byens udseende før industrialiseringen ændrede det radikalt i slutningen af 1800tallet.

Bogen er skrevet af overinspektør ved Den Gamle By, cand. mag. Birgitte Kjær. Hun har gennem mange år arbejdet med især boligkultur, beklædning og livsformer. Den Gamle Bys righoldige samling af genstande fra 1800tallet har været et naturligt udgangspunkt for hendes udstillinger og mange artikler og foredrag.

Den Gamle By
DANMARKS KØBSTADMUSEUM